

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Habibe ELMAS

HZ. PEYGAMBER'İN TEFSİRİ VE FİİLLERİNİN TEFSİR DEĞERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUŞ-2021

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Habibe ELMAS

HZ. PEYGAMBER'İN TEFSİRİ VE FİİLLERİNİN TEFSİR DEĞERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT

MUŞ-2021

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
TEŞEKKÜR	V
KISALTMALAR DİZİNİ	VI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. KONUyla İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR.....	7
1.1.1. Tefsir.....	7
1.1.2. Te'vil	9
1.1.3. Tebyin.....	12
1.1.4. Tebliğ.....	14
1.2. KUR'ÂN'IN TEFSİRİNE İHTİYAÇ DUYULMASI MESELESİ.....	15

İKİNCİ BÖLÜM

TEFSİR DİSİPLİNİ AÇISINDAN HZ. PEYGAMBER'İN KURÂN'I TEFSİRİ

2.1. SÜNNETİN TEFSİR DEĞERİ.....	21
2.2. HZ. PEYGAMBER'İN KURÂN'I TEFSİRİNE DAİR TEMEL TARTIŞMA KONULARI.....	35
2.2.1. Hz. Peygamber'in Tefsirinin Niteliği	35
2.2.2. Hz. Peygamber'in Tefsirinin Niceliği	38
2.2.2.1. Hz. Peygamber'in Kur'ân'ın Tamamını Tefsir Ettiği Yönündeki Yaklaşım... ..	38
2.2.2.2. Hz. Peygamber'in Kur'ân'ın Az Bir Kısımını Tefsir Ettiği Yönündeki Yaklaşım... ..	41
2.3. HADİS MECMUALARINDA HZ. PEYGAMBER'İN KURÂN'I TEFSİRİ ..	46
2.4. HZ. PEYGAMBER'İN KURÂN'I TEFSİR YOLLARI	56
2.5. HZ. PEYGAMBER'İN SÖZLÜ TEFSİRİ VE ÖRNEKLERİ	57
2.5.1. Hz. Peygamber'in Tefsirine Vesile Teşkil Eden Durumlar.....	57
2.5.1.1. Ayeti Okuyarak Açıklaması.....	57
2.5.1.2. Kendisine Sorulan Sorular Üzerine Açıklama Yapması.....	58

2.5.1.3. Ayet Hakkında Soru Sorduktan Sonra Ayetin Manasını Açıklaması.....	59
2.5.1.4. Bir Mevzu Hakkında Konuşurken Konuyu Bir Ayetle Desteklemesi	60
2.5.1.5. Ayetleri Kısa Ziyadelerle Açıklaması.....	60
2.5.1.6. Hadislerin Sonunda Ayet Okuyarak Açıklama Yapması	61
2.5.2. Hz. Peygamber'in Tefsir Yöntemi.....	62
2.5.2.1. Kur'ân'ı Kur'ân ile Tefsir Etmesi.....	62
2.5.2.2. Mücmeli Beyan Etmesi.....	63
2.5.2.3. Müphemî Açıklaması.....	63
2.5.2.4. Umumu Tahsis Etmesi.....	64
2.5.2.5. Mutlakı Takyid Etmesi	65
2.5.2.6. Müşkil Bir İfadeyi Açıklaması	66
2.5.2.7. Lugavî Açıklamalarda Bulunması	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER'İN TEFSİRİ VE FİİLLERİNİN TEFSİR DEĞERİ

3.1. HZ. PEYGAMBER'İN FİİLÎ TEFSİRİ VE ÖRNEKLERİ	70
3.1.1. İtikadla İlgili Ayetlerin Fiilî Tefsiri.....	70
3.1.2. İbadetlerle İlgili Ayetlerin Fiilî Tefsiri	75
3.1.3. Ahlakla İlgili Ayetlerin Fiilî Tefsiri	86
3.1.4. Kıssa İçerikli Ayetlerin Fiilî Tefsiri	101
SONUÇ.....	105
KAYNAKÇA	108

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HZ. PEYGAMBER'İN TEFSİRİ VE FİİLLERİNİN TEFSİR DEĞERİ

Habibe ELMAS

Danışman: Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT

2021, 130 sayfa

Hiz. Peygamber'in Kur'an Tefsirini fiilî örnekler bağlamında incelemeyi amaçlayan bu çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, önemi, metodu ve kaynakları ortaya konulmaktadır. Birinci bölümde konuyla ilgili tefsir, te'vil, tebyin ve tebliğ gibi temel kavramların etimolojik analizi yapılarak Kur'an'ın tefsirine ihtiyaç duyulması meselesi ele alınmaktadır. İkinci bölümde sünnetin tefsir değeri ve Hiz. Peygamber'in Kur'an'ı tefsirine dair temel tartışma konularına yer verilmekte; Hiz. Peygamber'in tefsir yollarından sözlü ve takriri tefsir incelenmektedir. Son bölümde ise fiilî tefsirleri bağlamında Hiz. Peygamber'in Kur'an'ı tefsiri örneklerle değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Tefsir, Hadis, Sünnet, Peygamber.

ABSTRACT
MASTER’S THESIS
THE INTERPRETATION OF THE PROPHET AND THE INTERPRETATION
VALUE OF HIS ACTIONS

Habibe ELMAS

Advisor: Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT

2021, Page: 130

This study, which aims to examine the Prophet’s interpretation of the Qur’an in the context of practical examples, consists of an introduction and three parts. In the introductory chapter; the topic, importance, method and sources of the study are presented. In the first chapter, the issue of the need for the interpretation of the Qur'an is discussed by making etymological analysis of the basic concepts such as tafsir, ta'wil, tabyin and manifest. In the second chapter the value of hermeneutics of the Sunnah and the main discussion topics related to the Prophet’s tafsir of the Qur’an are given; declaration and verbal tafsir, which is the ways of the Prophet’s tafsir, is examined. As for in the last chapter the Prophet’s tafsir of the Qur’an is evaluated with examples in the context of his practical tafsir.

Keyd Words: Qur’an, Tafsir, Hadith, Sunnah, Prophet.

TEŞEKKÜR

Bu çalışmada tefsir tarihinin önemli konuları arasında yer alan Hz. Peygamber'in Kur'ân tefsiri fiilî örnekler bağlamında incelenmektedir.

Çalışmamın hazırlık sürecinde desteklerini esirgemeyen, bilgi ve tecrübesiyle gerekli yönlendirmeleri yapan saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT'a, tez konumun belirlenmesinden tezin bitimine kadar katkılarını esirgemeyen değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Cahit KARAALP'e, eleştiri ve önerileriyle katkıda bulunan kıymetli hocam Doç. Dr. Murat KAYACAN'a teşekkür ve saygılarımı sunarım.

Muş-2021

Habibe ELMAS

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
dğr.	: Diğerleri
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Hız.	: Hazreti
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
SBE.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
yy.	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerîm, yaklaşık yirmi üç yıllık bir süreçte çeşitli durum ve olaylar bağlamında Arapça bir hitap olarak nazil olmuştur. Kur'ân'ın döneminin mütedavil Arap dilini kullanması, belirli bir zaman diliminde gelişen olaylara bir cevap niteliğinde inmiş olması vahyin ilk muhataplarının ayetleri anlamalarına vesile olmuştur. Zira vahyin indiği ortamda yaşayan, ayetlerin inişine sebep olan olayları bilen, hitap edilen kişi, toplum ve karakterleri tanıyan ilk muhataplar için Kur'ân'ı anlamama gibi bir durum söz konusu olmamıştır. Nitekim inkârcılar da ayetleri anlamadıklarını iddia etmemiş aksine anladıkları vahyin duyulmasını engellemeye çalışmışlardır. Hz. Peygamber nazil olan ayetleri görevi gereği tebliğ etmiş, kendisi de bizzat yaşayarak insanlara en güzel örnek (üsve-i hasene) olmuştur. Nüzul sürecini bizzat müşahade eden sahabe kendi dillerinde nazil olan Kur'ân'ı anlayış kapasiteleri ve kültür seviyeleri oranında anlayabilmiş, kendilerine kapalı gelen, anlama konusunda zorluk yaşadıkları ayet veya kelimeler söz konusu olduğunda da Hz. Peygamber'e başvurmuşlardır. Yanlış anlaşılan ve açıklanmaya ihtiyaç duyulan az sayıdaki ayeti açık ve net ifadelerle sözlü olarak beyan eden Hz. Peygamber, Kur'ân'ın emir ve yasaklarına uyarak, hükümleri tatbik ederek, ayetlerde geçen ahlaki erdemleri hayatında göstererek Kur'ân'ı daha çok fiilî olarak tebyin etmiştir. Hz. Aişe'nin, onun ahlâkını soranlara “*Onun ahlâkı Kur'an'dı*” şeklindeki cevabı da bu durumu göstermektedir. Herhangi bir konunun uygulanarak, pratiğe aktarılacak ortaya konulması, o şeyin daha iyi kavranması ve içselleştirilmesinde sözle söylenmesinden daha etkili olduğu bilinen bir hakikattir. İlgili rivayetlerden, Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı davranış ve uygulamalarıyla tebyin etmesinin muhatapları üzerinde daha etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışmada Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı sözlü olmaktan çok fiilî olarak tebyin ettiği üzerinde durulmaktadır.

Çalışma konumuzun belirlenmesi aşamasında yaptığımız araştırmada Tefsir Tarihi eserleri dışında Hz. Peygamber'in tefsirini konu edinen bazı araştırmalar tespit ettik. Biri Arap dünyasında olmak üzere, bu konuda yapılan iki doktora çalışmasına ulaştık. Ayrıca Hz. Peygamber'in tefsirini ele alan bir kitap çalışması ve birkaç makaleye ulaştık. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hz. Peygamber'in tefsiri üzerine yapılan çalışmaları ve konularını şu şekilde sıralayabiliriz.

Doktora Tezleri

Halid b. Abdülaziz el-Bateli, “*Tefsiru’n-Nebi Mukaddimetun Te’sılıyyetun ma’a Dirâsetin Hadîsetin li Ehâdisi’t-Tefsîri’n-Nebevi es-Sarih*” (Riyad: Daru Künuzu’l-İşbiliyye, 1429 h.). İki bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde sünnetin Kur’ân tefsirindeki yeri ve öneminden söz edilmiş ve Hz. Peygamber’in Kur’ân’ın ne kadarını tefsir ettiği ile ilgili görüşlere yer verilmiştir. Hz. Peygamber’in, görevi gereği Kur’ân’ı sözlü, fiilî ve takrîrî olarak tefsir ettiği belirtilmiştir. İkinci bölümde ise Hz. Peygamber’den nakledilen tefsir rivayetlerine yer verilmiştir. Çalışmada Hz. Peygamber’in ayetleri fiilî olarak tefsir ettiğine ilişkin sadece birkaç rivayet zikredilmiştir.

Suat Yıldırım, “Peygamber’imizin Kur’ân’ı Tefsiri” (İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2007). Çalışmada nüzul döneminde Kur’ân’ın tefsirine ihtiyaç duyulduğu ifade edilmekte Nahl suresinin 44 ve 89. ayetleri ile Haşr suresinin 7. ayeti gibi ayetlerin Hz. Peygamber’in Kur’ân’ı tebliğ, tebyin/tefsir ve tatbik vazifesine işaret ettiği öne sürülmektedir. Hz. Peygamber’in azımsanmayacak kadar ayeti çeşitli vesilelerle tefsir ettiği vurgulanmaktadır. Hz. Peygamber’in ayetleri ameli olarak tefsir etmesi başlığı altında üç rivayet örnek gösterilmektedir. Hz. Peygamber’den gelen tefsir rivayetlerine ayrılan son bölümde sure sırasına göre ayetlerle ilişkilendirilen rivayetlere yer verilmekte, çalışmada sözlü ve fiilî tefsir ayrımına gidilmemektedir.

Kitap

Mehmet Sürmeli, “*H. Peygamber’in Tefsiri*”, (İstanbul: Safa Yay., 2016) İki bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde Hz. Peygamber’in Arap dilini öğrenme ve metodoloji ile ilgili tavsiyeleri ele alınmaktadır. İkinci Bölümde ise Hz. Peygamber’in Kur’ân öğretimi, tilaveti ve ezberlemeye teşviki ile Kur’ân’ı yaşamaya verdiği önem gibi konular üzerinde durulmaktadır. Son olarak da Hz. Peygamber’in beyan görevi gereği Kur’ân’ı, kelime ve deyimleri tefsir, ayetlerle istişad, mücmeli beyan, müşkili tavzih ve müphemî beyan gibi yöntemlerle tefsir ettiği anlatılmaktadır.

Makale

Ferruh Kahraman, “*H. Peygamber (s.a.s)’in Tefsirinin Kur’an İlimlerindeki Yeri*” (Diyanet İlmi Dergi, 2013.) Makalede Kur’an ilimlerinin içeriğini oluşturan, müşkil-

tavzih, mücmel-mübeyyen, umum-husus, ıtlak-takyid, müphem-beyan, nasih-mensuh gibi konularla Hz. Peygamber'in tefsiri bir arada değerlendirilmektedir.

Fatih Tiyek, “*İlk Dönem Tefsir Faaliyetlerinin Bağlamsal Açıdan Değerlendirilmesi*”, (KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2014) Makalede Hz. Peygamber, sahabe ve tabiun dönemi tefsir faaliyetleri, Kur'an'ı anlama ve yorumlamada içerdiği bağlamsal unsurlarla değerlendirilmektedir.

Yunus Ekin, “*Hz. Peygamber'in Tefsirinin Temel Nitelikleri*”, (Diyanet İlmi Dergi, 2002) Araştırmacı bu makalede Hz. Peygamber'in tefsirinin bağlayıcı ve yönlendirici niteliklerini ortaya koymaya çalışmaktadır.

Mehmet Mahfuz Ata, “*Örnekleriyle Hz. Peygamber, Sahabe ve Tabiin Dönemi Tefsir Anlayışı*”, (Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 2019), Hz. Peygamber, sahabe ve tabiin neslinin Kur'an tefsirindeki yerinin ele alındığı makalede Allah tarafından tebliğ, tebyin ve tefsirle görevlendirilen Hz. Peygamber'in, Kur'an'ı söz fiil ve takrirleriyle tefsir ettiği vurgulanmaktadır. Ardından Hz. Peygamber'in kendisine sorulan sorular üzerine ayetleri sözleriyle beyan ettiğine dair iki rivayet örnek verilmektedir.

Hüseyin Çelik, “*Hz. Peygamber (sas)'ın Kur'an'ı Tefsir Etme Şekilleri*” (Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2016) Makalede, Hz. Peygamber'in ayetleri; umumun tahsisi, mutlakın takyidi mücmelin beyanı, müphem-in tavzihi, lugavi açıklamalarda bulunma, Kur'an'la istidlal gibi yöntemlerle tefsir etmesi örnekler bağlamında ele alınmaktadır. Mücmelin açıklanması başlığı altında sünnetin; abdest, namaz, hac ve zekât gibi ibadetleri pratik olarak tefsir ettiğine dair rivayetlere yer verilmektedir.

Mehmet Soysaldı, “*Kur'an Tefsirinde Hz. Peygamber'in Yeri*”, (Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1998). Çalışmada Hz. Peygamber'in Kur'an'ın ne kadarını tefsir ettiği ile ilgili görüşler incelenerek Hz. Peygamber'in sahabenin ihtiyacı ölçüsünde Kur'an'ı bazen kısa ve net ifadelerle bazen geniş bir şekilde tefsir ettiği öne sürülmektedir. Hz. Peygamber'in tefsir metodu başlığı altında onun ayetleri sadece teorik olarak değil pratik olarak da tefsir ettiği ifade edilerek bu konuda namaz ve hac ibadetiyle ilgili rivayetlere yer verilmektedir.

Bildiri

Cahit Karaalp, “*H. Peygamber’in Tefsirine Farklı Bir Bakış*”, (Muş Alparslan Üniversitesi, İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlakı-II) Çalışma da tebyin ve tefsir kelimeleri arasındaki fark vurgulanarak H. Peygamber’in Kur’ân’ı tefsir değil tebyin ettiği, sözlü beyanından daha çok yaşayarak tebyin ettiği örneklerle açıklanmıştır. Tezimizin temel vurgusu bahsi geçen bildirinin temel vurgusu ile benzerlik gösterse de konuyu tezimizde daha geniş boyutlarıyla ele almaya çalıştık.

“*H. Peygamber’in Tefsirine Farklı Bir*” *Bakış* isimli tebliğ çalışması dışında bahse konu çalışmalarda genellikle tefsir ve tebyin kelimeleri eş anlamlı iki kelime olarak ele alınmış, Nahl suresinin 44. ayetindeki “*litubeyyine/açıklayasın diye*” ifadesinden hareketle H. Peygamber’e Allah tarafından Kur’ân’ı tefsir etme görevi yüklendiği öne sürülmüştür. H. Peygamber’in Kur’ân’ın ilk müfessiri olduğu ve ayetleri sözlü, fiilî ve takriri olarak tefsir ettiği ifade edilerek bu konuda bazı örneklerle yer verildiği görülmüştür. Söz konusu çalışmaların çoğunda her ne kadar H. Peygamber’in daha çok fiilî olarak, davranış ve uygulamaları ile Kur’ân’ı tefsir ettiği vurgulansa da bir kısmında bu hususta örnek verme gereği duyulmamış, bir kısmında ise birkaç örnek vermekle yetinilmiştir. Verilen örnekler ise daha çok namaz ve hac gibi ibadetlerin uygulanışı ile ilgili rivayetlerden oluşmaktadır. Bu çalışmada ise diğerlerinden farklı olarak tefsir ve tebyin kelimeleri eş anlamlı değil yakın anlamlı kelimeler olarak ele alınmakta, aralarındaki belirgin farka dikkat çekilmektedir. Nüzul döneminde Kur’ân’ın tefsir edilmesine ihtiyaç olmadığından H. Peygamber’in tefsir ile değil tebyin ile görevlendirildiği; muhataptan kaynaklanan nedenlerden dolayı açıklanmaya ihtiyaç duyulan veya yanlış anlaşılan, az sayıdaki ayeti açık ve net ifadelerle sözlü olarak beyan ettiği, Kur’ân’ı daha çok fiilleriyle ve yaşantısıyla tebyin ettiği örnekler bağlamında ortaya konulmaktadır.

H. Peygamber’in Kur’ân’ı tefsiri/açıklaması konusu ulaşılabildiğimiz kadarıyla ne Arap dünyasında ne de Türkiye’de H. Peygamber’in fiilleri çerçevesinde çalışılmış değildir. H. Peygamber’in tefsirini konu alan bazı çalışmalarda Peygamberimizin fiilî tefsiri şeklinde başlık açılrsa da detaylı bilgi verilmemiştir. Biz çalışmamızda hadis kitaplarından ayetlerin fiilî tebyini ile ilgili olduğunu düşündüğümüz hadisleri bir araya getirmeye çalıştık. Bu da çalışmamızın özgün tarafını ortaya koymaktadır.

Araştırmada Takip Edilen Yöntem

Çalışmamızda nitel araştırma metotlarından doküman analiz yöntemi kullanılmıştır. Çalışma konumuzla ilgili, ulaşılabilen kaynaklar taranarak gerekli bilgiler tespit edilip değerlendirilmiştir. Üç bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde konu ile ilgili temel kavramların etimolojik analizi yapılarak Kur'ân'ın tefsirine duyululan ihtiyaç ele alınmıştır. İkinci bölümde sünnetin tefsir değeri ve Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı tefsiri ile ilgili temel tartışma konuları incelenmiş, Hz. Peygamber'in sözlü ve takriri tefsirine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise Hz. Peygamber'in fiilî tefsiri örnekler bağlamında ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın Kaynakları

“Hz. Peygamber'in Tefsiri ve Fiillerinin Tefsir Değeri” isimli çalışmamızın temel kaynakları arsında Kur'ân'ı Kerîm, Tefsirler ve Hadis kitapları yer almaktadır.

Çalışma konumuzla ilgili; *tefsir, te'vil, tebyin, tebliğ, hadis ve sünnet* gibi kavramların anlamının belirlenmesinde Ferâhîdî'nin (ö.175/791) *Kitâbü'l-'Ayn*, İbn Düreyd'in (ö. 321/933) *Cemheretü'l-Lüğa*, Ebû Hâtım er-Râzî'nin (ö. 322/933-34) *Kitâbü'z-Zîne*, Ezherî'nin (ö. 370/980) *Tehzîbü'l-luğa*, İbn Fâris'in (ö. 395/1004) *Mu'cemü Mekâyisü'l-Luğa ve Mücmelü'l-Luğa*, Cevherî'nin (ö.400/1009) *Mu'cem es-Sihâh*, Râğıb el-İsfehânî'nin (ö. 502/1108) *el-Müfredat*, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *Esâsu'l-Belâğa*, İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) *Lisânü'l-'Arab*, Cürçânî'nin (ö. 816/1413) *et-Ta'rîfât*, Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415) *Kâmûsü'l-Muhît* ve Zebîdî'nin (ö. 1205/1791) *Tâcü'l - 'Arûs* isimli eserleri gibi birçok sözlükten faydalandık.

Çalışmamızda Zerkeşî'nin *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Süyûtî'nin *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Zürkânî'nin *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Zehebî'nin *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn* ve Mennâ' el-Kattân'ın *Mebahis fî Ulumu'l-Kur'ân* gibi tefsir usulü eserlerine başvurduk. Ayetler hakkındaki yorumlar için klasik dönem müfessirlerinden; Mukâtil'in *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, Taberî'nin *Câmiu'l-Beyân*, Mâtürîdî'nin *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, Mâverdî'nin *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*, Fahrüddin er-Râzî'nin *Mefâtihu'l-Ğayb*, Kurtubî'nin *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyzâvî'nin *Envâru't-Tenzîl*, İbn Kesîr'in *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* ve Süyûtî'nin *ed-Dürri'l Mensûr* adlı eserlerinin yanı sıra modern dönem müfessirlerinden Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'an Dili*, Mevdûdî'nin *Tefhîmu'l-Kur'an* ve M. Sait

Şimşek'in *Hayat Kaynağı Kur'an* Tefsiri adlı eserlerine başvurduk. Çalışma da yer verdiğimiz hadis rivayetlerini daha çok *Kütüb-i Tis'a*'ya dâhil olan hadis kitaplarından aldık. Kur'an ayetlerinin meallerinde genellikle Diyanet İşleri Başkanlığının yayınladığı *Kur'an Yolu Meali*'nden faydalandık. Ayrıca çalışma boyunca konuyla ilgili ansiklopedi maddesi, tez, makale ve kitap gibi çalışmalardan yararlandık. Çalışma hazırlanırken faydalandığımız kaynakların tamamını burada belirtmek başlığın sınırlarını zorlayacağından sadece yoğun olarak faydalandığımız eserlerin bir kısmına değinmekle yetindik.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. KONUYLA İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

1.1.1. Tefsir

Fesr/فسر kökünden türeyen tefsir/تفسير kelimesi tef'îl vezninde bir mastar olup Arap dil sözlüklerinde “bir şeyi açıklamak, beyan etmek, keşfetmek, açığa çıkarmak, kelimedede bulunan kapalılığı gidermek, ortaya çıkarmak, doktorun hastalığı teşhis amacıyla idrar tahlili yapması” gibi anlamlara gelmektedir. Tahlil için kullanılan cam tüpü ifade etmek için de aynı kökten türeyen et-tefsire/تفسرة kelimesi kullanılmıştır.¹

Tefsir kelimesinin taklip yoluyla, “*ortaya çıkarmak, bir şeyin üzerindeki örtüyü kaldırmak, kapalı bir şeyi aydınlatmak*” anlamlarına gelen sefr/سفر kökünden türediği de ileri sürülmüştür. Aralarında lafzen yakınlık bulunan fesr ve sefr kelimelerinin anlamlarında ince bir ayrıma gidilmiş, fesr kelimesinde manevi/soyut bir keşfin², sefr kelimesinde ise maddi/somut bir keşfin söz konusu olduğu belirtilmiştir.³ Zira “*kadın yüzündeki örtüyü açtı*” (سفرت المرأة عن وجهها)⁴, “*gün ağardı*” (اسفر الصبح)⁴, cümlelerinde sefr kelimesinin maddi bir şeyi ifade ettiği anlaşılmaktadır. İnsanın ahlakını açıkça ortaya koyan yolculuk için de aynı kökten gelen sefer/السفر kelimesi kullanılmıştır.⁵

Tefsirin aslının, “*kireci çözdüm anlamındaki*” فسرت النورة kullanımına dayandığı da söylenmiştir. Buna göre kirecin suyla çözülüp kullanışlı hale geldiği gibi tefsiri yapılan

¹ Ferâhîhîdî, Ebu Abdurrahmân Halîl b. Ahmed, **Kitâbu'l-Ayn**, thk. Abdu'l-Hamîd Hindâvî, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003, Cilt 3, s. 321; Cevherî, İsmail bin Hammâd, **Mu'cem es-Sihâh**, Ahmed Abdulğafûr Attâr, Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, 4. Baskı, 1990, s. 781; Firuzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed bin Ya'kub, **el-Kâmusu'l-Muhit**, thk. Muhamed Nâim el-Arkûsî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 8. Baskı, 2005, s. 406; Ebu Hüseyin Ahmed bin. Fâris bin Zekeriyâ el-Luğavî, **Mücmelü'l-Luğa**, thk. Züheyr Abdülmuhsin Sultan, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. baskı, 1986, s. 761; İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâluddin Muhammed b. Mükerrrem el-İfrîkî el-Misrî, **Lisânu'l-Arab** Kahire: Dâru'l-Maarif, ts., s. 3412-13; Râğîb el-İsfehânî, Ebu'l-Kâsım Huseyn bin Muhammed, **el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân**, thk. Safvân Adnân Dâvudî, Beyrut: Dâru's-Şâmiye, 4. Baskı, 2009, s. 636.

² Muhammed bin. Abdurrezzâk Ebü'l-Feyz Murtazâ ez-Zebîdî, **Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs**, thk. Hüseyin Nassâr, Kuveyt: Matbaatu Hukûmeti'l-Kuveyt, 1974, Cilt 13, s. 323; Râğîb el-İsfehânî, **a.g.e.**, s. 636.

³ Emîn el-Hûlî **Menâhicu Tecdidin fi'n-Nahvi ve'l-Belağati ve't-Tefsiri ve'l Edeb**, yy., Dâru'l-Ma'rife, 1. Baskı, 1961, s. 271.

⁴ Ebu Mansûr Muhammed bin Ahmed el-Ezherî, **Tezhîbu'l-Luğa**, thk. Ahmed Abdülalim el-Bârutî, Kâhire: Dâru'l-Mısriyyeti li't-Te'lifi ve't-Tercüme, ts., Cilt 12, s. 400; İbn. Fâris, **Mücmelu'l-Luğa**, s. 464; Mennâ' el-Kattân, **Mebâhis fi 'Ulûmu'l-Kur'ân**, Kahire: Mektebetü'l-Vehbe, ts., s. 317.

⁵ Ezherî, **a.g.e.**, Cilt 12, s. 402.

metin de parçalara ayrılmak suretiyle anlaşılması sağlanır.⁶ Yine “bağlı olan hayvanı salıp süratle koşturdum” manasındaki “فسرت الدابة و فسرتها” deyiminde de “bir şeyi açmak” anlamı içkindir.⁷

Tefsir kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de sadece bir defa, “açıklamak” anlamında Furkan suresinin 33. Ayetinde geçmektedir: *وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا* “Onlar ne zaman bir talep ileri sürseler biz sana mutlaka kesin gerçeği ve **en güzel açıklamayı** bildiririz.”⁸ Kelimenin sözlük anlamıyla kullanıldığı ayette, müşriklerin Hz. Peygamber’e itiraz ve türlü iftiralarda bulunmaları karşısında Kur’an’ın gerçekleri ortaya koyarak onların niyet ve yakıştırmalarını boşa çıkardığı ifade edilmektedir.⁹ Müfessirler ayette geçen tefsir kelimesine “*beyan, açıklama, tafsil, keşf, ortaya çıkarma, mana*”¹⁰ gibi anlamlar vermişlerdir.

Tefsir kelimesinin terim anlamıyla ilgili birden fazla tanım yapılmıştır. Bu tanımlardan bazıları şunlardır:

Zerkeşî’nin (ö. 794/1392) tanımına göre tefsir, “Hz. Peygamber’e indirilmiş olan Kur’ân’ın anlamını beyan etmeyi, içerdiği hüküm ve hikmetleri ortaya çıkarmayı amaçlayan ilimdir.”¹¹ Zerkeşî bunun için lügat, nahiv, sarf, ilm-i beyan, usul-i fıkıh,

⁶ Süleymân bin. Abdulkavî bin Abdülkerîm el-Bağdâdî et-Tûfî, **el-İksîr fi İlmi’t-Tefsîr**, thk. Abdülkadir Hüseyin, Kahire: Mektebetü’l-Âdab, ts., s. 28.

⁷ Bedruddîn Muhammed bin Abdullah ez-Zerkeşî, **el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur’ân**, thk. Muhammed Ebu Fadl İbrahim, Kâhire: Mektebetu Dâri’t-Turâs, 3. Baskı 1984, Cilt 2, s. 147.

⁸ **Kur’ân**, Furkan Sûresi, Ayet 33.

⁹ Mukatil b. Süleymân, **Tefsiru Mukâtil bin Süleymân**, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte, Beyrut: Müessesetu’l-Târihi’l-Arabi, 1. Baskı 2002, Cilt 3, s. 234; Mâverdî, Ebû’l-Hasen Ali bin Muhammed, **en-Nuket ve’l-Uyûn**, thk. Seyyid Abdulsûd bin Abdurrahîm. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts, Cilt 6, s. 144; Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Harizmî, **el-Keşşâf an Hakâiki Gevaâmidî’t-Tenzîl ve Uyuni’l-Ekâvil fi Vucûhi’t-Te’vil**, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud-Ali Muhammed Muavvid, 1 Baskı, Riyad: Mektebetu’l-Abikan, 1998, Cilt 4, s. 349; Fahreddin Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, **Mefâtihu’l-Gayb**, Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1981, Cilt 24, s. 79; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dili Kur’ân Dili**, İstanbul: Azim Dağıtım, 2015, Cilt 6, s. 73; M. Sait Şimşek, **Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri**, İstanbul: Beyan Yayınları, 2012, Cilt 3, s. 516.

¹⁰ Mukâtil, **a.g.e.**, Cilt 3, s. 234; Taberî Ebu Ca’fer Muhammed b. Cerir, **Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Ayi’l-Kur’ân**, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, 1. Baskı, Kahire: Dâru’l-Hicr, 2001, Cilt 17, s. 448; Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed bin Muhammed bin Mahmûd, **Te’vilâtu’l-Kur’ân**, thk. Dr. Mecdi Basillum, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2005, Cilt 8, s. 24; Şihâbuddin Mahmud el-Alusi, **Rûhu’l-Meâni**, thk. Ali Abdülbari Atiyye, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. Baskı, 1994, Cilt 10, s. 16; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, Cilt 4, s. 349; Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, **el-Câmi’li Ahkâmi’l-Kur’ân**, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki-Muhammed Rıdvân Arkûsi, Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 2006, Cilt 15, s. 406-408.

¹¹ Zerkeşî, **a.g.e.**, Cilt 1, s. 13.

sebeb-i nüzul ve nasih-mensuh bilgisinin gerekli olduğunu ifade etmektedir.¹² Süyûtî’de (ö. 911/1505) benzer bir tanımlama da bulunarak¹³ Kur’ân’ı anlama ve yorumlama ile Ulûmü’l-Kur’ân konusunda bilgi sahibi olmak arasında sıkı bir bağ bulunduğuna işaret etmektedir.¹⁴ Tefsir, “*Beşer gücü oranında Allah’ın muradına delaleti bakımından Kur’ân’ı inceleyen ilim dalı*”¹⁵ şeklinde tarif edilmiştir. Genel kabul gören¹⁶ tefsir tanımı ise şöyledir: “*Kur’ân’ın lafızlarını Arap dili ve edebiyatı bakımından tahlil ederek kastedilen anlamı tespit etmektir.*”¹⁷

1.1.2. Te’vil

Te’vil/تأويل kelimesi, “geriye veya kaynağa dönme” anlamındaki evl/اول kökünden türeyen tef’il vezninden bir mastardır.¹⁸ Te’vil sözlükte, “herhangi bir şeyi amaçlanan yere vardırarak, aslına, kaynağına döndürmek, bir şeyin akıbeti, sonucu, bir işin varacağı yere varması, gerçekleşmesi, nihai haline dönmesi” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁹ Örneğin, “*hükmi ehline irca etti, ulaştırdı*” anlamındaki اول الحكم الى اهله ifadesinde evl kökü “döndürmek, ulaştırmak” anlamında kullanılmıştır. “Birine bir şeyi döndürdü” anlamında اول الىه الشيء denilir. Yine “bir şeyden vazgeçtim, döndüm” anlamında الت عن الشيء denilir.²⁰ Araplar eşyasını kaybeden kişiye; “Allah yitiğini sana geri döndürsün/iade etsin” anlamında اول الله عليك ضايتك²¹ dua ederler.

Te’vil kelimesi “açıklama, beyan” anlamında da kullanılmıştır.²² “Sözü düşündü, takdir etti” anlamında تأوله و الكلام ifadesi kullanılmıştır. اول kelimesine verilen bu

¹² Zerkeşî, **a.g.e.**, Cilt 1, s. 13.

¹³ Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân bin Ebû Bekr bin Muhammed, **el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân**, thk. Şuayb el-Arnâvut, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle Nâşirûn, 2008, s. 759.

¹⁴ Ahmet Küçük, **Nüzûl Döneminden Modern Döneme Te’vil Kavramı**, İstanbul: Ensar Yay., 2021, s. 25.

¹⁵ Zürkânî, Muhammed Abdulazim, **Menâhilü’l-İrfan fî Ulûmi’l-Kur’ân**, thk. Fevâz Ahmed e-Zemerli, 1. Baskı, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-Arabiyye, 1995, Cilt 2, s. 6; Abdülhamit Bırışık, “Tefsir”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 40, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011, s. 290; Suyûtî, **el-İtkân**, s. 759.

¹⁶ İsmail Çalışkan, **Tefsir Tarihi**, Ankara: Bilay Yay., 2019, s. 13.

¹⁷ Zehebî, Muhammed Hüseyin, **et-Tefsîr ve’l-Müfessirîn**, Kahire: Mektebetü’l-Vehbe, ty., Cilt 1, s. 12; Muhyiddin el-Kâfiyeci, **et-Teysir fî Kavaidi İlmi’t-Tefsir**, thk. Mustafa Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, Kâhire: Mektebetü’l-Kudsi, 1. Baskı, 1998, s. 21; Zerkeşî, **a.g.e.** Cilt 2, s. 147-148.

¹⁸ Ferâhîhîdî, **a.g.e.**, Cilt 1, s. 100; Zebîdî, **a.g.e.**, Cilt 28, s. 31; İbn Manzûr, **a.g.e.**, s. 171.

¹⁹ Ezherî, **a.g.e.**, Cilt 15, s. 437; Cevherî, **a.g.e.**, 1627; İbn Fâris, **Mücmelu’l-Luğâ**, Cilt 1, s. 100; Zebîdî, **a.g.e.**, Cilt 28, s. 31-35; Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Harizmî, **Esâsu’l-Belâğâ**, thk. Muhammed Basil Uyûn es-Sûd, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1998, Cilt 1, s. 39.

²⁰ İbn Manzûr, **a.g.e.**, s. 171-175.

²¹ Zebîdî, **a.g.e.**, Cilt 28, s. 31-35; Zemahşerî, **Esâsu’l-Belâğâ**, Cilt 1, s. 39.

²² Zebîdî, **a.g.e.**, Cilt 28, s. 31-35; Firuzâbâdî, **a.g.e.**, s. 963.

anlamdan hareketle te'vilin, “bir sözden ne kastedildiğini ortaya koymak” manasına geldiği ifade edilmiştir.²³

Te'vil kelimesinin türediği *evl* kökünün düzeltmek toparlamak manası da vardır. İşleri bozulan kişiye Allah'ın yardım etmesi, işlerinin toparlanması için *اول الله عليك امرك* şeklinde dua edilir.²⁴

Aynı kökten gelen *el-iyâle/الايالة* kelimesi de siyaset/idare anlamında kullanılmıştır. Örneğin, kişi ailesini yönettiğinde/idare ettiğinde *ال الرجل رعيته* “denilir.²⁵ Yine “kral halkını yönetti/idare etti” anlamında *ال الامير رعيته* ifadesi kullanılır.²⁶ Bu anlamda te'vil kelimesinin “sözü düzeltme, uygun olan yere yerleştirme” manasına vurgu yapılmıştır.²⁷

Sahabeden Abdullah bin Revaha' nın, *نحن ضربناكم على تنزيله فالיום نصربكم على تاويله*, “Daha önce sizinle Kur'ân-ı Kerîm'e karşı çıktığınız için savaştık. Bugün ise onun **gerçekleşmesi/te'vili** için savaşıyoruz.” şeklindeki şiirinden *te'vil* kelimesinin “bir şeyin gerçekleşmesi, ortaya çıkması, sonucu, akibeti” anlamında kullanıldığı görülmektedir.²⁸ Hz. Peygamber'in gördüğü rüya üzerine hicretin 6. Senesinde umre için yola çıkılmış, ancak Hudeybiye antlaşmasının yapılmasıyla umre gelecek yıla ertelenmişti. Bu olayın ardından nazil olan Fetih suresinde, Hz. Peygamber'in (mü'minlerin Mescid-i Haram'a gireceklerine işaret eden) rüyasının gerçekleşeceği müjdelenmiştir. Abdullah b. Revâha da bu şiirinde Hz. Peygamber'in rüyasının ve Fetih suresindeki müjdenin gerçekleşeceğini dile getirmiştir.²⁹

Te'vil kelimesi Kur'ân'da, “hakikat, sonuç, bildirmek, sebep, rüya tabiri, yorum, bir şeyin iç yüzü, arka planı” anlamlarında; on beş ayette, toplam on yedi defa

²³ Zebîdî, **a.g.e.**, Cilt 28, s. 31-35; Zemahşerî, **Esâsu'l-Belâğa**, Cilt 1, s. 39; Firuzâbâdî, **a.g.e.**, s. 963; Orhan Karmış, “*Tefsir İlminde Te'vilin Yeri ve Önemi*”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara, SBE, Ankara 1975, s. 113.

²⁴ İbn Manzûr, **a.g.e.**, s. 171-175.

²⁵ Zemahşerî, **Esâsu'l-Belâğa**, Cilt 1, s. 39.

²⁶ Zebîdî, **a.g.e.**, Cilt 28, s. 31-35; İbn Fâris, **Mücmelu'l-Luğa**, Cilt 1, s. 100.

²⁷ Zerkeşî, **a.g.e.**, Cilt 2, s. 147; Ömer Pakiş, “Zerkeşî'ye Göre Mâna Tefsir ve Te'vil”, **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 8, Sayı 2, 2006, s. 317.

²⁸ Zemahşerî, **Esâsu'l-Belâğa**, Cilt 1, s. 39.

²⁹ İbn Hişâm, Abdülmelik b. Eyyüb el-Himyerî el-Meârifi, **es-Sîretu'n-Nebeviyye**, ta'lik: Ömer Abdüsselam Tedmûri, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabi, 3. baskı, 1990. Cilt 4, s. 5-9; Emin Işık, “Feth” Suresi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 12, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 456; Yusuf Işıcık, “Kur'ân'da Temel İki Kavram: Te'vil ve Müteşabih”, **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 13, Sayı 13, (2002), s. 16-18.

geçmektedir.³⁰ A‘râf, İsrâ, Yûnus, Yûsuf, Kehf, Âl-i İmran ve Nisâ sûrelerinde geçen bu kavram yoğun olarak Yûsuf sûresinde kullanılmıştır. Yûsuf suresinde altı yerde geçen te‘vil, rüya tabiri/yorumu anlamında kullanılmıştır.³¹

İsrâ sûresinde geçen وَأَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ وَزَنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا “Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçün ve doğru terazi ile tartın. Bu hem daha iyidir hem de sonucu daha güzeldir.”³² ayetinde te‘vil kelimesi lugavi anlamlarından “akıbet/sonuç” manasında kullanılmıştır.

Te‘vil kelimesinin bir şeyin iç yüzü, anlamındaki kullanımı ise Kehf sûresindeki ذَٰلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا “...İşte, hakkında sabredemediğin şeylerin iç yüzü budur”³³ ayetinde görülmektedir.

Terim olarak te‘vil kelimesi; “meşru bir sebep ya da delile dayanarak, bir ayet veya kelimeyi, asli manasından alıp, bağlamından koparmadan muhtemel manalarından birine hamletmek” şeklinde tanımlamıştır.³⁴

İslam âlimleri te‘vilin ne anlama geldiği ile alakalı farklı görüşler serdetmiştir. Bazı âlimler (özellikle ilk dönemdeki âlimler) te‘vilin tefsir ile aynı anlama geldiğini ileri sürmüş,³⁵ bazı âlimler ve bazı çağdaş araştırmacılar ise te‘vil ile tefsirin eş anlamlı olmadığını, bunun, söz konusu kavramların Kur‘ân’daki kullanımlarına uygun düşmediğini savunmuştur.³⁶

Maturîdî, Te‘vilât adlı eserinin³⁷ girişinde tefsirle te‘vil arasında bir ayrıma giderek tefsirin, Kur‘ân’ın anlamı konusunda kesin tespitlerde bulunmak anlamına

³⁰ Kur‘ân, Âl-i İmrân Suresi, Ayet 7 (iki defa); Nisâ Sûresi, Ayet 59; A‘raf Sûresi Ayet 53 (iki defa); Yûnus Sûresi, Ayet 39; Yusuf Sûresi, Ayet 6, 21, 36, 37, 44, 45, 100, 101; İsrâ Sûresi, Ayet 35; Kehf Sûresi, Ayet 78, 82.

³¹ Kur‘ân, Yusuf Sûresi, Ayet 6, 21, 36.

³² Kur‘ân, İsrâ Sûresi, Ayet 35.

³³ Kur‘ân, Kehf Sûresi, Ayet 82.

³⁴ Zerkeşî, a.g.e., Cilt 2, s. 147; Suyûtî, a.g.e., s. 759; Muhsin Demirci, Tefsir Tarihi, İstanbul: İFAV Yay., 32. Basım, 2016, s. 26; İsmail Cerrahoğlu, Kur‘ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968. s. 8.

³⁵ Suyûtî, el-İtkân, s. 759; Zürkânî, a.g.e., Cilt 2, s. 7.

³⁶ Ebû Hâtem er-Râzi, Kitâbu‘z-Zîneti, thk. Said el-Ğânîmi, Beyrut: Menşûratu‘l-Cemel, ts., Cilt 2, s. 684-686; Suyûtî, el-İtkân, s. 759; Zürkânî, a.g.e., Cilt 2, s. 7; Mennâ’ el-Kattân, a.g.e., s. 317; Işıcık, a.g.m., s. 25; Yusuf Şevki Yavuz, “Te‘vil”, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 41, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, s. 27; Abdülcelil Bilgin, Kur‘ân’ı Tanımak, Ankara: Araştırma Yayınları, 2018, s. 216.

³⁷ Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed bin Muhammed bin Mahmûd, Te‘vilâtı‘l-Kur‘ân, thk. Dr. Mecdi Basillum, Beyrut: Dâru‘l-Kütübi‘l-İlmiyye, 2005.

geldiğini ve tefsirin ancak ayetlerin iniş sebeplerini bilen ve nüzul ortamına şahit olan sahabiler tarafından yapılabileceğini belirtmiştir. Mâtürîdî'ye göre te'vil ise ayetin taşıdığı muhtemel manalara yorulmasıdır. Dolayısıyla tefsir; kesinlik ifade ettiğinden tek ihtimalli, te'vil kesinlik ifade etmediğinden çok ihtimallidir.³⁸

Müfessirler Kur'ân'da on yedi yerde geçen te'vil kelimesine, bulunduğu bağlama göre farklı anlamlar vermişlerdir. “*Tefsir, beyan etme, keşfetme, mükâfat, karşılık, tasdik, sonuç/akıbet, bir şeyin zamanı geldiğinde ortaya çıkması, bir şeyin gerçekleşmesi ve asıl anlamından alıp başka manaya döndürülmesi/irca edilmesi*”³⁹ bu anlamlardan bazılarıdır.

1.1.3. Tebyin

Tebyin/تبیین kelimesi, b-y-n kökünden türeyen tef'il formunda mastar bir kelimedir. Sözlükte “*açıklamak, ortaya çıkarmak, izah etmek, açık seçik olmak, keşf, kesinlik, ayrılmak, birleştirmek*” gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁰ Aynı kökten mastar olarak türemiş olan beyan/بيان kelimesine fasih konuşabilme, meramını güzel ve akıcı bir şekilde ifade edebilme anlamı verilmiştir.⁴¹ Bu anlamda fesahat sahibi kişiye “*raculun beyyinun ve cehîrun*”⁴² ifadesi kullanılır. Yine herhangi bir kişinin başka birinden daha fasih konuştuğunu ifade etmek için “*Fulânun ebyenu min fulânin*”⁴³ denilir. Burdaki “fesahat” vurgusu, açık ve anlaşılır konuşma anlamındadır. Yoksa belâğat ilmindeki anlamı söz konusu değildir.⁴⁴

Araplar bir şeyin açığa çıkması anlamında بان شيء ifadesini kullanır. “*Açıklama yaptım*” anlamında بينته و ابنته denilir. Açıklayan, izah eden kişi için de “*mübeyyin*”⁴⁵

³⁸ Yavuz, **a.g.e.**, s. 27; Bilgin, **a.g.e.**, s. 216.

³⁹ Mukâtil, **a.g.e.**, Cilt 1, s. 264; Taberî, **a.g.e.**, Cilt 7, s. 187-188; Cilt 13, s. 65; Mâtürîdî, **a.g.e.**, Cilt 4, s. 438; Râzî **a.g.e.**, Cilt 21, s. 157.

⁴⁰ Ferâhîdî, **a.g.e.**, Cilt 1, s. 176.; Ezherî, **a.g.e.**, Cilt 15, s. 495-502; İbn Fâris, **Mücmelu'l-Luğa**, s. 140-141; Cevherî, **a.g.e.**, s. 2082-2085; Zemahşerî, **Esâsu'l-Belâğa**, Cilt 1, s. 36; Firuzâbâdî, **a.g.e.**, s. 1182; İbn Manzûr, **a.g.e.**, s. 403-408; Râğib el-İsfehânî, **a.g.e.**, s. 157-158.

⁴¹ Ezherî, **a.g.e.**, Cilt 15, s. 495-502; Cevherî, **a.g.e.**, s. 2082-2085; Zemahşerî, **Esâsu'l-Belâğa**, Cilt 1, s. 39; Firuzâbâdî, **a.g.e.**, s. 1182; İbn Manzûr, **a.g.e.**, s. 403-408.

⁴² Ferâhîdî, **a.g.e.**, Cilt 1, s. 176.

⁴³ İbn Fâris, **Mücmelu'l-Luğa**, s. 140-141; Cevherî, **a.g.e.**, s. 2082-2085; İbn Manzûr, **a.g.e.**, s. 403-408.

⁴⁴ Muhammed Coşkun, **Tefsirin İlk Çağları**, İstanbul: İFAV Yay., 2019, s. 61.

kelimesi kullanılır. Kelimedeki “*zuhur etme/ortaya çıkma*” anlamı, “*Sabah, iki gözüün sahibi için apaçık ortaya çıktı*” manasındaki *قد بين الصبح لذي عينين* deyiminde de vardır.⁴⁵

Aynı kökten türeyen kelimelerden *beynune*/بينونة kelimesi de kesinlik anlamına gelmektedir.⁴⁶

B-y-n kökünden türeyen ve ezdad (karşıt anlamlı) kelimelerden olan *beyn*/بين kelimesine de *ayrılık*/الفرقة ve zıddı olan *vuslat*/الوصل anlamı yüklenmiştir.⁴⁷ Örneğin, iki kişi birbirinden ayrıldığı zaman *تباین الرجلان* denilir.⁴⁸ Zebîdî'nin *Tâcü'l-'Arûs*'ta zikrettiği, Kays bin. Zerîh'in *لعمرك لولا بين ليقطع الهوى* “*yemin olsun ki eğer vuslat [beyn] olmasaydı arzu kesilmezdi...*”⁴⁹ şeklindeki beytinde de *beyn*/بين sözcüğünün *vuslat/kavuşma* anlamına dikkat çekilmektedir.

Buraya kadar sözlük anlamları verilen *beyan* kelimesi terim olarak “*mütekellimin muhatabına maksadını açıklaması*”⁵⁰ şeklinde tarif edildiği gibi “*keşf: bir nesnenin örtüsünü kaldırarak açığa çıkarma*” olarak da tarif edilmiştir. Bu tanımdaki *keşfin* (*ortaya çıkarma*) insana özgü olan *konusma* (نطق) sözcüğünden daha genel bir anlama sahip olduğu ifade edilmiştir.⁵¹

Kur’ân’da türevleriyle birlikte toplam 257 defa geçen⁵² tebyin kelimesi genel olarak “*açıklama, açıklayan, açık seçik, kesin, apaçık delil, hakikati açıkça ortaya koyma, şeksiz, şüphesiz, delile ihtiyaç duymayacak derecede açık ve net*” gibi anlamlara gelmektedir.⁵³ Tebyin kelimesinin geçtiği ayetlerde kelimenin hemen ardından kullanılan “*kesin bir şekilde inanmak, muttaki olmak, tefekkür etmek, zikretmek,*

⁴⁵ Ezherî, **a.g.e.**, Cilt 15, s. 495-502; İbn Fâris, **Mücmelu'l-Luğa**, s. 140-141; Cevherî, **a.g.e.**, s. 2082-2085.

⁴⁶ Ferâhîhîdî, **a.g.e.**, Cilt 1, s. 176.

⁴⁷ Cevherî, **a.g.e.**, s. 2082-2085; Ezherî, **a.g.e.**, Cilt 15, s. 495-502; Firuzâbâdî, **a.g.e.**, s. 1182; Zebîdî, **a.g.e.**, Cilt 34, s. 293. İbn Manzûr, **a.g.e.**, s. 403-408.

⁴⁸ Ezherî, **a.g.e.**, Cilt 15, s. 495-502.

⁴⁹ Zebîdî, **a.g.e.**, Cilt 34, s. 293; İbn Manzûr, **a.g.e.**, s. 403-408.

⁵⁰ Seyyid eş-Şerif Ali bin Muhammed el-Cürcânî, **Mu'cemu et-Ta'rîfât**, thk. Muhammed Sıddîk el-Minşevî, Kahire: Daru'l-Fazile, ts. s. 43.

⁵¹ Râğîb el-İsfahânî, **a.g.e.**, s. 158.

⁵² Muhammed Fuâd Abdulbâkî, **el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzî'l-Kur'âni'l-Kerîm** Kâhire: Dâru'l-hadîs, 2007, s. 173-178.

⁵³ **Kur'ân**, Bakara Sûresi, Ayet 92, 99,118, 185,187, 219, 221, 24; Âl-i İmrân Sûresi, Ayet 103; Nisâ Sûresi, Ayet 19, 174, 176; Mâide Sûresi, Ayet 19, 89; En'âm Sûresi Ayet 57, 105; Yusuf Sûresi, Ayet 1-2; Nahl Sûresi, Ayet 89,103; Tâhâ Sûresi, Ayet 133; Hac Sûresi, Ayet 16; Nûr Sûresi Ayet 34; Neml Sûresi, Ayet 1; Rûm Sûresi, Ayet 42; Sebe Sûresi, Ayet 43; Fâtır Sûresi, Ayet 25; Yâsin Sûresi Ayet 69; Saffat Sûresi, Ayet 117; Mü'mîn Sûresi Ayet 66; Fussilet Sûresi Ayet 53; Ahkâf Sûresi, Ayet 7; Beyyine Sûresi, Ayet 4.

akletmek, doğru yolu bulmak, sapmamak, şükretmek, bilmek”⁵⁴ gibi ifadeler, beyanın insanın zihnini ve kalbini aktif tutan bir özellik taşıdığını göstermektedir.⁵⁵

1.1.4. Tebliğ

Tebliğ/تبليغ kelimesi, “ulaştı, götürdü, yetiştirdi, sonuca ulaştı, yeterli oldu” gibi anlamlara gelen b-l-ğ/بلغ fiil kökünden türeyen mastar vezninde bir kelimedir. Sözlükte, “ulaştırmak, bildirmek, hedeflenen şeye ulaşmak, bir amaca ulaşmak” anlamlarına gelmektedir.⁵⁶

Tebliğ, terim olarak “Peygamberlerin Allah’tan vahiy yoluyla aldıkları bilgiyi (ilahi hükümleri) olduğu gibi gizlemeden ve hiçbir eklemeye bulunmadan insanlara ulaştırması” olarak tarif edilmiştir.⁵⁷ Bu konuda Maide Suresi 67. ayette şöyle buyrulmaktadır:

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ

“Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et (بلغ) Eğer Bunu yapmazsan O’nun mesajını iletmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Şüphe yok ki Allah kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez.”⁵⁸

Tebliğ sözcüğünün türediği b-l-ğ/بلغ, türevleriyle birlikte Kur’ân’da yetmiş yedi yerde geçmektedir.⁵⁹ Tebliğ Kur’ân’da “ulaşmak, tamamlamak, bildirmek, ulaştırmak, haber vermek iletmek, duyurmak,” gibi anlamlara gelmektedir.⁶⁰

Tebliğ kavramının geçtiği ayetlerde, peygamberlerin ilahi vahyi insanlara bildirmekle yükümlü tutuldukları ifade edilmiştir.⁶¹ Peygamberler kendilerine

⁵⁴ **Kur’ân**, Bakara Suresi, Ayet 118,187, 219, 221, 24; Âl-i İmrân Sûresi, Ayet 103; Nisâ Sûresi, Ayet 176; Mâide Sûresi, Ayet 89; En’âm Sûresi Ayet 105.

⁵⁵ Cahit Karaalp, **Hiz. Peygamber’in Tefsirine Farklı Bir Bakış**, İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlakı II, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021, s. 663.

⁵⁶ Ferâhîhîdî, **a.g.e.**, Cilt 1, s. 161; Ebu Hüseyin Ahmed bin Fâris bin Zekeriyâ, **Mu’cemu Mekayisi’l-Luğa**, thk Abdüsselam Muhammed Hârûn, Beyrut: Dâru’l-Fîkr, 1979, s. 301-302; İbn Manzûr, **a.g.e.**, s. 345; Râğîb el-İsfahânî, **a.g.e.**, s. 144-145.

⁵⁷ Muhammed Ali es-Sâbûnî, **en-Nübüvvetü ve’l-Enbiyâ**, Dimeşk: Mektebetü’l-Gazâlî, 1985, s. 45; Mehmet Boynukalın, “Tebliğ”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 40, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011, s. 218-219.

⁵⁸ **Kur’ân**, Mâide Suresi Ayet 67.

⁵⁹ Fuâd Abdülbâkî, **a.g.e.**, s. 164-166.

⁶⁰ **Kur’ân**, Bakara Sûresi, Ayet 232; Talak Sûresi, Ayet 2; Ahkâf Sûresi, Ayet 15; A’râf Sûresi Ayet 62; Nûr Sûresi Ayet 54; Nahl Sûresi Ayet 35; Yusuf Sûresi, Ayet 22; Kasas Sûresi Ayet 14; Kehf Sûresi, Ayet 61.

vahyedilenleri tebliğ edip etmeme konusunda tercih hakkına sahip olmadıkları gibi Allah'ın emir ve yasaklarını ekleme ve eksiltme yapmadan aktarmak durumundadırlar.⁶² Peygamberlerin, tebliğde bulundukları insanlara karşı inanç ve itaat konusunda baskı ve zorlamada bulunmaları söz konusu olmamış,⁶³ tebliğe karşı çıkanlara ise وَمَا عَلَيْنَا إِلَّا الْبَلَاغُ “Bize düşen açıkça tebliğ etmekten ibarettir.”⁶⁴ diyerek görevlerinin sadece vahyi bildirmek/ulaştırmak olduğunu ifade etmişlerdir. Kur’ân-ı Kerîm’de “De ki/ قُلْ” ifadesiyle başlayan ayetler de; Peygamberimizin ve dolayısı ile Peygamberlerin tebliğ ile görevlendirildiklerini göstermektedir.⁶⁵

Hiz. Peygamber’de diğer peygamberler gibi mübelliğ/مبلّغ özelliği gereği vahiy yoluyla aldığı ilkeleri muhataplarına bütün açıklığı ile iletmış, وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ “...İnsanlara indirdiklerimizi kendilerine açıklamak için ve (ola ki üzerinde)düşünürler diye size de uyarıcı kitabı gönderdik”⁶⁶ ayetinde belirtildiği gibi tebliğ görevinin tamamlayıcısı mahiyetinde olan⁶⁷ tebyinde bulunmuş, bu ilkeler çerçevesinde yaşadığı hayatıyla da onlara örneklik teşkil etmiştir.⁶⁸

1.2. KUR’ÂN’IN TEFSİRİNE İHTİYAÇ DUYULMASI MESELESİ

Tarih boyunca yüce Allah, insanları doğru yola ulaştırmak için vahiy yoluyla mesajını iletmış, ilettiği mesajın en iyi şekilde anlaşılması için de peygamberleri, içinde yaşadıkları toplumun diliyle göndermiştir.⁶⁹ Bu durum Kur’ân’ı Kerîm’de şöyle ifade edilir:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ فَيُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

⁶¹ Kur’ân, Mâide Suresi, Ayet 99.

⁶² Şerafettin Gölçük ve Süleyman Toprak, **Kelam**, Konya: Tekin Kitabevi, 8. Baskı, 2014, s. 343.

⁶³ Abdülkâdir Karakuş, “Hz. Peygamber’in Tebliğ Dili ve Bunun Kur’ânî Temelleri”, **Tefsir Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, (2019), s. 269.

⁶⁴ Kur’ân, Yâsin Sûresi, Ayet 17. (Konuyla ilgili diğer ayetler için bk: Âl-i İmrân Sûresi, Ayet 20; Mâide Sûresi, Ayet 92, 99; Ra’d Sûresi, Ayet 40; Nahl Sûresi, Ayet 35, 82; Nûr Sûresi, Ayet 54; Ankebut Sûresi, Ayet 18; Şûra Sûresi, Ayet 48; Teğâbun Sûresi, Ayet 12.)

⁶⁵ Gölçük-Toprak, **a.g.e.**, s. 344.

⁶⁶ Kur’ân, Nahl Sûresi, Ayet 44.

⁶⁷ Ahmet Nedim Serinsu (ed.), **Dini Terimler Sözlüğü**, Ankara: MEB Yayınları, 2009, s. 354.

⁶⁸ Karakuş, **a.g.m.**, s. 269.

⁶⁹ Zekeriya Pak, “Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri (Taberi Öncesi)”, **Tefsir El Kitabı**, ed. Mehmet Akif Koç Ankara: Grafiker Yay, 3. Basım, 2014, s. 118.

“İstisnasız her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara açık açık anlatsın; bundan sonra Allah dilediğini sapkınlık içerisinde bırakır, dilediğini de doğru yola iletir. O güçlüdür, hikmet sahibidir.”⁷⁰

Kur’ân’ı Kerîm de aynı şekilde, içerdiği mesajın tam anlaşılmasını teminen dolaysız hitap ettiği toplumun dili olan Arapça ile indirilmiştir.⁷¹ Kur’ân’ın dilinin Arapça olduğu birçok ayette⁷² açıkça beyan edilmiştir:

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

“Anlayabilesiniz diye biz onu Arapça Kur’ân olarak gönderdik.”⁷³

إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

“Anlayıp düşünesiniz diye onu Arapça Kur’ân olarak gönderdik.”⁷⁴

وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِنُنْذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا وَنُنْذِرَ يَوْمَ الْجَمْعِ لَا رَيْبَ فِيهِ

“İşte sana, Ümmülkurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman ve hakkında asla şüphe bulunmayan toplanma gününün dehşetini haber vermek için böyle Arapça bir Kur’ân indirdik...”⁷⁵

Kur’ân’ı Kerîm’in kullandığı dil, ifade ve üsluplarıyla indiği dönemin Arapları tarafından anlaşılıp kullanılan bir dildi.⁷⁶ Kur’ân ile ilk muhatapları arasındaki iletişimin ortak bir dil üzerinden gerçekleşmesi nüzûl döneminde anlaşılma probleminin yaşanmamasında etkili olmuştur.⁷⁷ Zira müşrikler de Kur’ân’ın diline aşına

⁷⁰ Kur’ân, İbrahim Sûresi, Ayet 4.

⁷¹ Pak, a.g.e., s. 118-119.

⁷² Kur’ân Yusuf Sûresi, Ayet 2; Ra’d Sûresi, Ayet 37; Nahl Sûresi, Ayet 103; Tâhâ Sûresi, Ayet 113, Şuara Sûresi, Ayet 195,198; Zümer Sûresi, Ayet 28; Fussilet Sûresi, Ayet 3; Şûra Sûresi, Ayet 7; Zuhurf Sûresi Ayet 3; Ahkâf Sûresi, Ayet 12.

⁷³ Kur’ân, Yusuf Sûresi, Ayet 2.

⁷⁴ Kur’ân, Zuhurf Sûresi, Ayet 3.

⁷⁵ Kur’ân, Şûra Suresi, Ayet 7.

⁷⁶ Süleyman Gezer, “Kur’ân’daki Belirsiz Anlatımlar/Müphemmat Sözlü Dil Bağlamında Bir Yaklaşım”, **Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, (2002), s. 254.

⁷⁷ Muhammed Bahaeddin Yüksel, **Kur’ân’ı Farklı Anlama ve Nedenleri**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017, s. 443.

olduklarından onun anlaşılmasında bir yapıda olduğunu iddia etmemiş, getirdiği hükümlere karşı çıkmışlardır.⁷⁸

Hiz. Peygamber, nazil olan ayetleri okuduğunda Araplar anlıyor, Kur'ân'ın tutarlı anlatımı ve ifadelerindeki güzellik ilgilerini çekiyor, bunun etkisinde kalıp iman edenler oluyordu. Bu yüzden inkârcılar; Hiz. Peygamber, Kur'ân okuduğunda sesini bastırmak için ıslık çalıp alkış tutarak gürültü çıkarıyor, böylece ayetlerin anlaşılmasını engellemeye çalışıyorlardı.⁷⁹ Bu durum Fussilet 26. Ayette şöyle ifade edilir:

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَعْلَمُونَ

“İnkârcılar dediler ki: Bu Kur'ân'a kulak vermeyin okunurken gürültü çıkarın belki bastırırsınız”⁸⁰

Kur'ân, tefsire muhtaç bir kitap olsaydı bu durumda müşriklerin okunan ayetleri değil Hiz. Peygamberin tefsirini engellemeleri gerekirdi.⁸¹ İlk muhataplarının Kur'ân'ı anla(ya)madıklarına ilişkin rivayetlerin bulunmaması da anlaşılma sorunu ile karşılaşmadıklarını göstermektedir. Kur'ân'a inananlar anladıkları bir kitaba iman ettikleri gibi inkâr edenler de anladıkları bir kitaba itiraz etmişlerdi.⁸²

Muhataplarının anladığı bir dille gönderildiği bildirilen Kur'ân'ın insanları düşünmeye, ibret/öğüt almaya davet etmesi, düşünüp ibret almayanları *“canlıların en aşağı derecede olanı”*,⁸³ *“kalpleri kilitli”*⁸⁴ gibi vasıflarla nitelendirmesi de muhatapları tarafından anlaşılan bir kitap olmasını zorunlu kılmaktadır.⁸⁵ Yüce Allah, insanların ayetler üzerinde düşünmesini, akletmesini istemekle de⁸⁶ aynı zamanda Kur'ân'ın açık

⁷⁸ Mehmet Çalışkan, “Kur'ân'ın Nuzûlü ve Yedi Harf (el-Ahrufu's-Seb'a) Meselesi” **Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 5, Sayı 1, (2005), s. 216.

⁷⁹ Râzi, **a.g.e.**, Cilt 27, s. 120-121. Şimşek, **a.g.e.**, Cilt 4, s. 417.

⁸⁰ **Kur'ân**, Fussilet Sûresi, Ayet 26.

⁸¹ Yüksel, **a.g.e.**, s. 73.

⁸² Dücane Cündioğlu, **Anlamın Tarihi**, İstanbul: Kapı Yayınları, 2011, s. 45; Yüksel, **a.g.e.**, s. 38.

⁸³ **Kur'ân**, Enfal Sûresi, Ayet 22.

⁸⁴ **Kur'ân**, Muhammed Sûresi, Ayet 24.

⁸⁵ Yüksel **a.g.e.**, s 45.

⁸⁶ **Kur'ân**, Nisâ Sûresi, Ayet 82; Yusuf Sûresi, Ayet 2.

ve anlaşılır olduğunu beyan etmektedir. Zira anlaşılmayan bir söz üzerine düşünme ve akletme mümkün değildir.⁸⁷

Kendini mübin (açık ve açıklayıcı) olarak nitelendiren Kur’ân’ın⁸⁸ bir ayetindeki ifade bazen aynı ayet içindeki başka bir ifade ile açıklanmış, bazen de bir suredeki ayet başka bir surede beyan edilmiştir.⁸⁹ Örneğin *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ تُلْقُونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ* “Ey iman edenler benim de düşmanım sizin de düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin”⁹⁰ ayetindeki “dostluk” ifadesi hemen sonrasında “kendilerine sevgi göstererek” şeklinde açıklanmıştır. Bir diğer örnekte *مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ* “din gününün sahibi” ayetindeki “din günü” ifadesinin ne anlama geldiği başka bir surede şöyle açıklanmıştır: *يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا وَالْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ* “O gün hiç kimsenin başkası için bir şey yapması elinden gelmez. O gün hüküm yalnız Allah’ındır.”⁹¹

İbn Haldûn (ö. 808/1405), Kur’ân’ın nazil olduğu dönemdeki Araplar tarafından açıkça anlaşıldığını şöyle ifade etmektedir: “*Bil ki Kur’ân, Arap Dili ve belâğat uslubuyla nazil olmuştur. Kur’ân nazil olduğunda Arapların hepsi onu anlıyor ve onun ayrı ayrı müfredatı (kelimeleri) ve terkiplerindeki (cümlelerindeki) manaları biliyorlardı.*”⁹² İbn Haldun, *Arapların hepsinin Kur’ân’ı anladığı* şeklindeki ifadesinden dolayı eleştirilse⁹³ de onun burada kastettiği husus Kur’ân’ın anlaşılması için Arapça bilmenin yeterli olduğu değil Kur’ân’ın, ilk muhatapları olan Arapların hepsi için anlaşılabilir bir yapıda olduğudur.⁹⁴ Nitekim bu ifadelerinin sonrasında sahabenin ayetlerin nüzûlüne şahitlik etmesinin ayetleri anlamalarında etkili olduğundan bahsetmektedir.⁹⁵

İlk muhatapların Kur’ân’ı anlama sorunu ile karşılaşmamasında etkili olan bir diğer husus da vahyin kendi dilleri olan Arap dili ile nazil olmasının yanı sıra ayetlerin içinde yaşadıkları olaylar hakkında indirilmiş olması, vahyin nüzul ortamına bizzat şahit

⁸⁷ Düccane Cündioğlu, **Kur’ân’ı Anlamanın Anlamı**, İstanbul: Kapı Yayınları, 2011, s. 72.

⁸⁸ **Kur’ân**, Hicr Sûresi, Ayet 1.

⁸⁹ Bilgin, **a.g.e.**, s. 229-230.

⁹⁰ **Kur’ân**, Mümtehhine Sûresi, Ayet 1.

⁹¹ **Kur’ân**, İnfitâr Sûresi, Ayet 19.

⁹² İbn Haldûn, Abdurrahman bin Muhammed, **Mukaddimetu İbn Haldûn**, Beyrut: Dâru’l-Fikr, 2001, s. 553-554; Coşkun, **a.g.e.**, s. 71.

⁹³ Zehebî, **et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn**, Cilt 1, s. 28-29.

⁹⁴ Cündioğlu, **Kur’ânı Anlamanın Anlamı**, s. 70.

⁹⁵ İbn Haldûn, **a.g.e.**, s. 554; Coşkun, **a.g.e.**, 71.

olmalarıdır.⁹⁶ Kur’ân tek seferde değil yirmi üç yıllık bir süreçte tedricen, gelişen olaylara göre bir hitap olarak nazil olmuştur. İlk muhataplar hitabın hangi ortamda, hangi şartlarda ve kimin hakkında nazil olduğunu biliyorlardı.⁹⁷ İbn Abbas; “Bizler Kur’ân ayetlerinin nerede ve kim hakkında nazil olduğunu bildiğimiz için ihtilaf etmezdik, şimdi ise insanlar bunu bilmedikleri için ayetlerden farklı anlamlar çıkarıp ihtilafa düşüyorlar”⁹⁸ şeklindeki sözleriyle bu durumu ifade etmektedir.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan sonra denilebilir ki Kur’ân ile ilk muhatapları arasındaki ilişki dolaysız olduğundan nüzul sürecinde doğru bir şekilde anlaşılmış, tefsir edilmesine ihtiyaç duyulmamıştır.⁹⁹ Bununla birlikte sahabenin kişisel özellikleri sebebiyle farklı anlayış ve birikimde olması, Kur’ân’da gaybı ilgili hususların bulunması gibi nedenler, bazı ayetlerin Hz. Peygamber tarafından izah edilmesini gerekli kılmıştır.¹⁰⁰ Kur’ân’ı tebliğ ederek, yaşayarak ve kısmen izah ederek beyan eden Hz. Peygamber, bazı kişilerce anlaşılmayan ayetleri açıklamış, bazen yanlış anlamaların önüne geçerek ayetlerin doğru anlaşılmasını sağlamıştır.¹⁰¹ Örneğin; وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَبَيِّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ “beyaz ip siyah ipten sizce ayırt edilir hale gelinceye kadar yiyin için”¹⁰² ayeti nazil olduğunda yastığının altına beyaz ve siyah iki iplik koyarak imsak vaktini tayin etmeye çalışan Adî b. Hâtem’e ayetteki; siyah iplik ve beyaz iplikten gecenin karanlığı ile gündüzün aydınlığının kastedildiğini söyleyerek¹⁰³ yanlış anlaşılmayı gidermiştir.

Bu örnekten yola çıkarak Kur’ân’da Arapların anlamadığı kapalı, muğlak ifadelerin bulunduğu söylenemez. Zira Adî b. Hâtem’in ayeti yanlış anlaması ayetin bütünlüğüne ve ifadedeki mecazi inceliğe dikkat etmemesinden kaynaklanmaktadır. Başka bir sahabinin aynı ayeti anlamadığına dair herhangi bir rivayetin olmayışı, Adî b.

⁹⁶ Pak, **a.g.e.**, s. 117; Coşkun, **a.g.e.**, s. 38-39; Mehmet Sürmeli, **Hız. Peygamber’in Kur’ân Anlayışı** Ankara: Asitan Kitap, 2014, s. 162; Mehmet Yolcu, (vdğr.), **Tefsir Tarihi**, Ali Rıza Gül ve Muhammed Ersöz (ed.), İstanbul: Lisans Yay., 1. Baskı, 2019, s. 138; Mustafa Öztürk, “Sahabe ve Kur’ân”, **Trabzon İlahiyat Dergisi, KTÜİFD**, 2015, Cilt 2, Sayı 2, s. 7-36.

⁹⁷ Yüksel, **a.g.e.**, s. 425; Yaşar Kurt, “Kur’ân’ın Nüzûl Süreci ve Nüzûl Sırasını Esas Alan Tefsir Üzerine”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, , Sayı 33, (2012), s. 8.

⁹⁸ Şâtibi, Ebu İshâk İbrahim b. Musa, **el-İ’tisâm**, Riyad: Dâru’l-Marife, ty., Cilt 2, s. 183.

⁹⁹ Yüksel, **a.g.e.**, s. 71.

¹⁰⁰ Karaalp, **a.g.m.**, s. 661; Nihat Uzun, “Hz. Peygamber Tefsirinde Bağlam Meselesi”, **Bilimname**, Cilt 2012, Sayı 1, (2012), s. 131-132.

¹⁰¹ Pak, **a.g.e.**, s. 124; Suat Yıldırım, **Peygamberimizin Kur’ân’ı Tefsiri**, İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2007, s. 99; Demirci, **a.g.e.**, s. 54.

¹⁰² **Kur’ân**, Bakara Suresi, Ayet 187.

¹⁰³ Buhârî, **Savm**, 16, **Tefsir**, 30.

Hatem'in anlamadığı başka ayetlerin¹⁰⁴ de bulunması da anlama probleminin muhataptan kaynaklandığını göstermektedir.

Bir başka örnekte الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ *“İman edip imanlarına zulüm bulaştırmayanlar”*¹⁰⁵ ayetini yanlış anlayan bazı sahabilerin Hz. Peygambere *“hangimiz zulmetmiyoruz ki”* sorusunu sorunca إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ *“şirk en büyük zulümdür”*¹⁰⁶ ayetini okuyarak ayetteki zulüm ifadesiyle şirkin kastedildiğini söylemiş¹⁰⁷ böylece bir ayetteki ifadeyi başka bir ayetle tebyin ederek Kur’ân’ın kendi bütünlüğü içinde anlaşılması gerektiğine dikkat çekmiştir.

Hz. Peygamber’in vefatından sonra, özellikle sahabe döneminden uzaklaştıkça farklı ırk ve kültürlerle karşılaşma ve kaynaşma sonucu dilde meydana gelen bozulma ve tarihi bağlam bilgisinin olmayışı gibi nedenler Kur’ân’ın anlaşılmasını zorlaştırmış, bu durum beraberinde ayetlerin belirli usul ve yöntemlerle tefsir edilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Böylece Hz. Peygamber’in tebyini yerini her müfessirin kendi karakteristiğini yansıtan, bir program dâhilinde yapılan teorik tefsire bırakmıştır.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Tirmizî, **Tefsir**, 9.

¹⁰⁵ **Kur’ân**, En’âm Sûresi, Ayet 82.

¹⁰⁶ **Kur’ân**, Lokmân Sûresi, Ayet 13.

¹⁰⁷ Buhârî, **Enbiyâ**, 8, **İman**, 24; Müslim, **İman**, 197.

¹⁰⁸ Çalışkan, **a.g.e.**, s. 65; Pak, **ag.e.**, s. 118; Coşkun, **a.g.e.**, s. 334; Sürmeli, **a.g.e.**, s. 162; Nurettin Turgay, “Etbau’t-Tabiîn Döneminde Tefsir Çalışmaları/ Tefsir İlminin Tedvini”, **Diyanet İlmi Dergi**, , Cilt 49, Sayı 4, (2013), s. 33-48.

İKİNCİ BÖLÜM

TEFSİR DİSİPLİNİ AÇISINDAN HZ. PEYGAMBER'İN KURÂN'I TEFSİRİ

2.1. SÜNNETİN TEFSİR DEĞERİ

a) Hadis

H-d-s/حدث kökünden türeyen hadis/حديث kelimesi sözlükte; *yeni, eskinin (kadim/قديم) zıddı, sonradan olan* anlamlarında kullanıldığı gibi *haber, söz, sözlü ifade anlamına* da gelmektedir.¹⁰⁹ Örneğin, gençliğinin ilk yıllarında olan kız çocuğuna شابة حدثة (şabbetün hadesetun), erkek çocuğuna شاب حدث (şabun hadesun) denilir. رجل حديث (raculun hiddisun) terkibi ise çok konuşan adam anlamına gelmektedir.¹¹⁰ Yine Araplar birinin hoş sohbet olduğunu ifade ederken حسن الحديث (hüsnu'l-hadis), doğru sözlü olduğunu ifade ederken de صادق الحدث (sâdiku'l-hads), tabirini kullanmıştır.¹¹¹

Hadis kelimesi türevleriyle birlikte Kur'ân'ı Kerîm'de “*söz, konuşma, söylenen şey, olay/hadise, ibretlik olay, kıssa, bildirmek, haber vermek, anlatmak, ortaya çıkarmak rüyada görülen olaylar, vahiy/Allah'ın kelamı olan Kur'ân*”¹¹² anlamlarında otuz altı yerde geçmektedir.¹¹³ Örneğin; Kur'ân kastedilerek *sözün en güzeli* anlamında “احسن الحديث”;¹¹⁴ *değersiz, boş söz* anlamında “لهو الحديث”;¹¹⁵ *ibretlik hadise* anlamında “احاديث”;¹¹⁶ *haber vermek, anlatmak* anlamında “فحدث”;¹¹⁷ *rüyada görülen olaylar*

¹⁰⁹ Ferâhîdî, **a.g.e.**, Cilt 1, s. 292-293; İbn Fâris, **Mu'cem Mekayisu'l-Luğa**, Cilt 2, s. 36; Firuzabâdî, **a.g.e.**, s. 167; Zemahşeri, **Esâsü'l-Belâğa**, Cilt 1, s. 172-173; İbn Manzûr, **a.g.e.**, s. 796-798.

¹¹⁰ Ferâhîdî, **a.g.e.**, Cilt 1, s. 292-293; Firuzabâdî, **a.g.e.**, s. 167; İbn Manzûr, **a.g.e.**, s. 798.

¹¹¹ Zemahşeri, **Esâsü'l-Belâğa**, Cilt 1, s.173.

¹¹² **Kur'ân**, A'raf Sûresi, Ayet 185; Casiye Sûresi, Ayet 6; Vakıa Sûresi, Ayet 81; Nisâ Sûresi, Ayet 78, 140; Mu'minûn Sûresi, Ayet 44; Tâhâ Sûresi, Ayet 9; Zâriyat Sûresi, Ayet 24; Burûc Sûresi, Ayet 17; Necm Sûresi, Ayet 59; Duhâ Sûresi, Ayet 11; Talak Sûresi, Ayet 1; Yusuf Sûresi, Ayet 6, 21, 101; Zümer Sûresi, Ayet 23; Kalem Sûresi, Ayet 44; Kehf Sûresi, Ayet 62; Mürselat Sûresi, Ayet 50; Tûr Sûresi, Ayet 34; Mehmet Okuyan, **Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an Sözlüğü**, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015, s. 231-232.

¹¹³ Fuâd Abdülbâki, **a.g.e.**, s. 238-239.

¹¹⁴ **Kur'ân**, Zümer Suresi, Ayet 23.

¹¹⁵ **Kur'ân**, Lokmân Sûresi, Ayet 6.

¹¹⁶ **Kur'ân**, Mu'minûn Sûresi, Ayet 44; Sebe Sûresi 19.

¹¹⁷ **Kur'ân**, Duhâ Sûresi, Ayet 11.

anlamında “تأويل احاديث”;¹¹⁸ *kıssa/haber* anlamında “حديث موسى”¹¹⁹, “حديث ضيف ابراهيم”¹²⁰ ve “حديث الجنود”¹²¹ şeklinde kullanılmıştır.

Hadis kelimesi terim olarak “*Hz. Peygamber’e söz, fiil ve bilgisi dâhilinde olan bir işte sukût etmesi şeklinde nispet edilen haber*”¹²² şeklinde tanımlanmıştır. Bu kavramın başka bir tarifi ise şu şekildedir: “*Hz. Peygamber’den bizzat sadır olan söz ya da fiil, tavır ve davranışlarına ait başkaları tarafından rivayet edilen sözlü ifadelerle hadis denir.*”¹²³

Hz Peygamber’in söz, fiil ve takrirleri manasında hadis ve sünnet kelimelerinin eş anlamlı olarak kullanılması¹²⁴ yaygınlık kazansa da *hadis* ve *sünnet* birbirinden farklıdır. Sözlük anlamlarına uygun olarak *hadis*; Hz. Peygamber’in söz ve fiillerinin sözlü rivayetlerini ifade ederken davranışla ilgili olan *sünnet* ise Hz. Peygamber’in uygulana gelen söz ve fiillerini ifade eden bir kavramdır.¹²⁵

b) Sünnet

Arapça s-n-n/سنن kökünden türeyen sünnet kelimesinin çoğul formu سن (sünen) dir.¹²⁶ Gerek fiil gerekse isim olarak İslam öncesi ve sonrası dönemde aynı kökten türeyen kelimelerin yüze yakın kullanım şekli olduğu ifade edilmektedir.¹²⁷

Sünnet kelimesi fiil olarak sözlükte; *parlatmak, gözyaşlarının akması, suyu (devamlı) dökmek, bilemek, dişleri temizlemek, bir şeyi sivriltilmek, develeri güzelce gütmek, ihdas etmek, çığır açmak, bir yola girip yürümek, bir durumu belirlemek, şekil vermek, kural koymak* vb. gibi anlamlara gelmektedir. İsim olarak ise sünnet kelimesine; *yüz, suret, tabiat, yöntem, kasıt, siret, sapanın ucundaki demir, merkebin sırtındaki*

¹¹⁸ Kur’ân, Yusuf Sûresi, Ayet 6, 21, 101.

¹¹⁹ Kur’ân, Tâhâ Sûresi, Ayet 9.

¹²⁰ Kur’ân, Zâriyat Sûresi, Ayet 24.

¹²¹ Kur’ân, Burûc Sûresi, Ayet 17.

¹²² Ebu Abdillâh Muhammed b. Süleymân el-Kâfiyeci, **el-Muhtasar fî İlmi’l-Eser**, thk. Ali Züveyn, Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1987, s. 110.

¹²³ Mehmet Görmez, **Hadis İlminin Temel Meseleleri**, Ankara: Otto yay., 2014, s. 21.

¹²⁴ Muhammed Ebu Zehv, **el-Hadîs ve’l-Muhaddisûn**, Riyad: er-Riâsetü’l-Amme li-İdâreti’l-Buhûsu’l-İlmiyye, 1984, s. 10; **Hadislerle İslam**, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014, Cilt 1, s. 55.

¹²⁵ Hadislerle İslam, Cilt 1, s. 55; Mehmet Görmez, **Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu**, Ankara: Otto Yay., 2017, s. 285.

¹²⁶ Ferâhidî, **a.g.e.**, Cilt 2, s. 285; İbn Manzûr, **a.g.e.**, s. 2121-6.

¹²⁷ Ömer Öztop, **Sünnetullah, Bir Kur’ân İfadesinin Kavramlaşması**, Ankara: Fecr Yay., 1994, s. 48.

siyah çizgi, adet, yol, yol güzergâhı, yaşam tarzı, davranış tarzı, öncekilerin açtığı yol vb. anlamlar verilmiştir.¹²⁸

Cahiliyye dönemi şiirlerine bakıldığında, *sünnet* kelimesinin lügat anlamıyla kullanıldığı ve birçok şairin bu kelimeye “*âdet, örf, gelenek, hayat tarzı, bir şeyi ilk defa ortaya koymak, yol*” gibi anlamlar verdiği görülmektedir.

Örneğin Cahiliyye şairlerinden Halid ibn Utbe bir beytinde *sünnet* kelimesini “*takip edilen yol, davranış*” anlamında şöyle kullanmıştır:

فلا تجز عن من سنة انت سرتها فاول راض سنة من يسيرها

“Yürüdüğün (işlediğin) yoldan vazgeçme! Bir sünnetten (yoldan) ilk razı olan ona tabi olandır.”¹²⁹

Cahiliyye Şairlerinden Lebid ibn Rebia’da bir beytinde şöyle der:

من معشر سنت لهم ابأهم و لكل قوم سنة و امامها

“O atalarının sünnetler bıraktığı bir toplumdandır. Her toplumun bir sünneti ve her sünnetin de bir öncüsü vardır.”¹³⁰ Beyitten anlaşılağı üzere bir davranışın sünnet adını alması, toplumun örnek aldığı bir kişi tarafından ortaya konulması ve toplum tarafından kabul görmesine bağıdır.¹³¹

Bir diğr cahiliyye şairi Bişr ibn Ebi Hâzim’in *sünnet* kelimesini kullandığı bir beytinde ise kelimenin “*süreklilik*” anlamı barındırdığı dikkat çekmektedir:

يسن علي مراغة القسام

“Simasından güzellik eksik olmazdı.”¹³²

Sünnet kelimesi yukarıda yer verdiğimiz cahiliyye şiirlerinde olduğu gibi kimi hadislerde de lügavî anlamda kullanılmıştır.¹³³ Örneğin Hz. Peygamber, bir hadiste;

¹²⁸ Ferâhîdî, **a.g.e.**, Cilt 2, s. 285; İbn Manzûr, **a.g.e.**, s. 2121-6. İbn Düreyd Ebu Bekr Muhammed b. Hasan el-Ezdi, **Cemheretü'l-Luğa** thk. Remzi Münir Ba'lbeki, Beyrut: Dâru'l İlmi li'l-Melâyin 1987, Cilt 1, s. 135.

¹²⁹ Abdulkâdir ibn Ömer el-Bağdâdi, **Hizânetü'l-edeb ve Lubbu Lubâb-i Lisânu'ul-Arab**, Kahire: Mektebetu'l-Hanci, 2000, Cilt 8, s. 515.

¹³⁰ İhsan Abbâsi, **Şerhu Divâni'l el-Lebîd ibn Rebia el-Âmiri**, Kuveyt: Turâsu'l-Arabi, 1962, s. 320.

¹³¹ Görmez, **Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu**, s. 272.

¹³² Bişr ibn Ebi Hâzim, **Divân-ı Bişr ibn Ebi Hâzim el-Esedî**, Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-Arabi, 1994, s. 125.

¹³³ Bünyamin Erul, **Sahabenin Sünnet Anlayışı**, Ankara: TDV Yay., 1998, s. 15.

من سن في الاسلام سنة حسنة فله اجرها و اجر من عمل بها بعده من غير ان ينقص من اجورهم شيء و
من سن في الاسلام سنة سيئة كان عليه وزرها و وزر من عمل بها من بعده غير ان ينقص من اوزارهم شيء

“Kim İslamda güzel bir sünnet başlatırsa, ona hem kendi eciri hem de ecirlerinden bir şey eksilmeden kendisinden sonra o işi yapanların eciri vardır. Kim de İslam da kötü bir sünnet başlatırsa, ona hem kendi günahı, hem de günahlarından hiçbir şey eksilmeden kendisinden sonra o işi yapanların günahı vardır.”¹³⁴ buyurmaktadır. Hadiste sözlük anlamıyla kullanılan سن (senne) fiili “yeni bir çıkış açmak, ihdas etmek” manasındadır.

Sünnetin sözlük ve Arap edebiyatındaki kullanımı dikkate alındığında, bir davranışı sünnet olarak adlandırabilmek için; *orijinallik, süreklilik, şuurluluk, olumluluk, örneklik, doğruluk, mutedillik, kuralsallık* vasıflarına sahip olması gerektiği de ifade edilmektedir.¹³⁵

Yukardaki açıklamalar ışığında İslam öncesi Arapların sünnet kavramını “bir kavmin âdeti, ataların geleneği” anlamında kullandıkları ve kavrama aşına oldukları anlaşılmaktadır.¹³⁶ İslamiyetten sonra ise sünnet, Hz. Peygamber’in davranışlarını ifade eden teknik bir anlam kazanmıştır.¹³⁷

Sünnet kavramı terim olarak ilim dallarının konularına göre farklı şekillerde ele alınıp açıklanmıştır. Sünnetin yaygınlık kazanan başlıca dört tanım şunlardır:

1. **Hadisçilerin Tanımı:** Hz. Peygamber’den sadır olan, gerek şer’i bir hüküm ifade eden gerekse etmeyen söz, fiil ve takrirlere *sünnet* denilir.¹³⁸
2. **Fıkıhçıların Tanımı:** Hz. Peygamber vasıtası ile gelen, farz ve vacib haricinde kalan bütün hükümler *sünneti* oluşturur.¹³⁹
3. **Usûl-i Fıkıhçıların Tanımı:** Kur’ân’ı Kerîm haricinde Hz. Peygamber’in şer’i bir hüküm ifade eden söz, fiil ve takrirleri sünneti meydana getirir.¹⁴⁰

¹³⁴ Müslim, *Zekât*, 69.

¹³⁵ Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, s. 272-5.

¹³⁶ Erul, *a.g.e.*, s. 75.

¹³⁷ Talat Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yay., 1980, s. 400; Özsoy, *a.g.e.*, s. 50.

¹³⁸ Muhammed Ebu Zehv, *a.g.e.*, s. 9; Muhammed Accâc el-Hatib, *es-Sünnetu Kable’t-Tedvîn*, 2. Baskı, Kahire: Mektebetu’l-Vehbe, 1988, s. 15.

¹³⁹ Abdulhâlîk Abdulğani, *Hücciyetu’s-Sunne*, Dârü’l-Vefa, 2006, s. 51; Muhammed Accâc, *a.g.e.*, s. 18.

4. **Kelamcıların Tanımı:** Kelamcılara göre sünnet batılın zıddı olan şeydir. Söz konusu âlimler Allah'ın selbi sıfatlarında olduğu gibi sünneti tanımlarken hem sünnet olanın hem de sünnet olmayanın kavramsal çerçevesini çizmişler ve sünnet olmayanı bidat olarak vasıflandırmışlardır.¹⁴¹

Sünnet kavramı ıstılâhî olarak “Hz. Peygamber'den sadır olan söz, fiil veya takrirler ile onun devamlı olarak yaptığı ancak farz ve vacib sayılmayan davranışları” şeklinde de tarif edilmiştir. Buna göre zaman zaman terk etmekle beraber Hz. Peygamber'in devamlı olarak yaptığı fiilleri iki kısma ayrılır: İbadet amacı taşıyan fiillerine “sünnet-i hüda”, adet olarak yapmış olduğu fiillerine ise “sünnet-i zevâid”¹⁴² adı verilir.

Modern dönemde, yukarıda zikredilen geleneksel sünnet tanımlarının dışında farklı ve yeni tanımlamalar da yapılmıştır. Örneğin sünnet kavramı “Kurân'ın yaşanmış bir tefsiri, İslam'ın örnek bir tatbiki”¹⁴³ ve “Hz. Peygamber'in din olarak getirdiği her şey”¹⁴⁴ şeklinde de tanımlanmıştır.

Son dönemlerde sünnet kavramına getirilen tanımlardan biri de şöyledir: “Hz. Peygamber'in kendi döneminde İslam toplumunu, akide, ibadet, tebliğ, eğitim, ahlak, hukuk, siyaset, ekonomi gibi çeşitli alanlarda; kısacası bireysel, toplumsal ve evrensel olmak üzere hayatın her alanında, yönlendirip yönetmede, Kur'ân başta olmak üzere, esas aldığı ilke ve prensipler bütünüünün oluşturduğu bir zihniyet ya da dünya görüşüdür.”¹⁴⁵ Bu tanımdan, sünnetin temel referansının Kur'ân olduğu, sünnetin sadece suret ve lafız ile sınırlı olmadığı, önemli prensip, maslahat ve gayeler bütünüü temsil ettiği açıkça anlaşılmaktadır. Bu bağlamda sünnet bir yaşam pratiğidir ve bu pratik ilk olarak Hz. Peygamber'de hayat bulmuştur.¹⁴⁶

¹⁴⁰ Abdulhâlık Abdulğani, **a.g.e.**, s. 68. Muhammed Accâc, **a.g.e.**, s. 16.

¹⁴¹ Ebu İshâk İbrahim eş-Şâtibi, **el-Muvâfakat fi Usûli's-Şeria**, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004, s. 724

¹⁴² Cürcâni, **a.g.e.**, s.128.

¹⁴³ Yusuf el-Kardavî, **Sünnetu'n-Nebeviyye**, Kahire: Dâru's-Şuruk, 2004, s. 25.

¹⁴⁴ Hamdi Mert, Musa Cârullah Bilgiyef-Hayatı, Mücadelesi, Fikirleri, “**Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**”, Sayı 8, (1999), s. 131.

¹⁴⁵ M. Hayri Kırbasoğlu, **İslam Düşüncesinde Sünnet**, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2017, s.58-83.

¹⁴⁶ Arif Gezer, Sünnetin Önemi ve Bağlayıcılığı, “**Van Yüzüncü Yıl Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**”, Sayı 35, (2017), s. 7.

Kur’ân’ı Kerîm’de ise sünnet kelimesi 14 yerde tekil, 2 yerde çoğul olmak üzere 16 yerde geçmektedir. Bunlardan sekizi “Allah’ın öteden beri süregelen ve kendine özgü değişmeyen davranış tarzı” anlamında “sünnetullah” şeklindedir. Diğer kullanımlarda ise sünnet kelimesi *sunnetunâ*, *sunnetu men* ve *sunnetu’l evvelîn* gibi isim tamlamalarında yer almıştır.¹⁴⁷

Hiz. Peygamber risaletten önceki yaşantısı ile Mekke toplumuna örnek olan bir karakterdi. İnsanlar ona her anlamda güveniyor ve inanıyordu. Peygamberlik görevinden sonra bu örnekliği vahiy ile desteklenmiş, birçok ayette sünnetinin Müslümanlar tarafından örnek alınması gerektiği, rıza-i ilahinin ancak sünnetine ittiba ile mümkün olacağı bildirilmiştir.

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ

“De ki: “Eğer Alah’ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın; çünkü Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. De ki: “Allah’a ve Peygamber’e itaat edin.” Eğer yüz çevirirlerse şüphe yok ki Allah kâfirleri sevmez.”¹⁴⁸

تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيهَا □ وَلَهُ عَذَابٌ مُهِينٌ

“İşte bu (hükümler) Alah’ın koyduğu sınırlarıdır. Kim Allah’a ve Peygamberine itaat ederse, Allah onu, zemininde ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları cennetlere sokar. İşte bu büyük başarıdır. Kim de Allah’a ve Peygamber’ine isyan eder ve onun koyduğu sınırları aşarsa, Allah onu ebedi kalacağı cehennem ateşine sokar. Onun için alçaltıcı bir azab vardır.”¹⁴⁹

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا

“Ey iman edenler! Allah’a itaat edin. Peygamber’e itaat edin ve sizden olan ulu’l emre de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah’a ve ahiret

¹⁴⁷ Fuâd Abdalbâki, a.g.e., s. 451; Özsoy, a.g.e., s. 53.

¹⁴⁸ Kur’ân, Âl-i İmrân Sûresi, Ayet 31-32.

¹⁴⁹ Kur’ân, Nisâ Sûresi Ayet 13-14.

*gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir”.*¹⁵⁰

Birkaçını zikretmekle yetindiğimiz ayetler ile burada yer veremediğimiz daha pek çok ayette Hz. Peygamber’in sünnetinin Müslümanlar için örnek/model olduğu ve Hz. Peygamber’e uymanın gerekliliği hususu açıkça vurgulanmıştır. Bununla birlikte Hz. Peygamber’in değişik vasıflarla ortaya koyduğu söz ve davranışlarının bağlayıcılık derecesinin aynı olduğu söylenemez.

Hadis kaynakları incelendiğinde Hz. Peygamber henüz hayattayken sünnetinin bağlayıcılık açısından sınıflandırıldığı anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber’in her türlü emir ve yasaklarına uymaya özen gösteren sahabenin aynı zamanda sünnetin bağlayıcılığı açısından farklı değerlendirmelerde bulunduğu görülmektedir. Konunun anlaşılmasına katkı sağlayacağı değerlendirilen birkaç örnek vermek yerinde olacaktır:

Kurban etlerinin tüketimi ile ilgili rivayet edilen bir hadise göre Resûlullah zamanında bayram günü Medine’ye çöl ahalisinden birçok kişi gelmişti. Fakir çöl halkının geldiğini gören Hz. Peygamber, sahabeye; “*Kendinize üç günlük et ayırın geri kalanını sadaka olarak verin.*” buyurmuştu.¹⁵¹ Hz. Peygamber’in bu direktifi bazı sahabiler tarafından bağlayıcı bir yasak olarak algılanmış ona göre hareket edilmiştir. Hz. Aişe ise farklı bir değerlendirmede bulunarak Hz. Peygamberin getirdiği bu sınırlamayı tasadduk etmeye teşvik olarak yorumlamıştır. Söz konusu yasağın geçici mi, devamlı mı olduğu konusunda tereddüt içerisinde olan bazı sahabiler de ertesi yıl Hz. Peygambere gelerek “*Ey Allah’ın Resûlü! Yine geçen yıl yaptığımız gibi mi yapacağız?*” diye sorduklarında Hz. Peygamber; “*Ben size bunu yoksul kimselerden dolayı yasaklamıştım. Artık yiye, biriktirin, tasadduk edin*” buyurmuştur.¹⁵²

Hz. Peygamber herhangi bir davranışta bulunduğu zaman veya bir durumdan imtina ettiğinde bazı sahabilerin söz konusu tasarrufun emir ya da yasak ifade edip etmediğini sorduklarına da rastlamaktayız. Ebu Eyyüb el-Ensâri’den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber, kendisine ikram edilen bir yemeği içerisinde sarımsak olduğu için yememişti. Bunun üzerine Ebu Eyyub, “*Ey Allah’ın resulü sarımsak haram mı?*” diye

¹⁵⁰ Kur’ân, Nisâ Sûresi Ayet 59.

¹⁵¹ Buhârî, **Edâhi**, 25. Müslim, **Edâhi**, 28.

¹⁵² Buhârî, **Edâhi**, 26. Müslim, **Edâhi**, 28. Erul, **a.g.e.**, s. 284.

sormuş. Hz. Peygamber; “*Hayır, fakat ben kokusundan dolayı ondan hoşlanmıyorum*” şeklinde cevap vermiştir.¹⁵³ Sarımsak yeme hususunda Hz. Peygamber’in tavrı bir hüküm vermek şeklinde olmayıp sadece sarımsağın kokusunu sevmediğini beyan etmek suretiyle toplumsal bir probleme hassasiyet göstermesidir.

Hayatın akışı içerisinde gelişen durumlara göre sahabiler Hz. Peygamber’in bazı kararlarının ve bulunduğu tasarruflarının vahye mi yoksa şahsi görüşüne mi dayandığını sorabilmekteydi. Sahabe aldıkları cevaba göre hareket ediyor, vahyin gereği ise itirazsız itaat ediyorlar, Hz. Peygamber’in kendi görüşüyse bazen farklı düşündüklerini dile getirebiliyorlardı. Bedir savaşında ordunun konumu hususunda belirlenen yerin mevzilenme için uygun bir yer olmadığını düşünen Hubâb b. Münzir Hz. Peygamber’e gelerek seçilen yerin vahiyle mi yoksa kendi görüşü ile mi belirlediğini sormuş, Hz. Peygamber’in Allah’ın belirlediği bir yer olmadığını kendi görüşü olduğunu bildirmesi üzerine kendi fikrini beyan etmiştir. Neticede onun önerisi uygun görülmüş ve uygulama da bu yönde gerçekleşmiştir.¹⁵⁴

İbn Abbas’tan rivayet edildiğine göre Hz. Aişe’nin cariyesi Berîre azad edilince köle olan kocası Muğis’ten ayrılmak istemiştir. Ondan ayrılmak istemeyen Muğis’in, Hz. Peygamber’e giderek “*Ey Allah’ın Resulu benim için aracı ol*” demesi üzerine Hz. Peygamber Berire’ye “*Ey Berire! Allah’tan kork o senin kocan ve çocuğunun babası*” diyerek kocasına dönmesi için teşvikte bulunmuştur. Berîre bunun emir olup olmadığını sorunca Hz. Peygamber “*Ben sadece aracılık yapıyorum*” şeklinde cevap vermiştir. Bunun üzerine Berire “*Benim ona ihtiyacım yok*” diyerek ayrılma kararından vazgeçmemiştir.¹⁵⁵ Hz. Peygamberin, isteğini kabul etmediğinde Berîre’yi zorlamaması bütün söz ve fiillerinin bağlayıcı olmadığını Hz. Peygamber tarafından teyit edilmesi anlamına gelmektedir.

Hz. Peygamber’in bazı sözleri “bütün davranışlarının vahye dayanmadığını ortaya koyarken diğer yandan bağlayıcı olan ve olmayan davranışlarını birbirinden ayırma konusunda bir ölçü getirmektedir.”¹⁵⁶ Örneğin, bir gün namaz kıldırdığı esnada

¹⁵³ Müslim, **Eşribe**, 170.

¹⁵⁴ İbn Hişâm, **a.g.e.**, Cilt. 2, s. 263.

¹⁵⁵ Buhârî, **Talak**,16; Ebû Dâvud, **Talak**,19; Erul, **a.g.e.**, s. 277.

¹⁵⁶ Hayrettin Karaman, **İslam’ın Işığında Günümüz Meseleleri**, İstanbul: İz Yayıncılık, 2003, Cilt 2, s. 11.

yanılınca sahabenin “bir değişiklik mi oldu?” sorusu üzerine kendisinin de bir beşer olduğunu herkes gibi unutup yanılabilceğini ifade etmiştir.¹⁵⁷ Kendisine gelen bir dava münasebetiyle: “*Hakkında vahiy nazil olmayan konularda ben rey ve içtihadımla hükmederim.*”¹⁵⁸ Yine bir başka rivayette: “*Ben ancak bir beşerim. Sizler de muhakeme olmak için yanıma geliyorsunuz. Olabilir ki sizden biriniz diğerine nazaran delillerini daha güzel anlatır. Ben duyduğuma göre hüküm veririm. Her kime kardeşi aleyhine bir şey veririm onu almasın...*”¹⁵⁹ buyurmuştur. “Hurmaların aşılması olayı” ile ilgili rivayette “*...Bu onlara fayda verirse yapsınlar; çünkü ben ancak zanda bulundum. Zandan dolayı beni sorumlu tutmayın fakat size Allah’tan gelen bir şeyden bahsedersen onu hemen alın...*”¹⁶⁰ demiştir.

Burada sunulan örnekler haricinde, Hz. Peygamber’in söz ve fiillerinin sahabe tarafından bağlayıcılık açısından değerlendirildiğini gösteren daha pek çok rivayet vardır.¹⁶¹ Bu rivayetlerden anlaşıldığına göre sahabilerin bir kısmı Hz. Peygamber’in nübüvvet-risalet ile ilgili emir ya da nehiyler ile beşer vasfıyla tasarrufta bulunduğu tercihleri arasında ayrıma gitmişlerdir. Hz. Peygamberin vahiyle münasebetine, ortamın şartlarına ve tarihi arka plana vakıf olan sahabenin bu konudaki düşünce ve değerlendirmeleri kritik öneme sahiptir.

Sünnetin bağlayıcılığı konusu tarihi süreç içerisinde birçok âlimin üzerinde düşündüğü ve değerlendirmelerde bulunduğu bir konudur.¹⁶² Vefatından bu yana Hz. Peygamber’in söz ve davranışlarının tamamına mı, yoksa bazılarına mı mutlaka uyulmasının gerekli olduğu hususu âlimler arasında ihtilaf konusu olmuştur.¹⁶³ Hz. Peygamber’in bütün söz ve davranışlarının vahiy kaynaklı olduğunu iddia eden görüşe göre sünnetin tamamı bağlayıcıdır; çünkü sünnet de Hz. Peygamber’e nazil olan vahiy ürünüdür. Bu vahyin Kur’ân vahyinden tek farkı Kur’ân vahyinin sahip olduğu mu‘ciz ve ibadetlerde okunma gibi niteliklere sahip olmayışdır. Yoksa bağlayıcılık açısından

¹⁵⁷ Buhârî, **Salât**, 31.

¹⁵⁸ Ebû Dâvud, **Akdiyye**, 7.

¹⁵⁹ Müslim, **Akdiyye**, 4.

¹⁶⁰ Müslim, **Fedâil**, 139.

¹⁶¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: Erul, **a.g.e.**, 275-295.

¹⁶² Halil İbrahim Doğan, Muhtelif Âlimlerin Sünnet Taksimatı- İbn ‘Âşûr Örneği, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt 19, Sayı 2, (2019), s. 673-702; Talat Sakallı, Sünnetin Bağlayıcılık açısından Taksimi, **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 2, (1995), s. 39-102; Musa Bağcı, **Beşer Olarak Hz. Peygamber**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014, s. 377.

¹⁶³ Bağcı, **a.g.e.**, s. 377; Kırbaoğlu, **a.g.e.**, s. 64-72.

Kur'ân ve sünnet arasında bir fark yoktur.¹⁶⁴ Bu görüşü savunanlara klasik dönem İslam âlimlerinden eş-Şâfiî (ö. 204/919), İbn Hibbân (ö. 354/965) ve İbn Hazm (ö. 456/1063) gibi âlimler örnek olarak verilebilir.¹⁶⁵

Hiz. Peygamber'in bazı davranışlarının beşeri tabiatından ileri geldiği veya görüş ve ictihadına dayandığını söyleyen âlimler ise sünneti bağlayıcılık açısından inceleyerek kategorize etmişlerdir. Örneğin, İbn Kuteybe (ö. 276/889) *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadîs* adlı eserinde sünneti; “*Cebrail tarafından getirilen sünnet*”, “*Allah tarafından Hiz. Peygamber'in tasarrufuna bırakılan sünnet*” ve “*Eğitim (te'dib) amaçlı sünnet*” olmak üzere üç bölüme ayırmış her bölümdeki sünnete örnekler vererek açıklamalarda bulunmuştur. İbn Kuteybe'nin sünneti bu şekilde tasnif etmesinden Hiz. Peygamber'in bütün söz ve davranışlarını bağlayıcılık bakımından aynı derecede görmediği anlaşılmaktadır. Nitekim üçüncü kısımdaki sünnete uymanın sevap kazandıracağını, terkedildiğinde ise herhangi bir günahın söz konusu olmayacağını ifade etmiştir.¹⁶⁶

Hanefî fakihlere göre sünnet, “*Sünnet-i hüda*” ve “*Sünnet-i zevâid*” şeklinde iki bölüme ayrılır. Namazı cemaatle kılmak, ezan ve kamet gibi dini nitelikli hususlar *Sünnet-i hüda* kapsamına girer. Bu tür sünnetin işlenmesinde sevap, terk edilmesinde ise kınanma söz konusudur. Hiz. Peygamber'in günlük yaşantısı ile ilgili olan davranışları, giyim kuşamı, oturup kalkması, yiyip içmesi gibi dini bir anlam taşımayan tasarrufları

¹⁶⁴ Ebu Muhammed ibn Ahmed İbn Hazm, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, Beyrut: Daru'l-Âfâki'l-Cedide, ts., cilt. 1, s. 96-97; Kırbasoğlu, *a.g.e.*, s. 217.

¹⁶⁵ Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *Er- Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut: Dâru'l- Kutubu'l- İlmiyye, ts., s. 78-79; Ebû Hâtim Muhammed b. İbn Hibbân b. Ahmed el-Bûstî, *el-İhsân fi Takribi Sahîhi İbn Hibbân*, Be yrut: Müessesetu'r-Risâle, 1988, cilt.1, s. 189; İbn Hazm, *a.g.e.*, cilt. 1, s. 96-97. (Şâfiî'nin görüşünü temellendirmede ileri sürdüğü en önemli delilli Hiz. Peygamber'e Kitabla birlikte hikmet'in de verildiğini ifade eden ayetlerdir. Ona göre hikmetle kastedilen sünnettir. Hikmetin “indirilmiş” olmasından da onun Allah tarafından Hiz. Peygamber'e bildirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. İbn Hazm'ın ise görüşünü ispat için öne sürdüğü delillerden biri “O heva ve hevesinden konuşmaz o ancak vahyedilen bir vahiydir.” mealindeki Necm suresinin 4. ayetidir. O, bu ayeti zikrederek vahyi, el-vahyu'l-metlûv/ibadetlerde tilavet olunan vahiy: *Kur'ânı-Kerîm* ile el-vahyu'l gayru'l-metlûv/ ibadetlerde tilavet olunmayıp sadece okunan vahiy: *sünnet* şeklinde iki kısma ayırır. Ona göre bu iki tür vahiy arasında bir fark yoktur. Allah birinci tür olan Kur'an'a uymamızı emrettiği gibi ikinci tür olan vahye de uymamızı emretmiştir.)

¹⁶⁶ Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadîs*, thk. Muhammed Abdurrahim, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1990, s. 180-184. Murat şimşek, *İslam Hukukunda Bağlayıcılık Bakımından Hiz. Peygamberin Tasarrufları*, Ankara: TDV Yay., 2008, s. 60.

ise ikinci kısmı oluşturur. Bu fiiller dini mükellefiyet dâhilinde olmayıp terk eden kişi mekruh işlemiş olmaz.¹⁶⁷

Hindistanlı âlim Şah Velîyullah ed-Dihlevî (ö. 1176/1762), Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarını, risalet görevinin tebliği mahiyetinde olan sünnet ile risalet görevinin tebliği ile ilgili olmayıp Hz. Peygamber'in beşer olarak ortaya koyduğu hususlar şeklinde ikili bir tasnife tabi tutmuştur.¹⁶⁸

Son dönem müelliflerinden Tunuslu Âlim Tahir b. Âşûr (ö. 1394/1973) ise kendi dönemine kadar sünnetin sınıflandırılması konusundaki çalışmaları değerlendirdikten sonra Hz. Peygamber'in tasarruflarını detaylı bir şekilde tasnif edip hadislerden örnekler vererek açıklamıştır. İbn Aşur'un geniş açıklama ve örneklerle ele aldığı sünnet taksimatı sırasıyla; Teşri' (yasama), el-Fetva (fetva), el-Kada (yargı), el-İmara (devlet başkanlığı), el-Hedy ve'l-İrşad (iyiye, güzele teşvik ve yol gösterme), es-Sulh/Musâlaha (arabulucuk/insanları barıştırma), el-İşaretu ale'l-müsteşir (fikir danışanlara yol gösterme), en-Nasiha (nasihat), Talebu hamli'n-nufûs ale'l-ekmel (insanları en mükemmel olana yönlendirme), Ta'limu'l-hakâiki'l-âliye (yüce hakikatları öğretme), et-Te'dib (konunun önemine dikkat çekme amacıyla tehdit ve azarlama) ve et-Tecerrud ani'l-irşad (irşad dışında yaradılış gereği olarak yaptıkları) şeklindedir.¹⁶⁹ İbn Âşûr'un bu sınıflandırmasında yasama, fetva ve yargıyı oluşturan ilk üç kategori dışında kalan diğer kategorilerin bağlayıcılığının kesin olmadığı anlaşılmaktadır.

Gerek Hz. Peygamber'in kesin emirleri ile tavsiye mahiyetindeki sözleri arasında ayrıma gitmesi gerekse bazı sahabilerin sünnetin bağlayıcılığını dikkate alarak farklı yaklaşımlar sergilemesi ile bazı tasarruflarının sünnet olup olmadığını anlamaya yönelik çeşitli sorular sorarak bizzat kendisinden öğrenmek istemeleri Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarının bağlayıcılık açısından aynı düzeyde olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra (burada bir kısmına değindiğimiz) birçok âlimin konuya ilişkin görüş ve değerlendirmeleri de bu görüşü desteklemektedir. Buna göre Hz. Peygamber'in dine ait söz ve davranışları bağlayıcı olmakla birlikte dine

¹⁶⁷ Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed es-Serahsi **el-Usûl**, thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgani, 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993, cilt. 1, s. 114-115. Ferhat Koca, "Sünnet" **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 38, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, s. 154-155.

¹⁶⁸ Şah Velîyullah Dihlevî, **Hucetullâhi'l-Bâliğa**, 1. Baskı, Beyrût: Dâru'l-Cil, 2005, cilt 1, s. 223-224.

¹⁶⁹ Muhamed Tâhir İbn Âşûr, **Makâsîdü's-Şerîati'l-İslamiyye**, thk. Muhammed Tâhir el-Meysevî, 2. Baskı, Ürdün: Dâru'l-Nefâis, 2001, s. 207-230.

ait olmayan¹⁷⁰; insan olması yönüyle ortaya koyduğu söz ve davranışları ile kültür ve gelenek adına yaptıkları bağlayıcı nitelikte değildir.

“Ey Peygamber! يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ *Rabbinden sana indirileni tebliğ et (بلغ). Eğer bunu yapmazsan O'nun mesajını iletmemiş olursun...*”¹⁷¹ ayetinin belirttiğine göre Hz. Peygamber'in temel görevi diğer bütün peygamberler¹⁷² gibi Allah'ın kendisine göndermiş olduğu vahyi insanlara duyurması/aktarması yani tebliğ etmesidir. وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ *...İnsanlara indirdiklerimizi net bir şekilde ortaya koyman için sana uyarıcı olan kitabı indirdik...*”¹⁷³ ayeti ise tebliğ görevinin uzantısı ve tamamlayıcısı olan tebyin ile görevlendirildiğine işaret etmektedir. Teybin görevi esasında, “Peygamberlerin Allah'ın kendilerine iletmış olduğu vahyi insanlara eksiksiz olarak bildirmesi” anlamına gelen tebliğ görevinin gereği olup aktarılan vahiyde açıklanmasına ihtiyaç duyulan bir ayeti veya kelimeyi gerektiğinde sözlü, gerektiğinde tatbiki olarak eksiksiz bir şekilde anlatmayı da kapsamaktadır.¹⁷⁴ Daha önce değindiğimiz gibi nüzul sürecini bizzat yaşayan ashab, kendi dillerinde nazil olan Kur'an'ı anlama kapasiteleri ve kültür seviyeleri oranında anlayabilmişlerdir. Hadis kitaplarında aktarılan “Kur'an ayetlerini anlamama veya yanlış anlama” örneklerinin çoğunlukla münferit durumlarla ilgili olduğu görülmektedir.¹⁷⁵ Sahabe, kendilerine kapalı gelen, anlama konusunda zorluk yaşadıkları ayet veya kelimeler söz konusu olduğunda Hz. Peygamber'e başvurmuşlardır. Kimi zaman sahabenin soruları üzerine kimi zaman da doğrudan; ihtiyaç ölçüsünde teybinde bulunan Hz. Peygamber, bazen de sahabenin yanlış anlama veya yorumlamalarını tashih etmiştir.

Hz. Peygamber'in, ayetleri okuyup açıklama, kendisine sorulan sorular üzerine açıklama yapma, ayet hakkında sorular sorduktan sonra ayetin manasını açıklama, bir mevzu hakkında konuşurken olayı ayetle destekleme, ayetleri kısa eklemelerle açıklama

¹⁷⁰ Karaman, a.g.e., s. 525.

¹⁷¹ Kur'an, Maide Sûresi Ayet 67.

¹⁷² Kur'an, Araf, Sûresi Ayet 68, 79; Maide Sûresi, Ayet 99.

¹⁷³ Kur'an, Nahl Sûresi Ayet 44.

¹⁷⁴ Komisyon, *Dinî Terimler Sözlüğü*, s. 354; Fatih Tiyek, “İlk Dönem Tefsir Faaliyetlerinin Bağlamsal Açıdan Değerlendirilmesi”, *KSİÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 23, (2014), s. 153; Mehmet Soysaldı, “Kur'an Sünnet İlişkisi”, Elazığ: *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 7, (2003), s. 6.

¹⁷⁵ Mustafa Öztürk, “Tefsir Nedir, Ne Degildir?” Fikret Kahraman (ed.), *İslam ve Yorum II*, Malatya: Malatya İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017, s. 41.

ve herhangi bir olayı/durumu daha önce nazil olmuş bir ayetle ilişkilendirme gibi vesilelerle¹⁷⁶ sözlü beyanda bulunduğu ifade edilmiştir. Örneğin;

Hiz. Aişe Hiz. Peygamber'e Hac suresinin 78. ayetinde geçen *هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ* "... sizi O seçti ve din konusunda size bir güçlük yükledi..."¹⁷⁷ kısmındaki *حَرَج* "harac" kelimesinin anlamını sormuş; Hiz. Peygamber bunu darlık olarak açıklamıştır. Yine Resûlullah'a Bakara sûresinde geçen *خَافُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ* "Namazları ve orta namazı aksatmadan kılın, huşu içinde Allah'ın huzurunda durun."¹⁷⁸ ayetindeki *الصلوة الوسطى* "orta namaz" sorulunca O bunu ikinci namazı olarak izah etmiştir.¹⁷⁹

Hiz. Peygamber bir gün ashabına Allah'ın cennetlik kulları için hazırladığı ödüllerden söz ederken¹⁸⁰ "Orada hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı, hiçbir beşerin düşünemeyeceği, hayal edemeyeceği şeyler vardır." demiş ve sonra "dilerseniz *فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُم مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ* ...onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez"¹⁸¹ ayetini okuyun" buyurmuştur.¹⁸²

Bir başka örnekte *وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ ۖ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ* "...iyilik ve takva üzerine yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın..."¹⁸³ ayetindeki *البر* "birr" ifadesini "ahlak güzelliği"; *الاثم* "ism" ifadesini ise "vicdanı rahatsız eden ve başkalarının bilmesi istenilmeyen şey" olarak beyan etmiştir.¹⁸⁴

Sünnet Kur'ân'dan sonra en önemli tefsir kaynağı olarak kabul edilmiş, bu konuda çok sayıda eser verilmiştir.¹⁸⁵ Hiz. Peygamber'in, *Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri, mücmelin beyanı, müphemini tavzihi, umumun tavzihi, mutlakın takyidi, müşkilin tavzihi, lugavi hususların açıklaması, ayetleri temsil ve tasvirlerle açıklaması* gibi yöntemlerle

¹⁷⁶ Demirci, a.g.e., s. 55-57; Yıldırım, a.g.e., s. 99-138; Çalışkan, a.g.e., s. 28. Pak, a.g.e., s. 124.

¹⁷⁷ Kur'ân, Hac Sûresi Ayet 78.

¹⁷⁸ Kur'ân, Bakara Sûresi Ayet 238.

¹⁷⁹ Tirmizi, Tefsir, 2.; Salât, 133.

¹⁸⁰ Çalışkan, a.g.e., 29.

¹⁸¹ Kur'ân, Secde Sûresi Ayet 17.

¹⁸² Zerkeşi, a.g.e., Cilt 2, s.130.

¹⁸³ Kur'ân, Mâide Sûresi, Ayet 2.

¹⁸⁴ Müslim, Fedâil, 67.

¹⁸⁵ İbn Teymiyye Takûyuddîn Ebu'l Abbas Ahmed b. Şihâbuddin Abdulhalim, Şerhu Mukaddimeti't-Tefsîr, şerh: Salih b. Abdülazîz b. Muhammed, Riyad: Mektebetü Dâri'l-Menhec, 2011, s.15.

beyan ettiği¹⁸⁶ ifade edildiği gibi müfessir ve muhaddisler tarafından Hz. Peygamber'in Kur'an'ı açıklama amacı gözetmeyen beyanları da ayetlerle ilişkilendirilmiştir. Bu durum özellikle rivayet tefsirlerinde görülmektedir.¹⁸⁷ Örneğin;

□ خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ, Taberi (ö.310/922), *“Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir, gözlerinde de kalın bir perde bulunmaktadır ve onlar için büyük bir azap vardır.”*¹⁸⁸ ayetinin tefsirinde Hz. Peygamber'in şu hadisini nakletmiştir:

*“Kul bir günah işledi mi kalbine siyah bir nokta konulur. O bunu tevbe ve bağışlanma talebiyle koparıp attığı zaman kalbi cilalanır. Fakat günahlar artarsa siyah noktalar da artar ve böylece kalp kapanır...”*¹⁸⁹

İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Hz. Peygamber'in *اِسْتَعِينُوا بِاللَّهِ وَاصْبِرُوا* *“Allah'tan yardım isteyin ve sabredin”*¹⁹⁰ ifadesinin geçtiği Araf suresi 128. ayetini tefsir ederken ayette geçen sabır ifadesini rivayet edilen *“oruç sabrın yarısıdır”* hadisi ile tefsir etmiştir.¹⁹¹

İbn Kesîr (ö. 774/1373), Hz. Peygamber'in *“Münafığın alameti üçtür: Konuştuğunda yalan söyler, söz verdiğinde sözünden döner, kendisine güvenildiğinde ihanet eder.”* sözünü aşağıdaki ayetle ilişkilendirmiştir:¹⁹²

“Ey iman edenler! يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ *Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz Allah katında çok çirkin bir davranıştır.”*¹⁹³

Hiz. Peygamber, söz konusu ayetlerin tefsirinde nakledilen hadisleri, ilgili ayetin beyanı amacıyla söylememiş olsa da müfessirler ayet ve hadisler arasında anlam ilişkisi

¹⁸⁶ Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, s. 32-34; İsmail Cerrahoğlu, **Kur'an Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller**, s. 22; Demirci, **a.g.e.**, s. 57-61; Çalışkan, **a.g.e.**, s. 30-31. Ferruh Kahraman, “Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Tefsirinin Kur'an İlimlerindeki Yeri”, **Diyanet İlmî Dergi**, Cilt 49, Sayı 1, (2013), s. 7-22.

¹⁸⁷ Yolcu, **a.g.e.**, s. 146.

¹⁸⁸ **Kur'an**, Bakara Sûresi, Ayet 7.

¹⁸⁹ Tirmizi, **Tefsîr**, 83; Taberî, **a.g.e.**, Cilt 1, s. 260.

¹⁹⁰ **Kur'an**, A'râf Sûresi, Ayet 128.

¹⁹¹ İbn Ebî Hâtim, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm**, thk. Esad Muhammed Tayyib, Riyad: Mektebetü'n-Nizar Mustafa el-Bâz, 1997, Cilt 5, s. 1539.

¹⁹² İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer, **Tefsîru'l-Kur'an'i'l-Azim**, thk. Sami b. Muhammed es-Selame, Riyad: Dâru't-Tayyibe, 1999, Cilt 8, s. 105.

¹⁹³ **Kur'an**, Saff Sûresi, Ayet 2-3.

kurarak ayetleri tefsir etmişlerdir. Bu çeşit tefsirde müfessirin dirayeti devreye girmektedir.¹⁹⁴

Başta Buhârî'nin *Sahihi* olmak üzere birçok hadis kitabında da bu durumu görmek mümkündür. Eserini “kitab” adını verdiği bölümlere ayıran Buhârî daha sona bu bölümlerin altında bab diye alt başlıklar açmış, konuyla ilgili ayete yer vererek ardından hadisleri zikretmiştir.¹⁹⁵ Örneğin Zekât kitabının ilk babında *وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقِيَمَةِ* “*Hâlbuki onlara, Allah’a kulluk etmeleri, Hanîfler olarak O’na yürekte inanıp boyun eğmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emredilmişti. Doğru din de işte budur.*” ayetini zikrederek ardından konuyla ilgili birçok hadise yer vermektedir.

2.2. HZ. PEYGAMBER’İN KURÂN’I TEFSİRİNE DAİR TEMEL TARTIŞMA KONULARI

2.2.1. Hz. Peygamber’in Tefsirinin Niteliği

Hz. Peygamber’in Kur’ân’ı tefsirini konu alan çalışmalarda, genellikle, *وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ* “...İnsanlara indirdiklerimizi kendilerine açıklaman için ve (ola ki üzerinde) düşünürler diye size de uyarıcı kitabı gönderdik.”¹⁹⁶ ayeti delil gösterilerek ayetteki “*li-tubeyyine*” ifadesiyle Hz. Peygamber’e Kur’ân’ı tefsir etme görevi yüklendiği ifade edilmektedir. *Tefsir* ve *tebyin* kelimelerini eş anlamlı iki kelime olarak değerlendiren bu görüşe göre Hz. Peygamber görevi gereği mücmeli beyan, müphemî tafsîl, mutlakı takyit, umumu tahsis, müşkili tavzih¹⁹⁷ ile temsil ve tasvirlerle açıklamada bulunmak suretiyle ayetleri tefsir etmiştir.¹⁹⁸

İlk dönem müfessirlerinden Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Ferrâ (ö.207/822) ve Ubeyde (ö.210/825) gibi müfessirler, Nahl suresi 44. ayeti tefsir ederken “*li-*

¹⁹⁴ Pak, *a.g.e.*, s. 160; Yolcu, *a.g.e.*, s. 146.

¹⁹⁵ Yolcu, *a.g.e.*, s. 147; Yıldırım, *a.g.e.*, s. 71-73.

¹⁹⁶ **Kur’ân**, Nahl Sûresi, Ayet 44.

¹⁹⁷ Zehebî, **et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn**, Cilt 1, s. 32-43; İsmail Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1988. s. 38-59; İsmail Cerrahoğlu, **Kur’an Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller**, s. 20-22; Çalışkan, *a.g.e.*, s. 26-32; Demirci, *a.g.e.*, s. 57-61; Yıldırım, *a.g.e.*, s. 216-208; Nihat Hatipoğlu, **Kur’ân’ı Kerim’in Doğru Anlaşılmasında Hadislerin Önemi**, Ankara: Ta-ha Yay., 1999, s. 315; Hüseyin Çelik, “Hz. Peygamber (SAS)’ın Kur’ân’ı Tefsir Etme Şekilleri”, **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 5, Sayı 3, (2016), s. 120-123; Mehmet Zeki Doğan, and Abdülbaki Güneş, “Tefsir Tarihine Kısa Bir Bakış”, **İlahiyat**, Sayı 2, (2019), s. 53-54; Kahraman, *a.g.e.*, s. 7-21.

¹⁹⁸ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 23, 146-216.

tubeyyine” ifadesiyle ilgili herhangi bir açıklamada bulunmamışlardır. İbn Cerir Taberî, (ö.310/922) söz konusu ifadeyi “*li-tu’arrifehum/onlara bildirsin diye*” şeklinde yorumlamıştır.¹⁹⁹ Mâtürîdî (ö. 333/944) ise “*gayba dair haberlerin açıklanması, kişilerin Allah’a ve birbirlerine karşı olan sorumluluklarının öğretilmesi, haram ve helal olan şeylerin bildirilmesi*” gibi anlamlar vermiştir.²⁰⁰ Ayetteki “*li-tubeyyine*” ifadesinin “*Kur’ân’daki mücmeli tefsir etme, müşkili şerhetme*” şeklindeki yorumuna ilk olarak VI. yüzyıl müfessirlerinden İbn Atiyye’nin (ö.542/1147) *Muharraru’l-Vecîz* adlı eserinde rastlanmaktadır.²⁰¹ İbn Atiyye bu yorumu her ne kadar Mücâhid’e (ö.103/701) nisbet etse de İbn Atiyye öncesindeki müfessirlerin Mücâhid’den böyle bir görüş aktarmamış olmaları ve bu görüşün Mücâhid’in tefsirini nakleden metinde yer almamış olması İbn Atiyye’nin söz konusu isnadını tartışılır hale getirdiği ifade edilmiştir.²⁰²

Gerek lugat ve tefsir kitapları gerekse Hz. Peygamber’in tefsirine yer veren çalışmalarda tefsir ve tebyin kelimeleri genellikle eş anlamlı olarak ele alınsa da kimi çağdaş araştırmacılar söz konusu kelimelerin aralarında belirgin bir fark olduğunu,²⁰³ eş anlamlı değil yakın anlamlı²⁰⁴ kelimeler olduğunu ifade etmiştir. Buna göre tefsir ve tebyin arasındaki farkları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Tefsir, tebyinden/beyandan daha geniş bir kavramdır. Her beyan tefsir, fakat her tefsir beyan değildir. Tebyin tefsire göre daha belirgindir. Bunun için Hz. Peygamber Kur’ân’ı tefsir etmekle değil tebyin etmekle görevlendirilmiştir.
2. Hz. Peygamber’in tebliğ ve tebyin ile görevlendirildiğini belirten birçok ayet bulunmakla beraber Kur’ân’ı tefsir etmekle yükümlü tutulduğuna dair herhangi bir ayet bulunmamaktadır.
3. Tebyinde net ve kesin bilgi söz konusu iken; tefsir araştırma sonucu ulaşılan bilgiyi ve yorumu ifade eder.

¹⁹⁹ Coşkun, **a.g.e.**, s. 66; Taberî, **a.g.e.**, Cilt 14, s. 232.

²⁰⁰ Maturidi, **a.g.e.**, Cilt 6, s. 509.

²⁰¹ İbn Atiyye, Ebu Muhammed Abdülhak b. Galib, **el-Muharraru’l-Vecîz fi Tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz**, thk. Er-Rahhaletu’l-Faruk vdğr., 2. Baskı Beyrut: Dâru’l-Hayr, , 2007, Cilt 5, s. 359.

²⁰² Coşkun, **a.g.e.**, s. 67.

²⁰³ Coşkun, **a.g.e.**, s. 65. Karaalp, **a.g.m.**, s. 665.

²⁰⁴ Karaalp, **a.g.m.**, s. 665.

4. Beyan bir şeyin bütün yönleriyle ortaya konulmasını ifade ederken tefsirde hedeflenen sadece anlamın ortaya konularak yorumlanmasıdır.
5. “Bir tefsir ameliyesinde lügat, belâgat, iştikak gibi pek çok hususlar aranır ki Hz. Peygambere nispet edilen tefsir ameliyesinde bu tür ayrıntılar söz konusu değildir.”²⁰⁵

Hz. Peygamber, Allah’ın emir ve yasaklarını, uyarı ve müjdelerini, teşvik ve sakındırmalarını vs. ihtiva eden Kur’ân’ı tebliğ etme yükümlülüğünün gereği olarak onu tebyin etmiştir.²⁰⁶ Hz. Peygamber’in Kur’ân’ı tebyin etmesi, hem ayetlere ilişkin sözlü açıklamalarda bulunması (hadisler), hem de tatbikatıyla yani yaşayarak göstermesi (sünnet) demektir.²⁰⁷ Hz. Peygamber’in bir müfessir gibi Kur’ân’ı ayet ayet tefsir etmesi söz konusu değildir. Yanlış anlaşılan ve açıklanmaya ihtiyaç duyulan²⁰⁸ az sayıdaki ayeti açık ve net ifadelerle sözlü olarak beyan eden Hz. Peygamber, Kur’ân’ın emir ve yasaklarına uyararak, hükümleri tatbik ederek ve ayetlerde geçen ahlaki erdemleri hayatında göstererek Kur’ân’ı daha çok fiili olarak tebyin etmiştir.²⁰⁹ Bu anlamda “Hz. Peygamber’in Kur’ân’ı beyanı hadis kaynaklarının tefsir bölümündeki belli rivayetlerle değil, onun bütün sîret ve sünnetinde aranmalıdır.”²¹⁰

Hz. Peygamber’in bugünkü anlamda, sistematik olarak tefsir yapmadığı,²¹¹ bilinen manada müfessir olmadığı göz önünde bulundurulduğunda, hakkında “Kur’ân’ın ilk müfessiri” tabiri yerine “ilk mübeyyini”²¹² tabirini kullanmanın daha doğru olacağı, insanlara Kur’ân’ı beyan etmesinin bir tefsir faaliyeti olarak değerlendirilemeyeceği kanaatindeyiz. Zira ilk muhataplar için dil ve nüzul bağlamı itibarıyla anlaşılır olan Kur’ân, tefsire ihtiyaç duymamaktaydı.²¹³ Teknik anlamda “tefsir”, Hz. Peygamberin vefatından sonra sahabe neslinin son dönemlerinde ortaya çıkmıştır.²¹⁴ Ancak Hz. Peygamber’in Kur’ân ayetlerine ilişkin söz ve uygulamaları

²⁰⁵ Karaalp, **a.g.m.**, s. 666.

²⁰⁶ Coşkun, **a.g.e.**, s. 67.

²⁰⁷ Çalışkan, **a.g.e.**, s.25.

²⁰⁸ Musa Bağcı, **Hz. Peygamber’in Görevleri**, (Kur’an Sünnet İlişkisi) İstanbul: Kuramer, 2020, s. 118.

²⁰⁹ Karaalp, **a.g.m.**, s. 662.

²¹⁰ Bağcı, **Hz. Peygamber’in Görevleri**, s. 117.

²¹¹ Mustafa Karagöz, **Tefsir Tarihi Yazımı ve Problemleri**, Ankara: Araştırma Yay., 2021, s. 15.

²¹² Karaalp, **a.g.m.**, s. 666.

²¹³ Yüksel, **a.g.e.**, s. 71.

²¹⁴ Coşkun, **a.g.e.**, s. 334.

Kur'ân'ın; nüzul sürecine şahit olmayan, doğrudan muhatabı olmayan, hitap çevresinde bulunmayan ve vahiy dilini bilmeyen sonraki nesiller için tefsir kaynağıdır.²¹⁵

2.2.2. Hz. Peygamber'in Tefsirinin Niceliği

Hız. Peygamber'in Kur'ân'ın ne kadarını tefsir ettiğı konusu İslam âlimleri arasında ihtilaf konusu olmuştur. Bu konuda iki farklı yaklaşım ön plana çıkmaktadır. Söz konusu görüş ve delilleri şu şekilde sıralayabiliriz.

2.2.2.1. Hz. Peygamber'in Kur'ân'ın Tamamını Tefsir Ettiğı Yönündeki Yaklaşım

Hız. Peygamber'in Kur'ân'ın ne kadarını tefsir ettiğine dair ileri sürülen görüşlerden biri onun Kur'ân'ın tamamını tefsir ettiğı şeklindedir. Hanbeli müelliflerden Tûfî'nin (ö. 716/1316) “*el-İksîr fî 'İlmi't-Tefsîr*” adlı eserinde Hız. Peygamber'in ashabına her bir ayeti tefsir ettiğini açık ve net bir şekilde ifade ettiğı görölmektedir.²¹⁶ Ancak kaynakların verdiğı bilgiye göre söz konusu görüş daha çok İbn Teymiyye'ye (ö.728/1328) nisbet edilmektedir.²¹⁷ Onun “*Mukaddime*” (Tefsire Giriş) adlı kitabında tefsirin nasıl yapılması gerektiğine dair yaptığı bazı açıklamalar “*Hız. Peygamber Kur'an'ın tamamını ashabına tefsir etmiştir*” şeklinde anlaşılmıştır. İbn Teymiyye'nin konuyla ilgili ifadeleri şu şekildedir:

1. Hız. Peygamber ashabına Kur'ân'ın lafızlarını açıkladığı gibi manalarını da açıklamıştır. Nahl suresi 44. ayet bu hususa işaret etmektedir:²¹⁸

وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ

²¹⁵ Coşkun, **a.g.e.**, s. 55-56.

²¹⁶ Tufi, **a.g.e.**, s. 35-36; Çalışkan, **a.g.e.**, s. 32; Esat Sabırlı, “Tefsir Tarihinde Yerleşik Bir Kabulün Tahlil ve Tenkidi: İbn Teymiyye'ye Göre Hız. Peygamber (s.a) Kur'ân'ın Tamamını Tefsir Etmiş Midir?”, **Marife Dini Araştırmalar Dergisi**, Cilt 17, Sayı 2, (2017), s. 325.

²¹⁷ Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn**, 1. Cilt, s. 39; Suyuti, **a.g.e.**, 2. Cilt, s. 1286-89; Suud b. Abdullah el-Fenisan, **İhtilâfu'l Müfessirîn Esbâbuhu ve Âsârühû**, Riyad: Dâru'l-İşbiliyye, 1997, s. 16-17; Demirci, **a.g.e.**, s. 62; Yıldırım, **a.g.e.**, s. 46; Fethi Ahmet Polat, **Tefsîr Araştırmalarında Yöntem Sorunları I-II**, Konya: Aybil Yayınları, 2. Basım, 2014, s. 285-287; Pak, **a.g.e.**, s. 120; Çalışkan, **a.g.e.**, s. 32; M. Akif Koç, “İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri-İbn Ebi Hatim (ö. 327/939) Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi”, (Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi SBE, 2021, s. 107; Mehmet Emin Maşalı “İbn Teymiyye'ye Göre Hatalı Tefsir Kuramları”, **Bilimname**, Cilt 15, Sayı 2, (2008), s. 125.

²¹⁸ İbn Teymiyye **a.g.e.**, s.15.

“İnsanlara indirdiklerimizi kendilerine açıklaman için ve ola ki üzerinde düşünürler diye sana da uyarıcı kitabı gönderdik”²¹⁹

2. Kur’ân’ı Kerîm’de düşünmenin ve akletmenin önemini vurgulayan pek çok ayet bulunmaktadır. Kur’ân’ın anlamını bilmeden düşünmek, tefekkür etmek mümkün değildir.²²⁰

أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا

“Kur’ân’ı okuyup düşünmezler mi? Yoksa kalpler üzerinde kilitleri mi var?”²²¹

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْءَانًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

“Anlayabilesiniz diye onu Arapça bir Kur’ân olarak indirdik.”²²²

3. Osman b. Affan ve Abdullah b. Mesud’un rivayet ettiğine göre sahabe, Hz. Peygamber’den on ayet öğrenince manalarını iyice kavrayıp onlarla amel etmeden diğer ayetlere geçmezlerdi.²²³ Bundan dolayı bir surenin ezberlenmesi bazen uzun vakit alabiliyordu. Örneğin, İbn Ömer’in Bakara suresini yaklaşık olarak sekiz yılda ezberlediği rivayet edilmiştir.²²⁴
4. Matematik, tıp gibi bilimsel alanda kaleme alınan kitapların izah edilmesine ve yorumlanmasına ihtiyaç duyulurken; dünya ve ahiret mutluluğuna ulaştıracak yegâne kitap olan Kur’ân’ın izah ve tefsirine ihtiyaç duyulmaması mümkün değildir.²²⁵
5. Riba ayetiyle ilgili Hz. Ömer’den gelen “Kur’ân’ı-Kerîm’den en son nazil olan ayet riba ayetidir. Resûlullâh onu tefsir etmeden vefat etti. Ribayı da riba şüphesi bulunanı da bırakınız.” şeklindeki rivayet Hz. Peygamber’in nazil olan ayetleri ashabına açıkladığını göstermektedir.²²⁶

²¹⁹ Kur’ân, Nahl Sûresi, Ayet 44.

²²⁰ İbn Teymiyye, a.g.e., 17.

²²¹ Kur’ân, Muhamed Sûresi, Ayet 24.

²²² Kur’ân, Yûsuf Sûresi, Ayet 2.

²²³ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 15; Taberî, a.g.e., Cilt 1, s. 46; Kurtubi, a.g.e., Cilt 1, s. 51.

²²⁴ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 15.

²²⁵ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 15-16.

²²⁶ İbn Mace, Sünen, Ticârat 58; Zehebî, a.g.e., Cilt 1, s. 40; Pak a.g.e., s. 121.

İbn Teymiyye'nin yukarıda verdiğimiz ifadelerinden hareketle onun Resûlullah'ın Kur'ân'ın tamamını tefsir ettiğini savunduğunu söyleyenler²²⁷ olduğu gibi bu sözlerinin diğer görüşleri çerçevesinde değerlendirilmesini gerekli görenler de olmuştur.²²⁸

Kimi araştırmacılar İbn Teymiyye'nin, Hz. Peygamber'in Kur'ân'ın tamamını tefsir ettiği kanaatinde olmadığını ileri sürmüşlerdir. Onlara göre aslında İbn Teymiyye'nin delil olarak gösterilen ifadeleri bu görüşü ona nispet etmeye imkân tanıyacak kadar açık ve net değildir. Zehebî, tefsir tarihine dair temel başvuru kaynakları arasında sayılan “*et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*” adlı eserinde Hz. Peygamber'in tefsir miktarıyla ilgili görüş ve delilleri zikrederken İbn Teymiyye'nin “*Mukaddime fi Usûli't-tefsîr*” adlı kitabındaki yukarıda verdiğimiz ifadelerinden yola çıkarak onun mezkûr görüşte olduğu şeklinde yorumda bulunmaktadır.²²⁹ Daha sonra bu konuya dair görüş belirten müelliflerin de genellikle Zehebî'nin söz konusu değerlendirmelerine dayandıkları söylenebilir. Oysa İbn Teymiyye'nin gerek mukaddimesi gerekse diğer eserleri incelendiğinde bu düşüncede olmadığını gösteren karinelerle karşılaşmak mümkündür.²³⁰ Örneğin;

1. İbn Teymiyye'den bütün sureleri kapsayan bir tefsir yazması istendiğinde Kur'ân'daki bazı ayetlerin açık ve anlaşılır olduğunu, dolayısıyla Kur'ân'ın tamamının tefsir edilmesine ihtiyaç olmadığını söyleyerek²³¹ bu isteği reddetmesi onun söz konusu iddiada bulunmadığını desteklemektedir.²³²
2. İbn Teymiyye Kur'ân'ı doğru tefsir etme metodunu açıklarken Kur'ân ve Sünnette, hakkında herhangi bir açıklama bulunmayan ayetler için sahabe sözlerine müracaat edilmesi gerektiğini söylemektedir.²³³ Bu husus onun, Hz.

²²⁷ Suyûtî, **a.g.e.**, Cilt. 2, s. 1286-1289; Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, Cilt.1, s. 39; Demirci, **a.g.e.**, s. 62; Polat, **a.g.e.**, s. 285-287; Yıldırım, **a.g.e.**, s. 46. Koç, **a.g.e.**, s. 107; Pak, **a.g.e.**, s. 120.

²²⁸ Halid Abdulaziz el-Bâteli, **Tefsîru'n-Nebevî**, Riyad: Dâru'l-Künûzu'l-İşbilye, 1431, 2 Cilt, s. 44; Karmış, **a.g.e.**, s. 34; Esat Sabırlı, **a.g.m.**, s. 325.

²²⁹ Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, s. 39-42; Karmış, **a.g.e.**, s. 34; Sabırlı, **a.g.m.** s. 325.

²³⁰ Sabırlı, **a.g.m.**, s. 325; Karmış, **a.g.e.**, s. 35.

²³¹ İbn Abdülhâdi, Muhammed b. Ahmed, **el-Ukûdü'd-Dürriye min Menâkibi Şeyhi'l-İslam İbn Teymiyye**, thk. Ebu Musab Tal'at, b. Fuad el-Hulvânî, Kahire: el-Farûk'ul-Hadis li't-Tab'ati ve'n-Neşr, 1. Baskı, 2002, s. 25.

²³² Sabırlı, **a.g.m.**, s. 329.

²³³ İbn Teymiyye, **a.g.e.**, s. 95.

Peygamber'in Kur'ân'ın ne kadarını tefsir ettiğine ilişkin kendisine isnad edilen görüşün hakikati yansıtmadığını açıkça ortaya koymaktadır.²³⁴

3. İbn Teymiyye, rivayeti önceleyen bir tefsir düşüncesine sahip olsa da belirli şartlar dâhilinde dirayet tefsirine de cevaz veren bir yaklaşım serdetmiştir.²³⁵ Şayet her bir ayetin Hz. Peygamber tarafından tefsir edildiği iddiasında olsaydı dirayet tefsirini caiz görmez, Kur'ân'ın tümüyle Hz. Peygamber'den nakledilen rivayetlere dayandırılması gerektiğini vurgulardı.²³⁶

Sonuç olarak İbn Teymiyye'nin *Hiz. Peygamber'in Kur'ân'nın tamamını tefsir ettiği* görüşünde olduğu şekilde yorumlanan ifadeleri bu anlamı çağrıştıracabilecek nitelikte olsa da mezkûr görüşte olduğuna dair açık ve net ifadeleri bulunmamaktadır. Kanaatimizce İbn Teymiyye söz konusu ifadeleriyle Kur'ân'ı anlamının önemine vurgu yapmış, Hz. Peygamber'in, açıklanmaya ihtiyaç duyulan ayetleri açıkladığını öne sürmüştür.

2.2.2.2. Hz. Peygamber'in Kur'ân'ın Az Bir Kısımını Tefsir Ettiği Yönündeki Yaklaşım

Hiz. Peygamber'in her bir ayeti değil Kur'ân'ın az bir kısmını tefsir ettiği görüşünü savunan Gazâlî (ö. 505/1111), Süyûtî (ö. 911-1505) ve Ahmet Emin gibi âlimler²³⁷ ise bu görüşlerini şöyle delillendirmektedir:

1. Hiz. Aişe'den nakledilen “*Hiz. Peygamber, Cebrai'lin kendisine öğrettiği belirli ayetler haricinde Kur'ân'dan bir şey tefsir etmemiştir.*”²³⁸ şeklindeki rivayet Hiz. Peygamber'in Kur'ân'ın tamamını değil bir kısmını tefsir ettiğini göstermektedir.²³⁹

²³⁴ Sabırlı, **a.g.m.**, s. 333; Karmış, **a.g.e.**, s. 34.

²³⁵ İbn Teymiyye, **a.g.e.**, s. 115; Enver Arpa, **İbn Teymiyye'nin Kur'ân Anlayışı**, Ankara: Fecr Yay. 1. Baskı, 2002. s. 203; Karmış, **a.g.e.**, s. 35; Muhammed Erbaş, “İbn Teymiyye'nın Selefi Tefsir Anlayışında Rivayet-Dirayet İlişkisi Üzerine”, **Marife**, Cilt 9, Sayı 3, (2009), s. 125-139; Murat Oral, “İbn Teymiyye ve “Mukaddimetun fi Usulî't-Tefsir” Adlı Eseri”, **Artuklu Akademi**, Cilt 5, Sayı 1, (2018), s. 91-113.

²³⁶ Sabırlı, **a.g.m.**, s. 335.; Karmış, **a.g.e.**, s. 34.

²³⁷ Süyûtî, **el-İtkân**, Cilt 2, s. 1289; Zehebî, **et-Tefs'ir ve'l-Müfessirûn**, Cilt 1, s. 36-40; Demirci, **a.g.e.**, s. 61-64; Polat, **a.g.e.**, s. 285-287; Pak, **a.g.e.**, s. 122-123; Yıldırım, **a.g.e.**, s. 46-52.

²³⁸ Taberî, **a.g.e.**, Cilt 1, s. 78; İbn Kesîr, **a.g.e.**, Cilt 1, s. 14. (İbn Kesir *Tefsiru'l Kurani'l-Azim* adlı tefsirinde Taberî'den naklettiği bu hadisin münker ve garip olduğunu söylemektedir. İbn Kesir, Buhari'nin senette bulunan Cafer b. Muhammed ez-Zübeyri'nin hadisiyle mutabaat edilemeyeceği şeklinde bir değerlendirmede bulunduğunu Hafız Ebu'l-Feth el-Ezdi'nin de “O, münkeru'l-hadistir ” dediğini ifade etmektedir.)

²³⁹ Zehebî, **et-Tefs'ir ve'l-Müfessirûn**, Cilt 1, s. 40.

2. Sahabenin bazı ayetlerin tefsiri hakkında ihtilaf etmiş olduğunu, aynı konuda uzlaştırılması mümkün olmayan farklı görüşlerin varlığını ileri süren âlimler bu durumun Hz. Peygamber'in Kur'ân'ın tamamını tefsir etmediğini gösterdiğini belirtmektedirler.²⁴⁰
3. Hz. Peygamberin Kur'ân ayetlerini bütünüyle tefsir etmiş olması mümkün görünmemektedir. Zira Yüce Allah muhtelif ayetlerde kullarını düşünmeye ve tefekkür etmeye sevk etmektedir. Hz. Peygamberin Kur'ân'ı bütünüyle tefsir etmiş olması durumunda, insanların ayetlerin üzerinde düşünmesi ve tefekkür etmesi sınırlanmış olurdu.²⁴¹
4. Hz. Peygamber'in Kur'ân'ın tamamını açıklamış olması durumunda sahabenin Kur'ân'ı anlama konusunda eşit seviyede olmaları gerektiğinden Hz. Peygamber'in İbn Abbas'a tahsis ettiği "*Allah'ım onu dinde fakih eyle ve ona te'vili öğret*"²⁴² şeklindeki duasının bir anlamı olmazdı.²⁴³
5. Kur'ân'ın sadece bir kısım ayetlerini tefsir edici nitelikte merfu ve müsned rivayetler bulunmaktadır. Bu durum Hz. Peygamber'in tefsirinin belli ayetlerle ilgili olduğunu ifade etmektedir.²⁴⁴
6. Kaynakların verdiği bilgiye göre Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) "*Üç şeyin aslı yoktur: Megazi, melahim ve tefsir*" demiştir. Ahmed b. Hanbel gibi rivayete önem veren birinin megazi ve melahimle birlikte tefsiri de asılsız olarak nitelendirmesi Hz. Peygamber'in her bir ayeti açıklamamış olduğu görüşünü desteklemektedir.²⁴⁵
7. Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer gibi sahabilerin Kur'ân'ı tefsir etme hususunda temkinli davrandıklarını ifade eden rivayetler de Hz. Peygamber'in sayılabilecek kadar az ayeti tefsir ettiğini kabul edenlerin delilleri arasında bulunmaktadır.²⁴⁶

²⁴⁰ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 41; Pak, **a.g.e.**, s. 121; Çalışkan, **a.g.e.**, s. 32.

²⁴¹ Zehebî, **a.g.e.**, Cilt 1, s. 40; Pak, **a.g.e.**, s. 121; Yıldırım, **a.g.e.**, s. 43.

²⁴² İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâmuddin İsmail b. Ömer, **el-Bidaye ve'n-Nihaye**, thk. Hasan Abdulmennan, Lübnan: Beytu'l-Efkârî'l-Devliyye, 2004, s. 1323.

²⁴³ Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, Cilt 1, s. 40; Yıldırım, **a.g.e.**, s. 43; Demirci, **a.g.e.**, 62; Çalışkan, **a.g.e.**, s. 32.

²⁴⁴ Demirci, **a.g.e.**, 62. Pak, **a.g.e.**, s. 121.

²⁴⁵ Ahmed Emin, **Fecru'l-İslam**, yy., ts., s. 199; Yıldırım, **a.g.e.**, s. 44.

²⁴⁶ Beğâvi Hüseyin b. Mesud, **Şerhu's-Sünne**, thk. Şuayb el-Arnâvut-Züheyr es-Sayîş, Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1983, Cilt 1, s. 264-265; Beyhâki Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin, **el-Câmi li Şuâbi'l-**

Hız. Peygamber'in Kur'an'ın ne kadarını tefsir ettiğine dair ön plana çıkan iki farklı yaklaşım üzerine yorum ve değerlendirmelerde bulunan Zehebi, “*et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*” adlı eserinde Hız. Peygamber'in Kur'an'ın tamamını ve çok azını tefsir ettiğı şeklindeki iki görüşün ifrat ve tefriti ifade ettiğini, Resûllullah'ın Kur'an ayetlerinin büyük bir bölümünü tefsir ettiğini ileri sürmektedir.²⁴⁷

Hız. Peygamber'in tefsir miktarıyla ilgili söz konusu iki görüşü abartılı bularak tenkit eden bazı çağdaş araştırmacılara göre de Hız. Peygamber ne ilk görüşte iddia edildiğı gibi Kur'an'ın tamamını ne de ikinci grup âlimlerin belirttiğı gibi çok azını tefsir etmiştir. İtikad, ibadet ve ameli hükümlere ait ayetlerin bazılarını söz ve fiilleriyle ayrıntılı bir şekilde açıkladığı gibi tefsir etmediğı mücmel ayetler de bulunmaktadır. Sahabe dönemi ve sonrasında Hız. Peygamber'in, hakkında herhangi bir açıklamada bulunmadığı mücmel ayetlerin tefsiriyle ilgili farklı içtihatların ortaya konması da bu görüşü desteklemektedir. Ahiret ahvali ve muğayyebata dair ayetler ile terğib ve terhib ifade eden ayetleri tavsif ederek bazen de temsil yolunu kullanarak tefsir eden Hız. Peygamber, ne Kur'an'ı kendi görüşleri istikametinde açıklamak isteyenlere meydanı boş bırakacak kadar az ne de tefsiri dondurup insan aklını işlevsiz kılacak kadar fazla tefsir yapmıştır.²⁴⁸

Resûllullah'ın ihtiyaç duyulduğu kadarıyla Kur'an'ı tefsir ettiğini öne süren söz konusu âlimler, İbn Teymiyye'ye nisbet edilen ilk görüşün delil olarak öne sürdüğü Nahl suresi 44. ayetin Kur'an'ın bütün ayetlerini değil, mücmel, müphem, mutlak, müşkil ve bazı gaybe dair ayetleri kapsadığını ifade etmektedir. Sahih hadis kaynaklarındaki tefsirle ilgili merfu rivayetlerin azlığı da Hız. Peygamber tefsirinin bütün Kur'an'ı değil ihtiyaç duyulduğu oranda ayeti kapsadığını göstermektedir.²⁴⁹ İkinci görüş sahiplerinin delil olarak ileri sürdüğü Hız. Aişe'den nakledilen hadis ise Hız. Peygamber'in Kur'an'la ilgili yapmış olduğu açıklamaların hepsini değil, bazı ayetlere dair Cebrail'e soru sorması üzerine gelen açıklamaları ifade etmektedir. Diğer yandan

İmân, thk. Abdülali Abdülhumeyd Hamid, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Baskı, 2003, Cilt 3, s. 541-542; Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalani, **Fethu'l-Bari bi Şerhi Sahihi'l-Buhari**, thk. Abdulkadir Şeybe el-Ahmed, Riyad: Mektebetü'l-Melik Fehd el-Vataniyye, 1. Baskı 2001, Cilt 13, s. 285; Suud b. Abdullah el-Fenisan, **a.g.e.**, s. 20.

²⁴⁷ Zehebi, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, Cilt 1, s. 45.

²⁴⁸ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 52.; Demirci, **a.g.e.**, s. 63.

²⁴⁹ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 52.; Demirci, **a.g.e.**, s. 63.

Hız. Peygamber'in Kur'an'ın çok azını tefsir ettiğine delil olarak gösterilen İbn Abbas için yaptığı “Allah'ım onu dinde derin kavrayış sahibi kıl ve ona tevili öğret.” şeklindeki duasından Hız. Peygamber'in Kur'an'ın tamamını tefsir etmediği anlaşılmaktadır.²⁵⁰

Hız. Peygamber'in Kur'an'ın ne kadarını tefsir ettiği ile ilgili değerlendirmelerden biri de şöyledir:

Kur'an'ın konuları incelendiği zaman temelde iki gruba ayrıldıkları görülür; bunlardan birincisi ana/amaç konular ikincisi ara/araç konulardır. Araç konuların tümüyle açıklanmasına gerek olmadığı gibi hiç açıklanmadığında din de eksik kalmaz; ancak ana konular, izaha kavuşturulmadığı zaman dinin eksik kalacağı konulardır ve mutlaka izah edilmeleri gerekir. O halde burada şöyle bir iddiada bulunmak en makul davranış şekli olur: Hız. Peygamber dinde ana/amaç kategorisine girebilecek her konuyu mutlaka açıklamış olmalıdır ki tebliğ görevi eksiksiz olarak tamamlanmış olsun. Bunların açık ya da kapalı olan ifadeler olması da çoğu zaman önemli değildir. Bazen çok açık gibi görünen ifadeleri dahi Hız. Peygamber açıklamıştır. İbadet konuları böyledir. Araç konular dediğimiz konularsa ana konuları destekleyen konulardan oluşur ve bu konular izaha kavuşturulmadığı zaman din eksik kalmış olmaz. Dolayısıyla açık ya da kapalı olan ifadeler olduğuna bakmaksızın Hız. Peygamber'in bu çerçevedeki ayetleri açıklamamış olması yadırganamaz. Nitekim içtihat kapısının İslam'da açık oluşu, biraz da Hız. Peygamber'in her konuda detaylı bir şekilde hüküm beyanında bulunmamış olmasıyla ilgilidir.²⁵¹

Kur'an'ı Kerim'in tümüyle Hız. Peygamber tarafından tefsir edildiği düşüncesinin bazı Şii âlimler tarafından da benimsendiği görülmektedir. Bu düşünceye göre Hız. Peygamber, Kur'an'ın tamamını tefsir eden, bütün mâna ve te'vilini açıklayan ilk ve en üstün müfessirdir. Hız. Ali'de Hız. Peygamber'in eğitiminden geçerek onun beyan ettiklerini zahiri ve batını ile eksiksiz bir şekilde öğrenmiş ve ezberlemiştir. Dolayısıyla Hız. Ali de Hız. Peygamber gibi Kur'an'ın tüm manalarına vakıftı. Onlar, Ra'd suresi 43. ayetin²⁵² sonundaki “و من عنده علم الكتاب”/Kitap bilgisine sahip olanlar” ifadesinden kastedilenin Hız. Ali olduğunu,²⁵³ “ilm”in “el-Kitab”a izafe edilmesinin onun Kur'an'ın tüm bilgisine sahip olduğuna delil teşkil ettiğini söylemişlerdir. Şii âlimler, “Hız. Ali,

²⁵⁰ Demirci, a.g.e., s. 63.

²⁵¹ Polat, a.g.e., s. 287.

²⁵² **Kur'an**, Ra'd Suresi, Ayet 43. (O inkârcılar, “Sen peygamber değilsin” diyorlar. De ki: “Sizinle benim aramda şahit olarak bir Allah, bir de kitap bilgisine sahip olanlar yeter.)

²⁵³ Bu konudaki rivayetlerin bazılarında “و من عنده علم الكتاب” ifadesinden Hız. Ali, bazılarında da Hız. Ali'nin de dâhil olduğu masum imamların kastedildiği ileri sürülmüştür. Daha geniş bilgi için bakınız: Ali Ekber Babai, **Tefsir Ekolleri**, Çev: Kenan Çamurcu, İstanbul: el-Mustafa Yay., 2014, Cilt 1, s. 51-92.

Kur'ân'ın tamamının tefsirini Hz. Peygamberden öğrenmiştir” şeklindeki görüşlerine dayanak oluşturan pek çok hadis bulunduğunu da ifade etmişlerdir.²⁵⁴ Biz bunlardan birkaç tanesini zikretmekle yetineceğiz.

Hz. Ali'den şöyle rivayet edilmiştir:

ما في القرآن اية الا و قد قراتها علي رسول الله صلى الله عليه واله و سلم و علمني معناها

“ *Kur'ân'da Resûlullah'a okumadığım ve bana anlamını öğretmediği hiçbir ayet yoktur.*”²⁵⁵

ما نزلت على رسول الله صلى الله عليه واله و سلم اية من القرآن اقرانيها او املاها علي فاكتبها بخطي و علمني تاويله و تفسيرها و ناسخها و منسوخها و محكمها و متشابها و دعا الله لي ان يعلمني فهمها و حفظها فلم انس منه حرفا و احد

“ *Resûlullah nazil olan her ayetin kıraatini bana öğretir, ayeti yazdırırdı. Kendi el yazımla onu yazardım. Bana ayetin tevilini, tefsirini, nasih ve mansuhunu, muhkem ve müteşabihini öğretirdi. Allah'a onu anlamayı ve ezberlemeyi bana öğretmesi için dua ederdi. Bunun sonucunda (öğrendiklerimin) bir harfini bile unutmadım.*”²⁵⁶

Hz. Ali'nin Kur'ân'ın tamamının tefsirine vakıf olduğuna delil olarak gösterilen bir başka rivayette şöyledir:

انّ القرآن انزل على سبعة حرف ما منها حرف الا له ظاهر و بطن و ان على بن ابني طالب عنده علم ظاهر و الباطن

“*Şüphesiz ki Kur'ân yedi harf üzerine nazil olmuştur. Her harfinin zahiri ve batını vardır. Kur'ân'ın zahir ve batın ilmi ise sadece Ali b. Ebi Talib'in yanındadır*”²⁵⁷

Hz. Peygamber'in Kur'ân'ın tamamını tefsir ettiğini iddia eden söz konusu görüşe göre Hz. Ali Hz. Peygamber'den Kur'ân tefsirine dair öğrendiklerini kendine ait mushafına yazmış daha sonra bu bilgiler Ehl-i Beyt imamlarına birbiri ardınca aktarılmıştır. Bir kısmının günümüze kadar ulaştığı bu tefsirin imamların sonuncusunda

²⁵⁴ Ubeydullah b. Abdullah b. Hâkim el-Haskâni, *Şevâhidü't-Tenzîl li Kavâidi't-Tafdîl*, Beyrut: Müessesetü'l-A'lâmi lil Matbuât, 2010, 2. Baskı, Cilt 1, s. 307-310.

²⁵⁵ Haskâni, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 32.

²⁵⁶ Haskâni, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 35.

²⁵⁷ Ebu Nâim Ahmed b. Abdullah el-İsfehâni, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ*, Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1996, Cilt 1, s. 65.

bulunduğu ve imamın geldiğinde (rec‘at ettiğinde) bunu açıklayacağı ifade edilmektedir.²⁵⁸

Daha önce üzerinde durduğumuz gibi Sahabiler, vahyin nüzul ortamında yaşadıklarından ve ayetlerin ana dilleri olan Arapça ile nazil olmasından dolayı Kur‘ân‘ı anlıyorlardı. Bu yüzden ayetlerin tefsir edilmesine genellikle ihtiyaç duymamışlardır; ancak her ne kadar ayetlerin hangi maksatla, hangi durum üzerine ve kimin hakkında indiğine vâkıf olsalar da²⁵⁹ bazen anlamadıkları veya yanlış anladıkları hususlar da olmuştur. Böyle durumlarda Hz. Peygamber, kendisine müracaat eden sahabeye kısa ve öz ifadelerle açıklamalarda bulunarak anlaşılmayan kısımları, bazen de gayb ile ilgili ayetleri tefsir etmiştir. Dolayısıyla Resûlullah‘ın sözlü tefsirinin az sayıdaki ayetle ilgili olduğu söylenebilir.

Kendisinden önceki görüşleri toplayan bir ansiklopedi niteliğinde olan²⁶⁰ İbn Ebî Hâtim‘in tefsirinde bulunan toplam 16283 rivayetin %4‘ünün Hz. Peygambere isnad edildiği, sahabeye (İbn Abbas haricinde) isnad edilen rivayetlerin ise çok az sayıda olduğu ortaya konulmuştur.²⁶¹ Bu durum da Hz. Peygamber‘in çok az sayıdaki ayeti sözlü beyanları ile tefsir ettiğini göstermektedir.

2.3. HADİS MECMUALARINDA HZ. PEYGAMBER‘İN KUR‘ÂN‘I TEFSİRİ

Hadis edebiyatının önde gelen altı hadis kitabı (Kütüb-i Sitte)²⁶² içerisinde Buhârî (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/875) ve Tirmizî‘nin (ö. 279/892) *Câmiu’s-Sahîh* adlı eserlerinde *Kitâbu’t-Tefsîr* adı altında Kur‘ân tefsirine dair müstakil bölümler bulunmaktadır. Kütüb-i Sitte müelliflerinden Nesâî (ö. 303/915) ise tefsir bölümüne Kütüb-i Sitte‘ye dâhil olmayan *es-Sünenü’l-Kübrâ* isimli eserinde yer vermiştir.

a) Buhârî, *Câmiu’s-Sahîh*

Hicri üçüncü yüzyılda, hadis ilminin önemli isimleri arasında yer alan Muhammed b. İsmail el- Buhârî, h. 194 (m.810) yılında bugün Özbekistan sınırları

²⁵⁸ Ali Ekber Babai, **a.g.e.**, Cilt 1, s. 51-92; Tayyar Altıkulaç, “Hz. Ali ve İlk Mushaf Nüshaları”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 21, (2012), s. 10-12.

²⁵⁹ Nurettin Turgay, “Sahabenin Tefsir İlmindeki Yeri”, **Bilimname**, Cilt 14, Sayı 1, (2008), s. 41.

²⁶⁰ Koç, **a.g.e.** s. 4.

²⁶¹ Koç, **a.g.e.** s. 106, 160-161.

²⁶² İsmail Lütfi Çakan, “Hadis Edebiyatında İmanla İlgili Bölümlerin Muhteva Değerlendirmesi”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 5-6, (1993), s. 255.

içinde yer alan Buhara’da doğmuştur.²⁶³ Buhârî, küçük yaşlarda iken ilim tahsil etmeye başlamış, dönemin ilim merkezlerine yolculuklar yaparak aralarında Ahmed b. Hanbel, Âdem b. Ebû İyâs, Kuteybe b. Saîd, Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn gibi önemli isimlerinde bulunduğu binin üzerinde hocadan faydalanmıştır. Müslim, Tirmizî, Ebu Hâtim, İbn Huzeyme, Muhammed b. Nasr el-Mervezî, Sâlih Cezere ve Muhammed b. Yûsuf el-Firebri başta olmak üzere birçok öğrenci yetiştirmiştir.²⁶⁴

Hadis ilminin yanı sıra siyer, fıkıh, tarih ve lügat ilimlerinde de çalışmalar yürüten²⁶⁵ Buhârî’nin, *el-Câmiu’s-Sahîh* dışında birçok eseri bulunmaktadır. *El-Edebü’l-Müfred, et-Târîhu’l-Kebîr, et-Târîhu’l-Evsat, et-Târîhu’s-Sağîr, Kitâbu’l-Kırâe Halfe’l-İmam, Raf’ul-Yedeyn fi’s-Salat* ve *Halku Ef’âli’l-İbad*²⁶⁶ bu eserlerinden bazılarıdır.

Kaynaklar Buhârî’nin, hadis ilminde temel başvuru kaynaklarının başında gelen²⁶⁷ ve *Câmiu’s-Sahîh* olarak şöhret bulan eserini *Câmi’u’l-müsnedü’s-sahîhu’l-muhtasar min umûri Resûlillah sallallahu aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih* şeklinde isimlendirdiğini aktarmaktadır.²⁶⁸ Buhârî, bir rivayete göre hocasının tavsiyesi, bir başka rivayete göre ise gördüğü rüya üzerine²⁶⁹ yazmaya karar verdiği *Câmiu’s-Sahîh*’i, altı yüz bin hadis içinden seçerek oluşturmuştur.²⁷⁰ On altı yılda²⁷¹ tamamladığı eserini Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn, Ali b. Medînî gibi dönemin önemli hadisçilerine

²⁶³ Hatip el-Bağdâdi, Ebu Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdi, *Târîhu Bağdâd ev Medîneti Selâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf, Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 2001, Cilt 2, s. 324.

²⁶⁴ Muhammed Mustafa el-A’zâmi, “Buhârî, Muhammed b. İsmail”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 6, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s. 368; Zekerîya Güler, “Buhârî ve el-Câmiu’s-Sahîh’i Üzerine”, **Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, , Cilt 2, Sayı 7, (2015), s. 3.

²⁶⁵ Mustafa Yasin Akbaş, “*Hadis Edebiyatında Kitâbu’t-Tefsîrler ve Taberi Tefsiri ile Karşılaştırılması*”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi, SBE, 2020. s. 140.

²⁶⁶ el-A’zâmi, **a.g.e.**, s. 371; Ebu Bekir Kâfi, **Menhecu İmâmî’l-Buhârî fi Tashîhi’l-Ehâdisi ve Ta’lîlihâ**, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2000, s. 63-68.

²⁶⁷ Nurdane Güler, “*Sahih-i Müslim’de Kur’ân Atıflı Rivayetler*”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE, 2012, s. 1.

²⁶⁸ Nevevi, Ebu Zekerîyyâ Muhyiddin, Yahyâ b.Şeref, **Ma Temessu İleyhi Hâcetü’l-Kâri li-Sahîhi’l-İmam el-Buhârî**, thk. Ali Hasan Ali Abdülhamid Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, ts., s. 39; M. Yaşar Kandemir, “*Câmiu’s-Sahîh*”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 7, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s. 114.

²⁶⁹ Ebu Bekir Kâfi, **a.g.e.**, s. 55; Hatib el-Bağdâdi, **a.g.e.**, Cilt 2, s. 326-327; Kandemir, “*Câmiu’s-Sahîh*”, s. 114.

²⁷⁰ Hatib el-Bağdâdi, **a.g.e.**, Cilt 2, s. 327; Kandemir, “*Câmiu’s-Sahîh*”, s. 114.

²⁷¹ Akbaş, **a.g.e.**, s. 147; Kandemir, “*Câmiu’s-Sahîh*”, s. 114.

kontrol ettirerek onaylarını almıştır.²⁷² *Câmiu's-Sahîh*, İslam âlimlerinin çoğu tarafından Kur'ân'dan sonra en güvenilir kaynak olarak kabul görmüştür.²⁷³

Sahih hadisleri derleme amacıyla yazılan ilk eser olan²⁷⁴ *Câmiu's-Sahîh*'de yer alan kitab, bab ve rivayetlerin sayısı ile ilgili değişik rakamlar verilmektedir. Ahmed el-Hamevî'ye göre eserde 108 kitab, Muhammed Fuâd Abdülbâkî'nin sayımına göre ise 97 kitab, 3889 kadar bab bulunmaktadır. *Câmiu's-Sahîh* üzerine fihrist hazırlayan Abdullah b. Muhammed el-Güneymân, kitab sayısının 91, bab sayısının 3867 olduğu söylemektedir. İbn Salâh'a göre eserde tekrarlarıyla birlikte 7275, tekrarsız olarak 4000 hadis olup bunların içerisinde muttasıl senedle rivayet edilenlerin sayısı ise 2602'dir. Eserdeki kitap, bab ve hadislerin sayısı ile ilgili farklı tespitlerin bulunması; bazı babların kitap sayılması, bir hadisin bazen kısa bazen de uzun olarak birden fazla yerde geçmesi, iki ayrı isnadla nakledilen hadislerin kimilerine göre tek kimilerine göre iki rivayet kabul edilmesi gibi sebeplerden kaynaklandığı ifade edilmektedir.²⁷⁵

Buhârî sahih hadisleri bir araya getirme gayesiyle telif ettiği *Câmiu's-Sahîh*'te fıkhi anlayışını terceme adı verilen bab başlıklarına yansıtmıştır.²⁷⁶ Âlimler arasında meşhur olan *فقه البخاري في تراجمه* “*Buhârî'nin fıkhi bab başlıklarındadır*” sözü bu durumu ifade etmektedir.²⁷⁷ Buhârî, bazen bir ayet ya da hadisin tamamını bazen bir kısmını; bazen de bir hadisin içerdiği muhtevayı konu başlığı yapmıştır. Eserde soru ve şart cümleleri şeklinde yer verdiği bab başlıkları da olmuştur.²⁷⁸ Ayet şeklindeki bab başlıkları daha çok tefsir bölümünde bulunmakla beraber diğer bölümlerde de yer almaktadır.²⁷⁹

²⁷² Kandemir, “Câmiu's-Sahîh”, s. 114; (Buhârî'nin eserini sunduğu hadis bilgileri eserdeki hadislerin dördü dışında bütün hadislerin sahih olduğunu belirtmişlerdir.)

²⁷³ Ayşegül Eroğlu, “Buhârî'nin el-Câmi'u's-Sahîh'indeki Bab başlıkları Üzerine Yapılan Çalışmalar ve İbnü'l-Müneyyir'in el-Mütevârî'si”, **Hadis Tetkikleri Dergisi**, Cilt 17, Sayı 1, (2019), s. 102.

²⁷⁴ Musa Bağcı, “El-Kutubu's-Sitte Kavramının Tarihîsel Gelişimi ve Otoritesini Oluşturan Faktörler”, **İslami İlimler Dergisi**, Sayı 2, (2007), s. 136; Kandemir, “Câmiu's-Sahîh”, s. 114.

²⁷⁵ Kandemir, “Câmiu's-Sahîh”, s. 115.

²⁷⁶ Nevevî, **a.g.e.**, s. 51; Erdinç Ahatlı, “Terceme”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 40, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011, s. 484; “Mehmet Eren, Buhârî'nin Sahîh'inde Re'y Ehline İtiraz Ettiği Bazı Meseleler”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, Cilt 5, Sayı 15, (2003), s. 14; Kandemir, “Câmiu's-Sahîh”, s. 114.

²⁷⁷ Kandemir, “Câmiu's-Sahîh”, s. 116; Saffet Sancaklı, “Ayat Hadis Bütünlüğü Açısından Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'inin Bab Başlıklarının Analizi”, **Gazi Osmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 7, Sayı 2, (2019), s. 22.

²⁷⁸ Eroğlu, **a.g.e.**, s. 102

²⁷⁹ Buhârî, **İ'tisâm**, 17; Buhârî, **Buyu'**, 89.

Diğer Kütüb-i Sitte müellifleri gibi Buhârî’de, eserine aldığı rivayetlerin şartlarıyla ilgili herhangi bir açıklamaya yer vermemiştir.²⁸⁰ Kendisine nispet edilen şartlar eseriyle ilgili çalışmalar yapan muhaddisler tarafından tespit edilmiştir.²⁸¹ Hattâbi’nin (ö. 388/998) yazdığı *A’lâmü’s-sünen*, İbn Hacer el-Askalânî’nin (ö. 852/1449) yazdığı *Fethu’l-Bâri bi Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, Aynî’nin (ö. 855/ 1451) yazdığı *Umdetü’l-Kâri fî Şerhi Sahîhi’l- Buhârî* ve Kastallânî’nin (ö. 923/1517) yazdığı *İrşâdu’s-Sârî li Şerhi Sahîhi’l-Buhârî, Câmiu’s-Sahîh’in tanınmış şerhlerindedir.*²⁸²

Hadis kaynakları içerisinde müstakil olarak tefsir bölümü ilk kez Buhârî tarafından oluşturulmuştur.²⁸³ *Câmiu’s-Sahîh*’in 65. bölümü olan *Kitâbu’t-Tefsîr* bölümünde her sureyi bir bab başlığı altında inceleyen Buhârî, toplam 114 bab ve 514 rivayete yer vermektedir.²⁸⁴ Bazen ayetin ilgili kısmını alırken bazen de art arda birkaç ayeti birlikte değerlendirmektedir. Bab başlığı şeklinde zikrettiği ayetleri takiben bu ayetlerle ilişkilendirdiği hadisleri aktarmaktadır.²⁸⁵ Bu hadislerin, ayetin doğrudan yorumu ile ilgili olduğu gibi sebep-i nüzulle ilgili olduğu da görülmektedir. Sebeb-i nüzul ile ilgili rivayetlerin bazıları ayetlerin anlaşılmasına katkı sağlasa da bir kısmı ayetlerin anlaşılmasıyla dolaylı yönden ilişkili olabilecek niteliktedir.²⁸⁶ Örneğin Buhârî, *Tefsir* bölümünde Enfal Suresi 33. ayet bağlamında şu rivayeti nakletmektedir:

“*Enes b. Malik’ten gelen rivayete göre Ebu Cehil ‘Allah’ım bu (Kur’ân-ı Ker’îm) katından gelen bir gerçek ise başımıza gökten taş yağdır veya acıklı bir azab indir dedi. Bunun üzerine ‘Sen içlerinde oldukça Allah onlara azap etmez, tövbe edip dururken de Allah onlara yine azap etmeyecektir.’ ayeti nazil oldu.*”²⁸⁷

Kitâbu’t-Tefsîr’de, ilgili ayetler bağlamında, ayetin yer aldığı surenin faziletine ilişkin rivayetler de bulunmaktadır. Örneğin Fâtiha suresine ayrılan bölümde ayetler

²⁸⁰ Makdisî, Ebu’l-Fadl Muhammed b. Tahir, *Şurûtu’l-Eimmeti’s-Sitte*, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1984, s. 17-18.

²⁸¹ Hüseyinî, Abdül-Mecid Hâşim, el-İmâmu’l-Buhârî, Muhaddisen ve Fâkihen, Kahire: yy., ts., s. 90; M. Yaşar Kandemir, “Kütüb-i Sitte”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 27, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, s. 6; Kandemir, “Câmiu’s-Sahîh”, s. 116.

²⁸² Kandemir, “Câmiu’s-Sahîh”, s. 118-121.

²⁸³ M. Fuad Sezgin, *Buhârî’nin Kaynakları*, Ankara: Otto Yayınları, 2001, s. 145; Zîşan Türcan, “Hadis Rivayet Geleneği ve Tefsir-Sahihu’l-Buhârî’nin Kitâbu’t-Tefsir’i Örneği”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 29, (2010), s. 249.

²⁸⁴ Akbaş, *a.g.e.*, s. 152.

²⁸⁵ Güler, *a.g.e.*, s. 26.

²⁸⁶ Karagöz, *a.g.e.*, s. 243.

²⁸⁷ Buhârî, *Tefsîr*, 144.

hakkında yapılan açıklamaların ardından söz konusu surenin faziletinden bahseden bir rivayet nakledilmiştir.²⁸⁸ Bazen de ayetle ilgili herhangi bir açıklama bulunmamakla beraber sadece ayetle aynı veya benzer ifadeler barındıran rivayetlere yer verilmektedir.²⁸⁹

Buhârî, ayetlerle oluşturduğu bab başlıklarının bazılarının ardından rivayet nakletmemektedir. Örneğin, Hucûrat suresinin 5. ayeti için açtığı babda herhangi bir rivayete yer vermemiştir.²⁹⁰ Bu durumun Buhârî'nin, tasnif tarzıyla ilgili olduğu; önce bölüm ve babları oluşturup sonra rivayetleri yerleştirmesinden kaynaklandığı ifade edilmektedir.²⁹¹ Eserin genelinde yer verdiği lugavî izahları tefsir bölümünde yoğunlaştıran Buhârî, gerek tefsir ilmi ile meşhur olmuş sahabe ve tabiundan²⁹² gerekse tefsir ile ilgilenen²⁹³ Ebû Übeyde Ma'mer b. El-Müsennâ (ö. 209/824) ve Ferrâ (ö. 207/822) gibi dilcilerden de nakilde bulunmuştur.²⁹⁴

Câmiu's-Sahîh'te *Kitâbu't-Tefsîr* dışında başka bölümlerde de yer alan tefsire ilişkin rivayetler, *bed'u'l-vahy*, *bed'ul-halk*, *tevhid* ve *ehâdis'ul-enbiya* bölümlerinde yoğun olarak görülmektedir.²⁹⁵

b) Müslim b. Haccac, *Câmiu's-Sahîh*

H. 206 (m. 821-22) yılında Nişabur'da doğan²⁹⁶ Müslim b. Haccâc, hicri üçüncü yüzyılın önde gelen hadis âlimleri arasında yer almaktadır. Doğum yerine nispetle Nisâbüri, Kuşeyr kabilesine mensup olduğu için Kuşeyri olarak da anılmaktadır.²⁹⁷ İlim tahsiline Nîşâbur'da başlayan Müslim dönemin diğer önemli ilim merkezlerine

²⁸⁸ Buhârî, *Tefsîr*, 1.

²⁸⁹ Buhârî, *Tefsîr*; Türcan, *a.g.m.*, s. 275.

²⁹⁰ Buhârî, *Tefsîr*, 49.

²⁹¹ Ali Albayrak, "Fuad Sezgin'in 'Buhârî'nin Kaynakları' Kitabı Üzerine Değerlendirmeler", *Usûl İslam Araştırmaları*, Sayı 26, (2016), s. 68; Akbaş, *a.g.e.*, s. 153.

²⁹² Albayrak, *a.g.m.*, s. 93.

²⁹³ Süleyman Tülücü, "Ma'mer b. Müsennâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 27, Ankara, 2003, s. 551; Zülfikar Tüccar, "Ferrâ, Yahya b. Ziyad", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 12, Ankara, 1995, s. 406.

²⁹⁴ Sezgin, *a.g.e.*, s. 153; Albayrak, *a.g.m.*, s. 91-92,94; Türcan, *a.g.m.*, s. 255-259.

²⁹⁵ Burhan Sümertaş, *Tefsir Kaynağı Olarak Buhârî'nin Câmi'u's-Sahîh'i*, İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2015, s. 9-12.

²⁹⁶ Zehebi, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Târihu'l-İslam ve Vefeyâtü'l-Meşâhir ve'l-A'lâm*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabi, 1992, Cilt 20, s. 183. (Müslim b. Haccac'ın doğum tarihi ile ilgili farklı rakamlar da verilmektedir.) Yaşar Kandemir, "Müslim b. Haccâc", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 32, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s. 93.

²⁹⁷ Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyerü A'lâmi'l-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. baskı, 1983, Cilt 12, s. 558.

yolculuklar yaparak hadis otoritelerinden dersler almış, ilmi müzakerelerde bulunmuştur.²⁹⁸ Hocaları arasında *Buhârî, İbn Ebû Şeybe, Ahmet b. Hanbel ve Abdullah b. Abdurahman ed- Dârimiî, Muhammed Yahyâ ez-Zühî, İbn Huzeyme, İbn Said el-Hâşim ve İbn Ebû Hatim* başta olmak üzere birçok öğrencisi bulunmaktadır.³⁰⁰

Müslim'in meşhur eseri *Câmiu's-Sahîh* dışında *Kitâbu't-Temyîz, Kitâbu'l-Künâ ve'l-Esma, Kitâbu't-Tabakât ve el-Münferidât ve'l-Vuhdân* başta olmak üzere birçok eseri bulunmaktadır.³⁰¹ *el-Müsnedü's-Sahîh* şeklinde isimlendirdiği fakat *Câmiu's-Sahîh* veya *Sahîh-i Müslim* diye meşhur olan eseri, Buhârî'nin eseriyle birlikte *Sahîhayn* (sahih hadisleri ihtiva eden iki kitap) ismiyle anılmış, İslam âlimleri tarafından Kur'an'dan sonra en güvenilir iki kitap olarak kabul edilmiştir.³⁰²

Müslim'in sahih hadisleri bir araya getirmeye öncelik verdiği *Câmiu's-Sahîh*'te kitap olarak isimlendirilen 54 bölüm, 1329 bab, tekrarlarıyla birlikte 7581 rivayet³⁰³ yer almaktadır. Müslim 300.000³⁰⁴ hadisten seçerek on beş yılda tamamladığı³⁰⁵ çalışmasını hadis ilminde otorite olarak bilinen³⁰⁶ Ebu Zür'a'ya sunmuş, onun değerlendirmeleri doğrultusunda değişiklikler yapmıştır.³⁰⁷ Kitap adlarını bizzat kendisi tesbit etmekle beraber bab isimleri eseri şerheden bazı âlimler tarafından yazılmıştır. Bugün elimizdeki matbu *Sahîh-i Müslim*'lerin bab başlıklarının, eserin şarihlerinden Nevevî (ö. 676/1277) tarafından konulduğu bilinmektedir.³⁰⁸ Müslim eserini telif ederken hadisleri bütün

²⁹⁸ Zehebi, *Siyerü A'lâmi'l-Nübelâ*, Cilt 12, s. 558.

²⁹⁹ Kandemir, "Müslim b. Haccâc", s. 93.

³⁰⁰ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'l-Nübelâ*, Cilt 12, s. 562-563; Kandemir, "Müslim b. Haccâc", s. 93.

³⁰¹ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'l-Nübelâ*, Cilt 12, s. 579; Kandemir, "Müslim b. Haccâc", s. 93.

³⁰² Nevevî, Ebu Zekeriya Yahya b. Şeref, *Sahîh-i Müslim bi Şerhi Nevevî*, yy; Müessesü'l-Kurtuba, Cilt 1, s. 33; M. Yaşar Kandemir, "Sahîhayn", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 35, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008, s. 527.

³⁰³ Kandemir, "el-Câmiu's-Sahîh", s. 124; Akbaş, *a.g.e.*, s. 169 (Eserdeki hadis sayısı hakkında farklı rakamlar da verilmektedir.)

³⁰⁴ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'l-Nübelâ*, Cilt 12, s. 565; Nevevî, *Sahîh-i Müslim bi Şerhi Nevevî*, Cilt 1, s. 34. Kandemir, "el-Câmiu's-Sahîh", s. 123.

³⁰⁵ Zehebi, *Siyerü A'lâmi'l-Nübelâ*, Cilt 12, s. 566.

³⁰⁶ Güler, *a.g.e.*, s. 17.

³⁰⁷ Zehebi, *Siyerü A'lâmi'l-Nübelâ*, Cilt 12, s. 568.

³⁰⁸ Kandemir, "el-Câmiu's-Sahîh", s. 123.

isnatlarıyla birlikte okuyucuya sunmayı amaçlamıştır.³⁰⁹ Buhârî’den farklı olarak yorumda bulunmamış³¹⁰ ve lugavî izahlara yer vermemiştir.³¹¹

Câmiu’s-Sahîh’in 54. Bölümü olan *Kitâbu’t-Tefsir* bölümü 7 bab ve 19 rivayetten oluşmaktadır. Kütüb-i Sitte içinde tefsir bölümlerinin en az hacimli olanıdır. Bununla birlikte Müslim, diğer hadis kitaplarının tefsir bölümlerinde bulunan rivayetlerin çoğuna eserinin çeşitli bölümlerinde yer vermiştir.³¹²

Müslim, tefsir bölümünde sure ve ayetlerin Mushaf sırasını gözetmemiştir. Daha çok sebep-i nüzul ve ayetlerin nüzul ortamı ile ilgili rivayetlere yer vermekle beraber³¹³ bir ayeti ya da içindeki bir sözü açıklayan, ayetteki bilgiyi destekleyip detaylandıran veya ayette yer alan hükmün uygulanmasıyla ilgili rivayetler de aktarmaktadır.³¹⁴ Örneğin,

“Yeğeni Urve Hz. Aişe’nin şöyle söylediğini rivayet eder: *Ey kardeşimin oğlu! Onlar Peygamber’in ashabı için Allah’tan mağfiret dilemekle emrolunmuşlardı. Fakat ona sövdüler.*”³¹⁵ Hz. Aişe’nin burada söz ettiği emir Haşr suresi 10. ayette geçmektedir:

وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ
آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ

“Bunların ardından gelenler de ‘Ey Rabbimiz’ derler, ‘Bizi ve bizden önceki iman etmiş iman etmiş kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde iman edenlere karşı kötü bir düşünce ve duyguya yer bırakma. Rabbimiz! Kuşkusuz sen çok şefkatlisin, çok merhametlisin.’”³¹⁶

³⁰⁹ Müslim, **Mukaddime**, s. 1. “Müslim’in eserinin önemli ve diğerlerinden farklı hususiyetlerinden biri de yazdığı mukaddimedir. O eserine bir mukaddime yazarak kendinden önceki müelliflerin yapmadığı bir şey yapmıştır. Müslim burada çeşitli mevzulardaki sahih haberleri bir araya getirmek suretiyle hadis taliplerinin sıhhatine dair herhangi bir araştırmaya gerek duymaksızın bunlara kolayca erişmesini sağlamak maksadıyla eserini telif ettiğini belirtmektedir.” Dilek Tekin, “Müslim ve el-Câmiu’s-Sahîh’i Üzerine”, **Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2015, Cilt 2, Sayı 1, s. 56.

³¹⁰ Güler, **a.g.e.**, s. 22.

³¹¹ Akbaş, **a.g.e.**, s. 177.

³¹² Müslim, **İman**, 1; **Salât**, 3; **Mesâcid**, 5; **Zekât**, 12; **Fezâilu’-Sahabe**, 44.

³¹³ Müslim, **Tefsîr**, 54; Akbaş, **a.g.e.**, s. 173.

³¹⁴ Güler, **a.g.e.**, s. 28-66.

³¹⁵ Müslim, **Tefsîr**, 54.

³¹⁶ **Kur’ân**, Haşr Suresi, Ayet 10.

Hiz. Aife, ayette geçen “bizden öncekiler” ifadesini sahabeye hamlederek onlar hakkında ileri geri konuşan grupların sözlerini bu ayete muhalefet olarak değerlendirmiş, bildirilen emrin uygulanmamasına tepki göstermiştir.³¹⁷

c) Tirmizî, *Câmiu’s-Sahîh*

Ebu İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, hicri 209 (m. 824) yılında bugün Özbekistan sınırları içinde yer alan Tirmiz’de doğmuştur. Mensub olduğu “Ben Süleym” kabilesine nispetle Slemi olarak da anılmaktadır.³¹⁸ Tirmiz şehrinde ilim tahsil etmeye başlayan Tirmizî, daha sonra dönemin ilim merkezlerini dolaşarak birçok limden hadis öğrenmiştir.³¹⁹ Tirmizî Kutb-i Sitte’nin diğer müelliflerinden *Buhârî*, *Müslim* ve *Eb Dâvûd*’la görüşmüş, onlardan istifade etmiştir.³²⁰ *İbnü’l-Müsennâ*, *Muhammed bin Beşşâr*, *Fellas*, *Ziyd bin Yahyâ el-Hassn*, *İşhak bin Rhye*, *Kuteybe bin Saîd* ise diğer hocalarından bazılarıdır.³²¹ Aralarında *Eb’l-Abbas Muhammed b. Ahmed b. Mahbb el-Mahbb*, *Eb Saîd Heysem b. Kleyb eş-şş*, *Ebu Hmid Ahmed b. Abdullah et-Tcir*, *Mekhl b. Fazl en-Neseş ile Hammâd b. şakir en-Neseş*’nin de olduğu birçok ğrenci yetiştirmiştir.³²²

Tirmizî’nin Kütüb-i Sitte içerisinde yer alan ve en önemli eseri olarak bilinen *el-Câmiu’s-Sahîh*’i dışında *eş-şem’il’n-Nebeviye*, *el-’İlelü’l-Kebîr*, *el-’İlel’s-Sağîr*, *Tesmiyet Ashâbi’n-Neb*, *Kitâbu’t-Trih*, *Kitâbu’l-Esm ve’l-Kn* gibi birçok eseri bulunmaktadır.³²³

Tirmizî’nin *el-Câmiu’s-Sahîh* adlı eseri; *es-Sünen*, *el-Câmiu’l-Kebîr*, *Sünenü’t-Tirmizî*, *Câmiu’t-Tirmizî* gibi isimlerle de tanınmakta olup asıl adı *el-Câmi’u’l-Muhtasar mine’s-Süneni an Rsulillhi ve Ma’rifetu’s-Sahîhi ve’l-Ma’lli ve m*

³¹⁷ Nevevi, *Sahîh-i Müslim bi şerhi Nevevî*, Cilt 18, s. 209; Güler, *a.g.e.*, s. 50.

³¹⁸ Nureddin İtr, *el-İmm’t-Tirmizî ve’l-Muvâzene beyne Câmi’ih ve beyne’s-Sahîhayn*, Kahire: Matbaatü Lecneti’t-Te’lifi ve Tercümeti ve’n-Neşr, 1970, s. 9-10; M. Yaşar Kandemir, “Tirmizî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 41, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, s. 203.

³¹⁹ Mizzî Ebu’l-Haccâc Cemaleddin Yusuf b. Abdirrahmn, *Tezhîbu’l-Kemâl fi Esmâi’r-Ricl*, thk, Beşşâr Avvâd Ma’ruf, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, ts., Cilt 26, s. 250; İtr, *a.g.e.*, s. 11; Kandemir, “Tirmizî”, s. 203.

³²⁰ Kandemir, “Tirmizî”, s. 203;

³²¹ İtr, *a.g.e.*, s. 12-13.

³²² Mizzî, *a.g.e.*, Cilt 26, s. 251.

³²³ Kandemir, “Tirmizî”, s. 203.

aleyhi'l-Amel şeklindedir.³²⁴ Eser, ahkâmla ilgili rivayetlere ağırlık vermesi nedeniyle *Sünen*, *Cami*’lerde yer alan konuların tamamını içerdiği için de *Cami*’ türünden kabul edilmiştir.³²⁵

Eserde 46 bölüm içinde 2496 bab bulunmaktadır. Ahmed Muhammed Şakir’in neşrettiği baskıya göre 3956, *Tuhfetü'l-Ahvesi* şerhi ile basılan nüshada ise 4051 rivayet yer almaktadır.³²⁶ Taharet bölümü ile başlayan eserinde bölüm başlıklarını “ebvab” şeklinde isimlendiren Tirmizi, ele aldığı rivayetleri takiben sahabe, tabiin ve fukahanın görüşlerine de yer vermiştir.³²⁷

Tirmizî *Câmiu's-Sahîh*’inde hadis ilminde en çok faydalandığı hocası Buhârî’den hadis rivayet etmemiş, Müslim ile Ebû Dâvûd’tan ise birer hadis almıştır. Bu durum onların aynı hocalardan hadis nakletmiş olmalarıyla açıklanmıştır.³²⁸ Bazı âlimler Tirmizî’nin, eserinde yer verdiği hadislerin sıhhat durumuyla ilgili bilgi vermesi sebebiyle *Câmiu's-Sahîh*’i “Sahîhayn”dan daha faydalı görmektedir.³²⁹

Câmiu's-Sahîh’in 44. bölümü olan tefsir bölümü sure isimleriyle açılmış 95 bab ve tekrarlarıyla birlikte 420 rivayetten oluşmaktadır.³³⁰ Sure sıralamasına uygun olarak bablara ve rivayetlere yer veren Tirmizî, Buhârî’nin yaptığı gibi aktarılan rivayetin hangi ayetle ilgili olduğunu belirten alt başlıklar oluşturmamıştır.³³¹ Tirmizî, diğer bölümlerde olduğu gibi bu bölümde de yer verdiği rivayetlerin ardından yaptığı açıklamada hadislerin diğer tariklerine de işaret edip *isnad* ve *raviler* hakkında değerlendirmede bulunmaktadır.³³²

³²⁴ İbn Hayr, Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer el-İşbilî, *Fehresetu İbn Hayr el İşbilî mâ Revâhu an Şuyûhihî mine'd-Devânîni'l-Musannefe fi Durûbi'l-İlm ve Envâ'i'l-Maârîf*, thk. Muhammed Fuâd Mansûr, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998, s. 98.

³²⁵ İsmail Lütüfî Çakan, “el-Câmiu's-Sahîh”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 7, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s. 129; Akbaş, *a.g.e.* s. 180.

³²⁶ Çakan, “el-Câmiu's-Sahîh”, s. 129.

³²⁷ Makdisî Ebu'l-Fazl, Muhammed b. Tahir, *Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte*, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1984, s. 11, 21. (Ebu Bekr Muhammed b. Musa el-Hazimi'nin *Şurûtu'l-Eimmeti'l-Hamse* risalesi ile birlikte)

³²⁸ Kandemir, “Tirmizî”, s. 202. Makdisî, *a.g.e.*, s. 11, 21.

³²⁹ Çakan, “el-Câmiu's-Sahîh”, s. 129.

³³⁰ Akbaş, *a.g.e.*, s. 187.

³³¹ Güler, *a.g.e.*, s. 27; Akbaş, *a.g.e.*, s. 186.

³³² Tirmizî, *Tefsîr*, 24, 27, 30, 33, 38. 39.

Câmiu's-Sahîh'in tefsir bölümü; ayetlerin nüzul ortamına ilişkin tarihi bilgi,³³³ sebeb-i nüzul,³³⁴ şer'i hükümler,³³⁵ lugavi izahlar,³³⁶ Kur'ân'ı Kerîm'in fazileti³³⁷ gibi hususlarla ilgili rivayetlerden meydana gelmektedir. Hz. Peygamber'in tefsiri olarak değerlendirilen rivayetlerin bir kısmı Hz. Peygamber'in bir sözünden sonra ayeti okuması,³³⁸ bir ayeti okuduktan sonra açıklamada bulunması³³⁹ ve kendisine soru sorulması üzerine verdiği cevaplardan³⁴⁰ oluşmaktadır.³⁴¹ Örneğin Tirmizî, ayetin indiği ortama dair tarihi bilgi içeren aşağıdaki rivayete İsra suresinin tefsirinde yer vermiştir:

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا

“Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: “Ruh rabbimin emrindedir ve size pek az bilgi verilmiştir.”³⁴²

Abdullah b. Mesûd birgün Hz. Peygamber'le birlikte bir ekin tarlasında yürüyorken Yahudilerden bir toplulukla karşılaştıklarını, onların biraz tereddüt ettikten sonra “ruh” hakkında soru sorduklarını anlatmıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber bir süre ayakta durur ardından başını kaldırıncı Abdulah b. Mesûd vahiy geldiğini anlar. Sonra Hz. Peygamber “Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: “Ruh rabbimin emrindedir ve size pek az bilgi verilmiştir.”³⁴³ ayetini okur.³⁴⁴

Muhaddislerin, eserlerinde takip ettiği metod ve rivayetleri değerlendirdikleri bölümler farklı olduğundan bazen bir eserin tefsir bölümünde yer alan rivayetler bir başka eserin çeşitli bölümlerinde yer alabilmektedir.³⁴⁵ Örneğin Tirmizî'nin tefsir

³³³ Tirmizî, **Tefsîr**, 9.

³³⁴ Tirmizî, **Tefsîr**, 3, 4, 5, 6, 10, 33, 39, 54.

³³⁵ Tirmizî, **Tefsîr**, 9, 17.

³³⁶ Tirmizî, **Tefsîr**, 3,16, 68. Eserini telif ederken birçok yönden Buhârî'den etkilendiği anlaşılan Tirmizî buna rağmen tefsir bölümünde lugavi izahlara fazla yer vermemiştir. Akbaş, **a.g.e.**, s. 194.

³³⁷ Tirmizî, **Tefsîr**, 56, 73.

³³⁸ Tirmizî, **Tefsîr**, 9, 37.

³³⁹ Tirmizî, **Tefsîr**, 38, 40.

³⁴⁰ Tirmizî, **Tefsîr**, 6, 10, 11.

³⁴¹ Akbaş, **a.g.e.**, s. 193-194.

³⁴² **Kur'ân**, İsra Sûresi, Ayet 85.

³⁴³ **Kur'ân**, İsra Sûresi, Ayet 85.

³⁴⁴ Tirmizî, **Tefsîr**, 18.

³⁴⁵ Bkz: Akbaş, **a.g.e.**, s. 182, 193.

bölümünde yer verdiği yukarıdaki rivayeti Buhârî “İlim” babında,³⁴⁶ Müslim ise “Sıfatu’l-Kıyâme” babında³⁴⁷ ele almaktadır.

Hiz. Peygamber’in Kur’ân’ı tefsirine yer veren tefsir tarihi eserleri ile bu konuda yapılan müstakil çalışmalarda Hiz. Peygamber’in sözlü, fiilî ve takriri olarak ayetleri tefsir ettiğı ifade edilmektedir. Ayetlerle ilişkilendirilen rivayetler Hadis kaynaklarının *Kitâbu’t-Tefsîr* bölümlerinde bulunan rivayetlerle sınırlı tutulmamaktadır. Çeşitli bölümlerde zikredilen rivayetlere de yer verilmekte daha çok sözlü tefsirle ilgili örnekler ele alınmaktadır.

2.4. HIZ. PEYGAMBER’İN KURÂN’I TEFSİR YOLLARI

İslam âlimleri Hiz. Peygamber’in Kur’ân’ı kavli/sözlü, fiilî/uygulamalı, takriri/onaylamalı olmak üzere üç şekilde beyan ettiğı ifade etmektedirler.³⁴⁸ Hadis kitaplarında Hiz. Peygamberin fiilî tefsirine “tefsir” başlığı haricinde çokça örnek verilmesine rağmen tefsir denilince akla sözlü tefsir geldiğı için genelde müfessirler ve tefsir alanında akademik çalışma yapanlar sözlü tefsire ağırlık vermişlerdir. Hâlbuki ilk inen ayet İkra suresinin ilk ayetlerinde³⁴⁹ bile hiz. peygamberden kendisine iletileni muhataplarına ulaştırması, tebliğ etmesi istenmiştir. Bu durumda Hiz. Peygamber İkra suresinin ilk beş ayetini muhataplarına açıklamamış sadece ulaştırmıştır. Hiz. Peygamberimizin kendisine iletileni muhataplarına ulaştırması fiilî tefsir niteliğı arz etmektedir. “*Yakın akrabalarını uyar*” ayeti³⁵⁰ geldiğinde akrabalarını toplayıp vahyi tebliğ etmesi³⁵¹ de fiilî tefsire güzel bir örnektir. Dolayısı ile Hiz. Peygamber’i bir müfessir gibi düşünmek ve ayetlerin yorumunu, açıklamasını onun hadislerinde aramak bizi hedefe götürmeyecektir.

³⁴⁶ Buhârî, **İlim**, 27.

³⁴⁷ Müslim, **Sıfatu’l-Kıyâme**, 17.

³⁴⁸ Nasır Muhammed el-Mâcid, **Tefriğ Muhazarat Maddeti Tarihi’t-Tefsir**, Bernemec es-Sa’di, 2017, Cilt 1, s. 17; el-Bâteli, **a.g.e.**, s. 58.

³⁴⁹ **Kur’ân**, İkra Sûresi, Ayet 1-5.

³⁵⁰ **Kur’ân**, Şuarâ Sûresi, Ayet 14.

³⁵¹ Buhârî, **Tefsîr**, 26.

2.5. HZ. PEYGAMBER'İN SÖZLÜ TEFSİRİ VE ÖRNEKLERİ

2.5.1. Hz. Peygamber'in Tefsirine Vesile Teşkil Eden Durumlar

Hz. Peygamber'in Kur'ân ayetlerine dair açıklamaları bugün anladığımız manada programlı bir şekilde yapılan tefsir tarzında değildi. O bir takım vesilelerle bazı ayetlerle ilgili açıklamalarda bulunuyordu.³⁵² Hz. Peygamber'in tefsirine vesile teşkil eden durumları şöyle sıralamak mümkündür:

2.5.1.1. Ayeti Okuyarak Açıklaması

Hz. Peygamber, ayetin nazil olmasının ardından tebliğ etme amacıyla veya herhangi bir vesile ile ayeti okurken (hutbe verirken, kıraat esnasında) ayet hakkında açıklamada bulunurdu.³⁵³ Örneğin Hz. Ali'nin naklettiği bir hadiste belirtildiği gibi Hz. Peygamber;

Örnek 1) وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فِيمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَيَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ “Başınıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir; kaldı ki Allah birçoğunu bağışlar.”³⁵⁴ ayetini okuduktan sonra “dünyada insanın başına gelen her türlü hastalık ceza ve belanın kendi eliyle yaptıkları sebebiyle olduğunu, Allah'ın kerem sahibi olduğundan ahirette ayrıca onları cezalandırmayacağını, dünyada affedip ceza vermediği durumlarda ise Allah'ın affından sonra cezalandırmaya dönmeyeceği” şeklinde açıklamada bulunmuştur.³⁵⁵

Örnek 2) Adî b. Hatim'in rivayet ettiği hadise göre Hz. Peygamber Tevbe suresinde geçen اِتَّخَذُوا اٰخْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ اَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللّٰهِ “Onlar Allah'ı bırakarak hahamlarını ve papazlarını rabler edindiler...”³⁵⁶ ayetini okuyarak Yahudi ve Hristiyanların din bilginlerini rab edinmesini; onların helal kıldığını helal, haram kıldıklarını da haram saymaları şeklinde açıklamıştır.³⁵⁷

³⁵² İsmail Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi** Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1988, s. 64-65; Yıldırım, **a.g.e.**, s. 99; Demirci, **a.g.e.**, s. 55; Çalışkan, **a.g.e.**, s. 124.

³⁵³ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 99; Demirci, **a.g.e.**, s. 56; Çalışkan, **a.g.e.**, s. 28; Pak, **a.g.e.**, s. 124.

³⁵⁴ **Kur'ân**, Şûra Sûresi, Ayet 30.

³⁵⁵ Suyûtî Celaleddin abu'l-Fadl, **ed-Durrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri bil'l-Me'sûr**, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, Kahire: Merkezu'l-Buhûs ve'd-Dirâseti'l-Arabiyye, 1. Baskı, 2003, Cilt 13, s. 163; Yıldırım, **a.g.e.**, s. 100.

³⁵⁶ **Kur'ân**, Tevbe Suresi, Ayet 31.

³⁵⁷ Tirmizî, **Tefsîr**, 9.

2.5.1.2. Kendisine Sorulan Sorular Üzerine Açıklama Yapması

Hiz. Peygamber'in bazen muhtelif şahısların ayetle ilgili sorularını cevaplayarak açıklamada bulunduğu bilinmektedir. Kaynakların belirttiğine göre sahabe Hiz. Peygamber'e bazen müphem ve mücmel nitelikli ayetler, lugâvi izahlar, hükümlerin pratiği ile ilgili konular, bazen de gaybi ve uhrevi meselelerle ilgili sorular sormuştur. Hiz. Peygamber ashabının kendisine yönelttiği bu sorulara onların algı, anlayış ve birikimlerini dikkate alarak bazı açıklamalar yapmıştır.³⁵⁸

Örnek 1) *“Sonra da kıyamet gününde rabbinizin huzurunda davalasacaksınız.”*³⁵⁹ ayeti nazil olunca bir sahabe Hiz. Peygamber'e; *“dünyada aramızda olup bitenden sonra yine mi muhakeme tekrar edilecek”* diye sorunca Hiz. Peygamber; *“evet, her hak sahibine hakkı verilinceye kadar”* cevabını vermiştir.³⁶⁰

Örnek 2) Haccın farz olduğunu bildiren Al-i İmran Suresi 97. ayette şöyle buyrulmaktadır:

*“...Gitmeye/yoluna gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.”*³⁶¹

Bir sahabinin sorusu üzerine Hiz. Peygamber, ayetteki *“سَبِيلًا/yol”* ifadesini *“azık ve binek”* olarak açıklamıştır.³⁶²

Kur'an'ı daha iyi anlamak ve yapmaları gereken amellerin keyfiyetini bilmek için sorular soran sahabiler, öğrendiklerini hayatlarına aktarıyordu. Müşrikler, Hristiyanlar ve özellikle de Yahudiler ise mü'minleri şaşırtma, onlarla alay etme, Hiz. Peygamber'i sinama ve zor durumda bırakma maksadıyla bir takım sorular yöneltmişler,³⁶³ Hiz. Peygamber de gereken açıklamayı yapmıştır.

Örnek 3) İsra suresinde geçen *“وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ”* *“Andolsun, biz Musa'ya açık seçik dokuz ayet verdik...”*³⁶⁴ ayeti hakkında Yahudiler soru sorunca Hiz.

³⁵⁸ Yıldırım, a.g.e., s. 107-127.

³⁵⁹ Kur'an, Zümer Sûresi, Ayet 31.

³⁶⁰ Tirmizî, Tefsîr,

³⁶¹ Kur'an, Âl-i İmrân Sûresi, Ayet 97.

³⁶² Taberî, a.g.e. Cilt 5, s. 214.

³⁶³ Yıldırım, a.g.e., s. 123-126.

³⁶⁴ Kur'an, İsrâ Sûresi, Ayet 101.

Peygamber ayetteki *dokuz ayet* ifadesini şöyle açıklamıştır: “Allah’a hiçbir şeyi şirk koşmayın, hırsızlık yapmayın, zina etmeyin, haksız yere cana kıymayın, sihir yapmayın, faiz yemeyin suçsuz kimseyi öldürülmesi için idareye teslim etmeyin, namuslu kadına zina iftirasında bulunmayın (veya savaştan kaçmayın). Size mahsus olarak da ey Yahudiler! Cumartesi sınırını aşmayın!”³⁶⁵

2.5.1.3. Ayet Hakkında Soru Sorduktan Sonra Ayetin Manasını Açıklaması

Hiz. Peygamber bazen bir ayet veya ayetteki bir kelime hakkında merak ve ilgi uyandıran sorular yönelttikten sonra açıklamada bulunmuştur. Hiz. Peygamber bu metodu uygularken muhataplarının zihinlerini yeni bir şeyi öğrenmeye hazırlamayı amaçlamıştır. Hiz. Peygamber’in karşısında bildiklerini bile ifade etmekten teeddüben çekinen ashab ise bu gibi durumlarda genellikle “Allah ve Resûlü daha iyi bilir” şeklinde karşılık vermişlerdir.³⁶⁶

Örnek 1) Ebu Hureyre’nin rivayet ettiğine göre Hiz. Peygamber, Zilzal suresinde geçen *يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا* “İşte o gün yer kendi haberlerini anlatır”³⁶⁷ ayetini okuduktan sonra “Onun haberleri nedir bilir misiniz?” diye sordu. Aşab; “Allah ve Resûlü daha iyi bilir” deyince Hiz. Peygamber, “sirtında taşıdığı her erkek ve kadın hakkında o gün falan şeyi yaptı diyerek şahitlik etmesidir” buyurmuştur.³⁶⁸

Hiz. Peygamber’in Ehl-i Kitabın bazı ayetlerle ilgili sorularına muhatap olduğu gibi bazen de O’nun Yahudilere soru sorduğu ve bu durumun da herhangi bir ayetin tebyinine vesile olduğu görölmektedir:

Örnek 2) Rivayet edildiğine göre Hiz. Peygamber Yahudilere İbrahim suresi 48. ayette geçen *يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ* “Bir gün gelecek yer başka bir yere dönüştürülecek...”³⁶⁹ ifadelerinin ne anlama geldiğini sormuş, ardından “o gün yer gümüş gibi beyaz olacaktır” buyurmuştur. Yahudiler ise bu soruya cevaben “Beyaz, has undan yapılmış ekmek gibi beyaz olacaktır.”³⁷⁰ demişlerdir.

³⁶⁵ Tirmizî, *Tefsîr*, 45.

³⁶⁶ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 106; Demirci, *a.g.e.*, s. 56; Çalışkan, *a.g.e.*, s. 29.

³⁶⁷ *Kur’ân*, Zilzal Sûresi, Ayet 4.

³⁶⁸ Tirmizî, *Tefsîr*, s. 56; Suyûtî, *a.g.e.*, Cilt 15, s. 583.

³⁶⁹ *Kur’ân*, İbrahim Sûresi, Ayet 48.

³⁷⁰ İbn Kesîr, *a.g.e.* Cilt 4, s. 520.

2.5.1.4. Bir Mevzu Hakkında Konuşurken Konuyu Bir Ayetle Desteklemesi

Hiz. Peygamber zaman zaman bir konu hakkında konuşurken veya herhangi bir davranışta bulunduktan sonra bir ayet okuyup konuyu ayetle ilişkilendirerek açıklama yapmıştır.

Örnek 1) Bir gün ashabına Allah'ın cennetlik kulları için hazırladığı ödüllere söz ederken³⁷¹ “Orada hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı, hiçbir beşerin düşünemeyeceği, hayal edemeyeceği şeyler vardır.” demiş ve ardından “dilerseniz *فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُم مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ* ...onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez”³⁷² ayetini okuyun buyurmuştur.³⁷³

Örnek 2) Hiz. Peygamber “Allah zalime mühlet verir, ancak onu yakalayacağı zaman da göz açtırmadan yakalar” buyurduktan sonra *وَكَذَلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذَا أَخَذَ الْقُرَىٰ وَهِيَ ظَالِمَةٌ* “Rabbin zulme sapan toplulukları yakaladığında işte böyle yakalar! Şüphesiz onun cezalandırması pek elem vericidir, pek çetindir!”³⁷⁴ ayetini okumuştur.³⁷⁵

2.5.1.5. Ayetleri Kısa Ziyadelerle Açıklaması

Hiz. Peygamber'in bazı ayetlere birkaç kelime ekleyerek açıklama yaptığına dair örnekler de bulunmaktadır. Böylelikle umum ifadelerin hususiyet kazandığı ya da mücmel ifadelerin mübeyyen hale geldiği görülmektedir.

Örnek 1) Rivayet edildiğine göre Nisa suresinin 123. ayetinde yer alan *مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا* “Kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür”³⁷⁶ ifadesini “Kim bir kötülük yaparsa onunla **dünyada** cezalandırılır.”³⁷⁷ şeklinde açıklamıştır.

Örnek 2) *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مِّنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ* “Ey iman edenler! Siz kendi sorumluluklarınıza dikkat edin. Siz doğru gittiğiniz takdirde yanlış yola sapanlar size zarar veremez. Hepinizin dönüşü Allah'adır

³⁷¹ Çalışkan, a.g.e., s. 29.

³⁷² Kur'an, Secde Sûresi, Ayet 17.

³⁷³ Zerkeşî, a.g.e., Cilt 2, s. 130.

³⁷⁴ Kur'an, Hud Sûresi, Ayet 102.

³⁷⁵ Buhârî, Tefsir, 11; Tirmizî Tefsir, 11.

³⁷⁶ Kur'an, Nisa Sûresi, Ayet 123.

³⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, Müsned, Cilt 1, s. 6.

ve yapmakta olduğunuz her şeyi o zaman Allah size bildirecektir”³⁷⁸ ayetine kısa bir eklemede bulunan Hz. Peygamber şu açıklamayı getirmiştir: “...Siz doğru gittiğiniz takdirde **kafirlerden** yanlış yola sapanlar size zarar veremez.”³⁷⁹ Hz. Peygamber’in bu açıklaması ayetten “herkes kendiyle ilgilenmeli” gibi bir anlam çıkarılmasının önüne geçmiştir.³⁸⁰

2.5.1.6. Hadislerin Sonunda Ayet Okuyarak Açıklama Yapması

Hadis kitaplarında Hz. Peygamber’in hadislerle birlikte ilgili ayeti okumasına dair pek çok örneğe rastlamak mümkündür. Bu hadislerde genellikle ayetlerden önce اقروا ان ثم تلا رسول الله (sonra Resulullah şu ayeti okudu), ثم شئتكم الآية (Bunun, Allah’ın kitabında tasdik edici delili şu ayettir) ve ثم قرأ الآية (Sonra şu ayeti okudu) gibi kalıpların kullanıldığı³⁸¹ görülmektedir.

Örnek 1) Ukbe bin Amir’den gelen rivayete göre Hz. Peygamber, “Kul isyan içinde olmasına rağmen Allah’ı ona arzu ettiği şeyi verdiğini görürsen (bil ki) bu istidraçtır.”³⁸² diyerek şu ayeti okumuştur:

فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّى إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ

“Onlar kendilerine yapılan uyarıları unutunca her şeyin kapılarını onlara açtık. Nihayet kendilerine verilenler yüzünden şımardıkları zaman onları aniden yakaladık! Böylece onlar birden bire ümitlerini yitirdiler.”³⁸³

Örnek 2) Hz. Peygamber, Allah’ın “salih kullarım için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir beşerin düşünemeyeceği nimetler hazırladım” buyurduğunu, bunun Allah’ın kitabından tasdik edici delilin ise Secde suresinin 17. ayeti olduğunu³⁸⁴ söylemiştir:

فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُم مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

³⁷⁸ Kur’ân, Mâide Sûresi, Ayet 105.

³⁷⁹ Suyûti, **Dürri’l-Mensûr**, Cilt 5, s. 566.

³⁸⁰ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 139.

³⁸¹ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 60-62.

³⁸² Buhârî, **Kitâbu’t-Tefsîr**, 5.

³⁸³ Kur’ân, En’am Sûresi, Ayet 44.

³⁸⁴ Müslim, **İman**, 84.

“Yaptıklarına karşılık olarak onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez.”³⁸⁵

2.5.2. Hz. Peygamber’in Tefsir Yöntemi

Peygamber bir müfessir gibi Kur’ân’ı baştan sona tefsir etmemiştir. Ancak gelen sorular ve gelişen olaylar karşısında gerektiği yerlerde farklı şekillerde açıklamada bulunmuştur. Hz. Peygamber’in bu durumlarda yaptığı açıklamalardan belli bir metot çıkarılmıştır.

2.5.2.1. Kur’ân’ı Kur’ân ile Tefsir Etmesi

Kur’ân’ın bir yerinde anlamı kapalı olarak beyan edilen bir ayetin başka bir yerde açıklanmış olabileceği ya da herhangi bir ayette kısaca bahsedilen bir hususun bir başka ayette ayrıntılı bir şekilde belirtilebileceği düşüncesinden hareketle, âlimlerin çoğu Kur’ân’ın Kur’ân ile tefsirini en doğru ve en isabetli tefsir tarzı olarak kabul etmişlerdir; ancak bu yöntemle yapılan tefsirin kesinlik ifade etmesi bazı şartlara bağlı kılınmıştır. Bu şartlardan biri de bir ayetin başka bir ayeti açıkladığını Hz. Peygamber’in belirtmiş olmasıdır.³⁸⁶ Hz. Peygamber’in ayetleri bu yöntemle açıklamasına dair şu örnekleri verebiliriz:

Örnek 1) *“İnanıp da imanlarına herhangi bir haksızlık bulaştırmayanlar var ya, işte güven onlarındır ve onlar doğru yolu bulanlardır.”*³⁸⁷ ayetindeki “zulüm” ifadesini; *“Lokman oğluna öğüt verirken ona şöyle dedi: ‘Sevgili oğlum! Allah’a şirk koşma; çünkü ona şirk koşmak kesinlikle çok büyük bir zulümdür.’*³⁸⁸ ayetindeki Hz. Lokman’ın oğlunu sakındırdığı “şirk” ile açıklamıştır..³⁸⁹

Örnek 2) Allah’ın bütün günahları affedeceğini bildirdiği Zümer suresinin 53. ayeti nazil olduğunda bir adamın “*Şirki de mi ey Allah’ın Resûlü*” şeklindeki sorusu üzerine Hz. Peygamber, *“إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ افْتَرَىٰ إِثْمًا عَظِيمًا”* *“Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını*

³⁸⁵ Kur’ân, Secde Sûresi Ayet 17.

³⁸⁶ Bilgin, a.g.e., s. 228.

³⁸⁷ Kur’ân, En’âm Sûresi, Ayet 82.

³⁸⁸ Kur’ân, Lokmân Sûresi, Ayet 13.

³⁸⁹ Buhârî, Enbiyâ, 8, İman, 24; Müslim, İman, 197.

dilediği kimse için bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur.”³⁹⁰ ayetini okumuştur.³⁹¹

2.5.2.2. Mücmeli Beyan Etmesi

Mücmel, “beyanı yapılınca kadar kendisinden ne kastedildiği anlaşılmayan lafız”³⁹² şeklinde tarif edilmiştir. Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadisler arasında, ayette yer alan mücmel ifadenin beyan edildiği de görülmektedir. Mücmel ayetlerin bir kısmı başka ayetlerle açıklandığı gibi bazen de Hz. Peygamber tarafından açıklanmıştır.

Örnek 1) كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ “Hayır gerçek şu ki yapıp ettikleri kalplerini karalamıştır.”³⁹³ Hz. Peygamber “ Kul bir günah işlediği zaman onun kalbine siyah bir nokta konulur. O bunu tevbe ve istiğfar ile koparıp attığı zaman kalbi cilalandırılır. Tekrar günah işlediği takdirde siyah noktalar arttırılır. Nihayet onlar kalbini bütünüyle kuşatır. İşte bu Allah'ın Kur'an'da buyurduğu pastır” şeklindeki ifadeleriyle ayetteki mücmeli tebyin etmiştir.³⁹⁴

Örnek 2) Maide suresi 38. ayette hırsızlık yapanlar hakkında şöyle buyrulur:

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جِزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

“Hırsızlık eden erkek ve hırsızlık eden kadının yaptıklarına karşılık bir ceza, Allah'tan bir ibret olarak ellerini kesin. Allah güçlüdür, hikmet sahibidir.”

Hz. Peygamber “çeyrek dinar ya da daha fazlasını çalanın eli kesilir”³⁹⁵ sözüyle “ayette umumi olarak zikredilen sirkatin, ukûbete müstahak olan haddini tahsis ve tebyin etmiştir.”³⁹⁶

2.5.2.3. Müphemî Açıklaması

Sözlükte, “kendisinden neyin kastedildiği kapalı olan söz”, “algılanması ve anlaşılması zor olan şey”³⁹⁷ gibi anlamlara gelen müphem kavramı, insan, melek, cin

³⁹⁰ Kur'an, Nisâ Sûresi, Ayet 48.

³⁹¹ İbn Kesîr, a.g.e., Cilt 2, s. 331.

³⁹² Zerkeşî, el-Bahru'l-Muhîr, thk. Ömer Süleyman el-Aşkar, Kuveyt: Vizâratu'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-İslamiyye, 1992, Cilt 3, s. 454.

³⁹³ Kur'an, Muttaffifin Sûresi, Ayet 14.

³⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, Müsned, Cilt 7, s. 240.

³⁹⁵ Tirmizî, Hudûd, 16.

³⁹⁶ Yıldırım, a.g.e., s. 147.

³⁹⁷ İbn Manzûr, a.g.e. s. 376.

gibi varlıkların, topluluk ve kabilenin, kelime ya da nitelemelerin Kur’ân’da açık bir şekilde zikredilmeyip ism-i işaret, ism-i mevsul, zamir, cins isim, belirsiz zaman ve mekân isimleriyle ifade edilmesi demektir.³⁹⁸

Örnek 1) Hz. Peygamber; *حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ* “*Namazları ve orta namazı aksatmadan kılın, huşu içinde Allah’ın huzurunda durun*”³⁹⁹ ayetinde geçen *الصلوة الوسطى* “orta namaz” ifadesini “ikinci namazı” olarak açıklamıştır.⁴⁰⁰

Örnek 2) Münafıkların affedilmeyeceğine dair Kur’ân’ı Kerîm’de şöyle buyrulur:

اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ

*“Onların bağışlanması için Allah’a ister dua et ister etme; onların affedilmesi için yetmiş kere de dua etsen Allah onları bağışlamayacaktır; çünkü onlar Allah ve resulünü inkâr etmişlerdir. Allah günaha batmış kimseleri doğru yola iletmez.”*⁴⁰¹

Hiz. Peygamber bir hadisinde ayetteki “onlar” ifadesiyle kastedilen kişilerin münafıklar ve onların reisi olan Abdullah b. Übey olduğunu belirtmiştir.⁴⁰²

2.5.2.4. Umumu Tahsis Etmesi

Kur’ân ayetlerinde bazen genel ifadeler kullanılmıştır. Hiz. Peygamber, neyin veya kimin kastedildiği net olmayan bu tür ifadeleri, anlamı tahsis ederek açıklığa kavuşturmuştur.⁴⁰³

Örnek 1) Maide suresi 3. ayette *حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ* “Size leş ve kan... haram kılındı” buyrulmuştur.⁴⁰⁴ Hiz. Peygamber, denizle ilgili olarak söylediği “ onun suyu temiz; ölüsü helaldir”⁴⁰⁵ sözüyle ayette umum ifade eden *الميتة* “leş/ölü” kelimesini tahsis etmiş; başka bir hadiste geçen “ Size iki ölü ve iki kan helal kılındı. Ölüler balık ile

³⁹⁸ İsmail Cerrahoğlu, **Tefsir Usulü**, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971, s.182. Demirci, **a.g.e.**, s. 59.

³⁹⁹ **Kur’ân**, Bakara Sûresi, Ayet 238.

⁴⁰⁰ Tirmizî, **Tefsîr**, 2; **Salât**, 133.

⁴⁰¹ **Kur’ân**, Tevbe Sûresi, Ayet 80.

⁴⁰² Buhârî, **Kitâbu’t-Tefsîr**, 130.

⁴⁰³ Bilgin, **a.g.e.**, 242.

⁴⁰⁴ **Kur’ân**, Mâide Sûresi, Ayet 3.

⁴⁰⁵ Ebû Dâvud, **Tahâret**, 41.

çekirge ölüsü, kanlar ise ciğer ve dalaktır.”⁴⁰⁶ şeklindeki sözüyle de ayetteki umum ifade eden الميت “ölü” ve الدم “kan” kelimelerini tahsis etmiştir.

Örnek 2) Hz. Peygamber, Fatiha suresinin son ayetindeki المغضوب عليهم ولا الضالين “gazaba uğrayanlar ve dalalete sapanlar”⁴⁰⁷ şeklindeki genel ifadeyi tahsis ederek bundan Yahudi ve Hristiyanların kastedildiğini açıklamıştır.⁴⁰⁸

2.5.2.5. Mutlakı Takyid Etmesi

Mutlak “gayri muayyen bir ferde veya fertlere işaret eden ve herhangi bir sıfatla kayıtlanmamış lafız”⁴⁰⁹ demektir. Hz. Peygamber’in Kur’ân’ı tefsir şekillerinden biri de mutlak olan ifadelerin sınırlarını açıklamasıdır.

Örnek 1) Kur’ân-ı Kerîm’de evlenilmesi haram olan kadınlarla ilgili şöyle buyrulmuştur:

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأُخْتِ وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُم مِّنَ الرَّضَاعَةِ وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ وَرَبَائِبُكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُم مِّن نِّسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُم بِهِنَّ فَإِنْ لَّمْ تَكُونُوا دَخَلْتُم بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَحَلَائِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُوراً رَّحِيماً

“ Anneleriniz, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeşlerin kızları, kız kardeşin kızları, sizi emziren anneleriniz, süt bacılarınız, eşlerinizin anneleri, kendisiyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız, size haram kılındı. Eğer onlarla birleşmiş değilseniz (nikâh ortadan kalktığında) kızlarını almanızda size bir sakınca yoktur. Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın eşleri ve iki kız kardeşi birden almak da size haram kılındı; ancak geçen geçmiştir, Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”⁴¹⁰

وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَأُجِّلَ لَكُمْ مَا وَّرَاءَ ذَلِكَ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَلَهُنَّ أَجُورُهُنَّ فَرِيضَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيماً حَكِيماً

⁴⁰⁶ İbn Mâce, **Et’ime**, 31.

⁴⁰⁷ **Kur’ân**, Fâtiha Sûresi, Ayet 7.

⁴⁰⁸ Tirmizî, **Tefsîr**, 1. (Burada Hz. Peygamber’in ayeti mü’minlere somutlaştırmak için “gazaba uğrayan ve dalalete sapan” kimselere Yahudi ve Hristiyanları örnek göstermiş olduğu da söylenebilir.)

⁴⁰⁹ Zerkeşî, **Bahru’l-Muhît**, Cilt 3, s. 313; Ferhat Koca, “Mutlak”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 31, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s. 402.

⁴¹⁰ **Kur’ân**, Nisâ Sûresi, Ayet 23.

(müşkil ayetler) bir kısmını açıklayarak gerçekte ayetler arasında çelişki bulunmadığını ortaya koymuştur.⁴¹⁸

وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا
يoktur. Bu rabbinin kesinleşmiş bir hükmüdür.”⁴¹⁹ Bu ayetten ilk bakışta mü'min-kâfir istisnasız herkesin cehenneme gideceği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda farklı bir ayette cennetliklerin o günün korkusundan uzak tutulacakları bildirilmiştir:

إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَةً وَهُمْ فِي مَا اشْتَهَتْ أَنْفُسُهُمْ خَالِدُونَ
“Daha önce bizden en güzel sonucun vaadini alanlara gelince, işte onlar cehennemden uzak tutulurlar. Onlar cehennemin uğultusunu işitmezler, canlarının istediği nimetler içinde ebedi olarak kalırlar.”⁴²⁰

Kur'ân'da bir ayette bütün insanların cehenneme uğrayacağı bildirilirken farklı ayetlerde cennetliklerin o günün korkusundan uzak olacağının belirtilmesi⁴²¹ ilk bakışta bir çelişki olarak anlaşılmıştır.⁴²² Hz Peygamber'in, ayetteki ورود (vürud) ifadesinin bir çelişki olarak anlaşılmıştır.⁴²² Hz Peygamber'in, ayetteki ورود (vürud) ifadesinin anlamında kullanıldığını, günahkâr ve günahsız herkesin cehenneme gireceğini ancak ateşin inananlara, Hz. İbrahim'e olduğu gibi serin ve rahatlı olacağını bildirdiği الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا “Sonra biz kötülükten sakınanları cehennemden esirgeriz; zalimleri de diz üstü çökmüş olarak orada bırakırız.”⁴²³ ayetini okuduğu rivayet edilmektedir.⁴²⁴ Böylece Hz. Peygamber bu beyanıyla söz konusu ayetler görünüşte mevcut ihtilafı ortadan kaldırdığı ifade edilmektedir. Her ne kadar yukarıda zikredilen ayetlerin arasında zahiri bir çelişki olduğu ve Hz. Peygamber'in söz konusu beyanıyla bu çelişkinin ortadan kalktığı ifade edilse de “İçinizden, oraya varmayacak hiçbir kimse yoktur” mealindeki ayet iç bağlam dikkate alınarak

⁴¹⁸ Demirci, a.g.e. s. 60.

⁴¹⁹ Kur'ân, Meryem Sûresi, Ayet 71.

⁴²⁰ Kur'ân, Enbiyâ Sûresi, Ayet 101-102.

⁴²¹ Aynı zamanda Kur'ân'ı Kerim'de inananların cennete gireceğine işaret eden birçok ayet bulunmaktadır: Kur'ân, Yunus Sûresi, Ayet 62-64; Bakara Sûresi, Ayet 1, 62, 277; Nisâ Sûresi, Ayet 122; Mâide Sûresi, Ayet 9, 69; Hud Sûresi, Ayet 23; Kehf Sûresi, Ayet 107-108; Enbiyâ Sûresi, Ayet 103; Hac Sûresi, Ayet 56; Mu'minûn Sûresi, Ayet 1, Neml Sûresi, Ayet 89; Ankebût Sûresi, Ayet 58; Rum Sûresi, Ayet 15; Lokmân Sûresi, Ayet 8-9; Secde Sûresi, Ayet 19; Zümer Sûresi, Ayet 73-74; Fussilet Sûresi, Ayet 30-32; Zuhuruf Sûresi, Ayet 68-73; Tûr Sûresi, Ayet 17-28; Beyyine Sûresi, Ayet 7-8.

⁴²² Yunus Akça, “Müfessirlerin Müşkil Ayetlere Yaklaşımları (Kurtubi ve İbn Kesir Örneği)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Elazığ Fırat Üniversitesi, SBE, 2018, s. 149.

⁴²³ Kur'ân, Meryem Sûresi, Ayet 72.

⁴²⁴ Ahmed b. Hanbel, Müsned, Cilt 3, Hadis s. 328.

okunduğunda ayetteki “hiçbir kimse” ifadesinden inkârcıların kastedildiği anlaşılmaktadır.

2.5.2.7. Lugavî Açıklamalarda Bulunması

Hiz. Peygamber, ayetteki anlaşılmayan kelimelerin ne anlama geldiğini ayrıntıya girmeden muhatabın durumuna göre kısa ve öz olarak ifade etmiştir.⁴²⁵

Örnek 1)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَىٰ بِالْأُنْثَىٰ فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنْ اعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ

“Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size farz kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın; ancak her kime, kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa artık ona hakkaniyetle uymalı ve diyeti ona güzellikle ödemelidir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme, bir rahmettir. Bundan sonra kim haddi aşarsa ona elem verici bir azab vardır.”⁴²⁶

Hiz. Peygamber yukarıdaki ayette geçen العفو kelimesini “kasıtlı öldürmede diyet kabul etmek” şeklinde beyan etmiştir.⁴²⁷

Örnek 2) Hiz. Peygamber; وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ “...iyilik ve takva üzerine yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın...”⁴²⁸ ayetindeki البر “bir” ifadesini “ahlak güzelliği”; الإثم “ism” ifadesini ise “vicdanı rahatsız eden ve başkalarının bilmesi istenilmeyen şey” olarak tebyin etmiştir.⁴²⁹

2.6. HİZ. PEYGAMBER’İN TAKRİRİ TEFSİRİ VE ÖRNEKLERİ

Hadis kaynaklarında Hiz. Peygamber’in sözlü ve fiilî tefsirine nispetle takriri tefsirine örnek teşkil eden rivayetler oldukça az sayıdadır.⁴³⁰ Hiz. Peygamber’in ayetleri takriri olarak tefsir etmesine örnek olarak gösterilen rivayetlerden bazıları şunlardır:

⁴²⁵ Süleyman Pak, “Sünnetin Kur’an’ı Beyan Yöntemleri”, C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 16, Sayı 1, (2012), s. 375.

⁴²⁶ Bakara Sûresi, Ayet 178.

⁴²⁷ Buhârî, Tefsîr, 25.

⁴²⁸ Kur’ân, Mâide Sûresi, Ayet 2.

⁴²⁹ Müslim, Fedâil, 67.

⁴³⁰ Akbaş, a.g.e., s. 28.

Nisa Suresi 29. Ayet

Amr b. el-Âs Zâtüsselâsil gazvesinde ihtilâm olmuş, gecenin soğukluğu sebebiyle su kullanmayıp teyemmüm ile abdest alarak arkadaşlarına sabah namazını kıldırıştır. Bu durumu Hz. Peygamber'e haber verdiklerinde, Amr yıkanmaktan kendisini alıkoyan şeyi haber verip “*Ben Allah'ın şöyle buyurduğunu işittim 'kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir.*”⁴³¹ demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber gülmüş ve bir şey söylememiştir.⁴³² Kanaatimizce Hz. Peygamber'in kimi konularda sükût etmiş olması tefsir olarak değerlendirilmemelidir. Zira tebyin ile görevli olmak en başta tebliği ve ifade etmeyi gerektirir.

Zümer Suresi 67. Ayet

Yahudi âlimlerden biri Hz. Peygamber'e gelerek “*Ey Muhammed, bizim sahip olduğumuz bilgiye göre Allah gökleri bir parmağında, yerleri bir parmağında, ağaçları bir parmağında, su ve toprağı bir parmağında ve bütün yaratılmışları bir parmağında tutarak 'Hükümdar benim!'* buyurur” demiştir. Hz. Peygamber Yahudi âlimin bu sözlerini doğrulamış, arka dişleri görünecek kadar gülerek şu ayeti okumuştur.⁴³³

وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعاً قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَالسَّمَوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ

“*Onlar Allah'ı gereği gibi takdir edip tanımadılar. Kıyamet gününde bütün dünya O'nun avucundadır; gökler de O'nun kudret elinde dürülüp bükülmüştür. Allah, müşriklerin koştukları ortaklardan uzaktır ve yücedir.*”⁴³⁴ Takriri tefsire örnek olarak zikredilen bu rivayette ise Hz. Peygamber'in Yahudi âlimin söylediklerine karşı sükût etmeyip söz konusu ayeti okumuş olmasından dolayı takrirden daha çok tebyin yaptığı görülmektedir.

Hz. Peygamber'in Kur'an'ı sözlü, takriri ve fiilî olmak üzere üç şekilde beyan ettiği ifade edilmektedir. Tezimizin ana başlığı Hz. Peygamber'in fiilî tebyini olduğundan bu konuyu ayrı bir bölümde değerlendireceğiz.

⁴³¹ Kur'an, Nisâ Sûresi, Ayet 29.

⁴³² Müslim, Hac, 147.

⁴³³ Buhârî, Kitâbu't-Tefsîr, 39.

⁴³⁴ Kur'an, Zümer Sûresi, Ayet 67.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER'İN TEFSİRİ VE FİİLLERİNİN TEFSİR DEĞERİ

3.1. HZ. PEYGAMBER'İN FİİLÎ TEFSİRİ VE ÖRNEKLERİ

Hadis kitapları incelendiğinde Hz. Peygamber'in ayetleri fiilî olarak beyan ettiğine dair pek çok rivayetin yer aldığı görülmektedir. Hz. Peygamber, ayetleri muhataplarına aktarırken bir müfessir gibi açıklamamış, birebir yaşayarak, pratize ederek mü'minlere usve-i hasene/en güzel örnek olmuştur. Kur'ân'ın emir ve yasaklarına uyarak, hükümleri tatbik ederek ve ayetlerde geçen ahlaki erdemleri hayatında göstererek Kur'ân'ı daha çok fiili olarak tebyin etmiştir.⁴³⁵ Bu bölümde Hz. Peygamber'in ayetleri fiilleriyle nasıl tebyin/tefsir ettiği örnekler bağlamında incelenecektir.

3.1.1. İtikadla İlgili Ayetlerin Fiilî Tefsiri

a) Tevhid

İsra Suresi, 81. Ayet

وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا

*“De ki: “Hak geldi bâtil yıkılıp gitti! Zaten bâtil yıkılmaya mahkûmdur.”*⁴³⁶

Hak olan İslam dini karşısında batıl olan şirkin yıkılmaya mahkûm olduğunu, yok olup gideceğini bildiren ayet, Medine'ye hicretin öncesinde, müşriklerin Müslümanlara uyguladıkları baskı ve şiddeti artırdıkları sırada nazil olmuştur.⁴³⁷ Müfessirler, önceki ayetle münasebet kurarak müşriklerin zulmünü engellemeye gücü yetmeyen Hz. Peygamber'in “*Rabbim! Girilecek yere doğrulukla girmemi, çıkılacak yerden de doğrulukla çıkmamı sağla, bana tarafından yardımcı bir güç ver!*”⁴³⁸ şeklindeki duasına cevaben bu ayetin indirildiğini ifade etmektedir.⁴³⁹ Ayet indiği esnada, görünürde

⁴³⁵ Karaalp, **a.g.m.**, s. 669.

⁴³⁶ **Kur'ân**, İsrâ Sûresi, Ayet 81.

⁴³⁷ Ebü'l-A'lâ Mevdûdi, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, İstanbul: İnsan Yayınları, Cilt 3, s. 133; Şimşek, **a.g.e.**, Cilt 3, s. 237.

⁴³⁸ **Kur'ân**, İsrâ Sûresi, Ayet 80.

⁴³⁹ Râzi, **a.g.e.**, Cilt 21, s. 34; Elmalılı, **a.g.e.**, Cilt 5, s. 355.

hakkın batıla karşı üstünlüğü söz konusu değilse de on yıl sonra Müslümanlar terk etmek zorunda bırakıldıkları Mekke'ye zaferle dönmüşlerdir.⁴⁴⁰

İbn Mesud'dan rivayet edilen hadise göre “Hz. Peygamber, (fetih günü)⁴⁴¹ Mekke'ye girdiğinde Kâbe'ye gitti. Kâbe'nin etrafında 360 kadar put bulunuyordu. Elindeki asasıyla putları deviren Hz. Peygamber bu esnada; “*Hak geldi bâtil yıkılıp gitti! Zaten bâtil yıkılmaya mahkûmdur.*”⁴⁴² ayetini okuyordu”⁴⁴³

Bir diğer rivayette olay şöyle anlatılmaktadır; “Hz. Peygamber Kâbe'de bulunan putları ‘*Hak geldi batıl yıkılıp gitti*’ diyerek elindeki asasıyla tek tek deviriyordu. Bütün putları devirmiş sadece Kâbe'nin üstündeki Huza'â kabilesine ait olan put kalmıştı. Bu put sarı renkli bir şişe şeklindeydi. Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi kaldırarak Kâbe'nin üzerine çıkmasını sağladı ve o putu aşağı atmasını istedi...”⁴⁴⁴ Burada Hz. Peygamber'in, yaşadığı olay ile önceden inen ayeti ilişkilendirmek suretiyle ayetin fiilî tefsirini yaptığı görülmektedir.

b) Ecel ve Ölüm

Al-i İmran Suresi, Ayet 185.

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَإِنَّمَا تُوَفَّقُونَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ فَمَنْ زُحِرَ عَنْ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْعُرُورِ

“Herkes ölümü tadacaktır; yaptıklarınızın karşılığı size eksiklik olarak ancak kıyamet gününde verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılır da cennete konursa artık kurtulmuştur. Dünya hayatı zaten aldatıcı şeylerden ibarettir.”⁴⁴⁵

Yukarıdaki ayette her canlının ölüm gerçeği ile yüzleşeceği hatırlatılarak dünya hayatının geçici ve aldatıcı olduğu vurgulanmaktadır. Ölümün yeni bir hayatın başlangıcı olacağı, insanların kıyamet gününde yaptıklarının karşılığını görecekleri bildirilmektedir. Böylece dünya hayatının geçici zevklerine aldanmayıp doğru/iyi

⁴⁴⁰ Şimşek, **a.g.e.**, Cilt 3, s. 237; Mevdûdi, **a.g.e.**, Cilt 3, s. 133.

⁴⁴¹ El-Askalâni, **a.g.e.**, Cilt 9, s. 260.

⁴⁴² **Kur'an**, İsrâ Sûresi, Ayet 81.

⁴⁴³ Buhârî, **Tefsir**, 17.

⁴⁴⁴ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, Cilt 3, s. 212.

⁴⁴⁵ **Kur'an**, Âl-i İmrân Sûresi, Ayet 185.

davranışlarda bulunanlar cehennemden uzaklaştırılarak cennete girmekle ödüllendirilecektir.⁴⁴⁶

En'am Suresi 2. Ayet

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضَىٰ أَجَلٌ وَأَجَلٌ مُّسَمًّى عِنْدَهُ ثُمَّ أَنْتُمْ تَمْتَرُونَ

“Sizi bir çamurdan yaratan, sonra ölüm zamanını (ecel) takdir eden ancak O’dur. O’nun katında bir ecel daha vardır. Siz hâlâ şüphe ediyorsunuz.”⁴⁴⁷

Münafikun Suresi 11. Ayet

وَلَنْ يُؤَخِّرَ اللَّهُ نَفْسًا إِذَا جَاءَ أَجَلُهَا وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

“Allah, eceli gelince hiç kimsenin ölümünü ertelemez. Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır.”⁴⁴⁸

Yukarıda yer verilen ayetlerde her insan ve topluluğun⁴⁴⁹ bir yaşam süresi ve belirli bir eceli (hayatının sonu) olduğu belirtilmiş, ecel vakitleri geldiğinde bunun bir süreliğine de olsa öne alınamayacağı gibi geriye bırakılamayacağı da ifade edilmiştir.

Vefat eden yakınlarının ardından hüznlenen ve gözyaşı döken⁴⁵⁰ Hz. Peygamber’in “Göz yaşarır, kalp mahzun olur. Fakat biz Rabbimizin razı olmayacağı bir şey söylemeyiz...”⁴⁵¹ hadisi, bir yandan bu durumun yaratılış gereği ve merhamet eseri olduğunu ortaya koyarken diğer yandan ölen bir insanın ardından müslümanın takınması gereken tavra dikkat çekmektedir.

Kızı Zeynep’in Hz. Peygamber’e; “Oğlum ölüyor, bize gel” diye haber göndermesi üzerine Hz. Peygamber, gelen kişiye; “Ona selamımı ilet, bilsin ki aldığı da verdiği de Allah’ındır. Onun katında her şeyin belli bir vakti (eceli) vardır. Sabretsin ve ecrini Allah’tan beklesin”⁴⁵² diyerek kızını teskin etmiştir. Hz. Peygamber’in eceli nasıl

⁴⁴⁶ Muhammed İzzet Derveze, **Tefsîru’l-Hadîs**, Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslami, 2. Baskı, 2000, Cilt 7, s. 282; Şimşek, **a.g.e.**, Cilt 1, s. 456. (Ayette kastedilen dünya işlerinden tamamen el-etek çekmek değildir. Burada ölümün kesin olduğu hatırlatılarak ahirette kurtuluşa vesile olacak salih ameller işlemenin önemi vurgulanmaktadır.) Derveze, **a.g.e.**, Cilt 7, s. 282.

⁴⁴⁷ **Kur’ân**, En’am Sûresi, Ayet 2.

⁴⁴⁸ **Kur’ân**, Münafikûn Sûresi Ayet 11.

⁴⁴⁹ **Kur’ân**, A’râf Sûresi, Ayet 34; Yunus Sûresi, Ayet 49.

⁴⁵⁰ Cemil Cahit Mollaibrahimoğlu, Ölünün Ardından Ağlamaya Dair Rivayetlerin Değerlendirilmesi, “**Tasavvur Tekirdağ İlahiyat Dergisi**”, Cilt 4, Sayı 2, (2018), s. 540-562.

⁴⁵¹ Buhârî, **Cenâiz**, 44; **Müslim Fezâil**, 62.

⁴⁵² Buhârî, **Cenâiz**, 32; **Müslim Fezâil**, 11.

algıladığının fiilî örneklerinden olan bu tavrı, ecel/ölüm hakkında nazil olan ayetlerin sahabe tarafından daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır.

Ölümü sıkça hatırlamaları konusunda mü'minlere telkinde bulunan Hz. Peygamber, kendisi de ölümü hatırlamak için sık sık mezarlığa gider, ölümlere selam verir; "...Başınıza geleceği söylenen şeylerle nihayet karşılaştınız. Şimdilik ileri bir tarihe bırakıldınız. İnşallah yakında biz de aranızda katılacağız."⁴⁵³ bir başka rivayette belirtildiğine göre "...Allah sizi de bizi de bağışlasın. Siz bizden önce gittiniz. Biz peşinizden geleceğiz."⁴⁵⁴ şeklinde dua ederdi. Hz. Peygamber bu tutumuyla dünya hayatının geçici olduğuna dikkat çekerek ölümün kaçınılmaz olduğunu; dünya ile ahiret, hayat ile ölüm, arasında denge kurulması gerektiğini hem sözlü ifadeleriyle hem de bizzat yaşayarak göstermiştir.

Konuyu muhatabın zihnine yerleştirmenin etkili yollarından biri olan temsili anlatım Hz. Peygamber'in de sıkça kullandığı bir yöntemdir.⁴⁵⁵ "Somut örneklerle açıklama, konunun daha net biçimde anlaşılmasını sağlamaktadır; çünkü somut şeyler insanın hayatı üzerinde soyut şeylere kıyasla daha fazla etkili olmaktadır."⁴⁵⁶ Hz. Peygamber bazen soyut olan kavramları muhataplarının zihnine yaklaştırmak için şekil üstünde göstermek suretiyle canlandırır. Hz. Peygamber'in şekil çizme yoluyla emel⁴⁵⁷ ecel ilişkisini anlatan hadisi, Kur'an'daki soyut kavramları fiilî olarak tefsir etmesine örnek olarak zikredilebilir. Bu rivayete göre Hz. Peygamber yere bir kare çizmiş, ardından karenin ortasından dışına uzanan uzun bir çizgi çizmiştir. Daha sonra bu çizgiyi dik olarak kesen küçük çizgiler çekmiş ve şöyle buyurmuştur; "Şu çizgi

⁴⁵³ Müslim, **Cenâiz** 102.

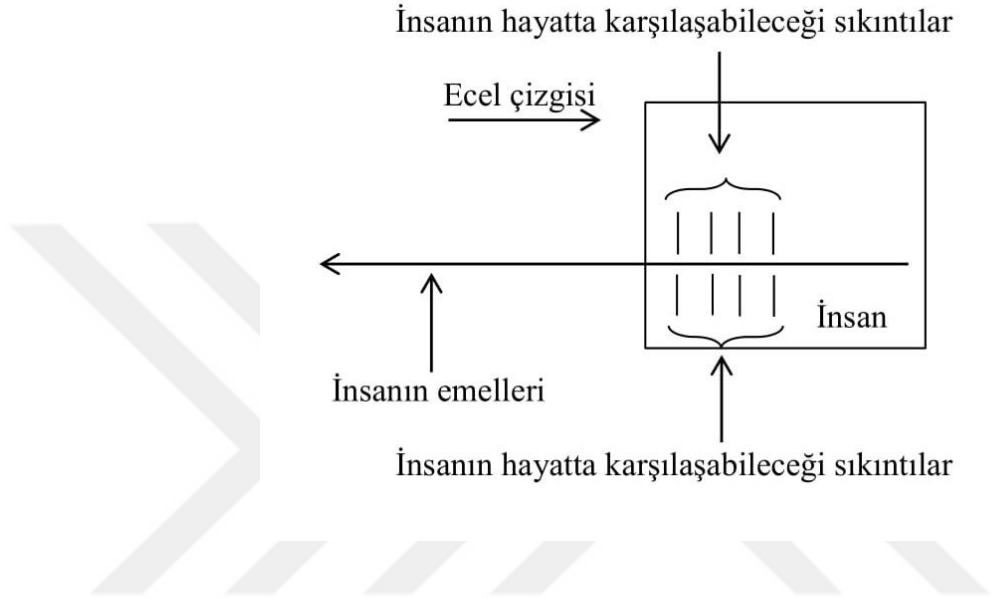
⁴⁵⁴ Tirmizî, **Cenâiz**, 59.

⁴⁵⁵ Abdurrahman Ece, "Hadisler Bağlamında Hz. Peygamber'in Eğitim ve Öğretim Metodu", "**Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**", Cilt 6, Sayı 10, (2019), s. 303.

⁴⁵⁶ Murat Kayacan, **Kur'an'ın Hz. Peygamber'i Eğitmesi**, İstanbul: Ekin Yay., 3. Baskı, 2016. s. 166.

⁴⁵⁷ Sözlükte; "ümit etmek, arzu etmek" gibi anlamlara gelen (Ferâhîdî, **a.g.e.** Cilt 1, s. 86.) emel/ الأمل Kur'an'da, Hicr ve Kehf surelerinde olmak üzere toplam iki yerde geçmektedir. *Bırak onları; yesinler, yararlanınsınlar, boş ümit oyalasın onları; yakında bilecekler!*" (Hicr Suresi, Ayet 3.) ayetinde emel kelimesi "insanı oyalayan, ahireti unutturan dünyevi arzu ve tutkular" (M. Zeki Duman, "Emel", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 11, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 87.) anlamında kullanılmıştır. İnkârcıların, İslam dinine karşı tutumlarından dolayı ilerde pişmanlık duyup müslümanlara imreneceklerinden bahsedildikten sonra bu ayette; ahireti unutturan dünyevi arzularının (emellerinin) inkârcıları bu duruma düşürdüğü ifade edilmektedir. (Taberî, **a.g.e.**, Cilt 14, s. 14.) "Servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür; kalıcı olan iyi davranışlar ise rabbinin nezdinde hem sevapça daha hayırlı hem de ümit bağlamaya daha lâyıktır." (Kehf Suresi, Ayet 46.) ayetinde ise mutlak manada "arzu edip ümit bağlama" anlamında kullanılmıştır. Duman, **a.g.e.**, s. 87.

insandır. Şu da (kare) onu kuşatmış olan ecelidir. (Kareden) dışarı doğru uzanan çizgi de insanın emelidir. Şu küçük çizgiler ise onun hayatta karşılaşılabileceği sıkıntılardır. İnsan bu sıkıntılardan birinden kurtulsa da diğeri onu yakalar.”⁴⁵⁸ Hz. Peygamber’in yere çizdiği şeklin yaklaşık olarak şöyle olduğu ifade edilebilir:

Bir başka hadiste Hz. Peygamber, eline aldığı iki çakıl taşından birini yakına diğerini uzağa atarak bu iki taşın neye delalet ettiğini sormuş, ashab “Allah ve Resûlu daha iyi bilir” deyince; uzağa düşen taşın insanın emeli, yakına düşenin ise eceli olduğunu; kişinin emeline ulaşmak için gayret ederken ulaşamadan öldüğünü söylemiştir.⁴⁵⁹ Bu hadiste de Hz. Peygamber’in, ashabına ecelin, insanın bütün emellerine ulaşmasına engel olduğunu ve hiç kimsenin ölümün elinden kurtulamayacağını müşahhas bir şekilde belirttiği görülmektedir.

⁴⁵⁸ Buhârî, **Rikak**, 4; Tirmizi, **Kıyâmet**, 22; İbn Mâce **Zühd**, 27. (Bu hadisteki şekiller, hadislerin lafız ve muhtevalarını çeşitli açılardan ele alarak yorumlayan şarihler tarafından kendi bakış açılarına göre farklı şekillerde resmedilmiştir) Hadisteki şeklin biçimine dair görüşler için bkz. Selim Demirci, “Hadis Metnini Anlama/Somutlaştırma Çabasına Bir Örnek: Hz. Peygamber’in Emel-Ecel İlişkisine Dair Çizdiği Şekil”, **FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, Sayı 6, (2015), s. 101-121.

⁴⁵⁹ Tirmizi, **Emsâl**, 7.

3.1.2. İbadetlerle İlgili Ayetlerin Fiilî Tefsiri

a) Namaz

Kur’ân’ı Kerîm’de salat,⁴⁶⁰ kıyam,⁴⁶¹ teşbih,⁴⁶² dua, istiğfar,⁴⁶³ hasene⁴⁶⁴ gibi kelimelerle ifade edilen namaz,⁴⁶⁵ İslam dininde emredilen ilk ibadet olma özelliğine sahiptir.⁴⁶⁶ Kur’ân’ı Kerîm’de pek çok ayette namazın, önceki peygamberler ve ümmetlerine emredildiği gibi Hz. Peygamber ve ümmetine de emredildiği bildirilmektedir. Müfessirler namazla ilgili ayetlerin tefsirinde imandan sonra itaat ve ibadetlerin en kıymetlisinin namaz olduğunu vurgulamıştır. Namazın önemi ve farz kılınışı ilgili ayetlerden bazıları şunlardır:

En’am Suresi 72. Ayet

وَأَنْ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَهُوَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ

“Namazı dosdoğru kılın ve Allah’tan korkun” diye de (emrolundu). O, huzuruna varıp toplanacağınız Allah’tır.”⁴⁶⁷

İbrahim Suresi 31. Ayet

قُلْ لِعِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا يُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا جِلَالٌ

“İman eden kullarıma söyle: Alım satımın bulunmadığı, dostluğun fayda vermediği o gün gelmeden önce namazlarını dosdoğru kılsınlar, onlara verdiğimiz rızıklardan Allah rızası için gizli ve açık harcasınlar.”⁴⁶⁸

Nur Suresi 56. Ayet

وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاطِيعُوا الرِّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ

“Namazı hakkıyla kılın, zekâtı verin ve resule itaat edin ki esirgenesiniz.”⁴⁶⁹

⁴⁶⁰ Kur’ân, Mâide Sûresi, Ayet 58.

⁴⁶¹ Kur’ân, Bakara Sûresi, Ayet 238; Müzzemmil Sûresi, Ayet 20.

⁴⁶² Kur’ân, Tâhâ Sûresi Ayet 130; Kâf suresi, Ayet 39-40; Tûr Sûresi, Ayet 48-49; İnsan Sûresi Ayet 26; Rûm Sûresi, Ayet 17-18.

⁴⁶³ Kur’ân, Zâriyat Sûresi, Ayet 18.

⁴⁶⁴ Kur’ân, Hûd Sûresi, Ayet 114.

⁴⁶⁵ Cahit Karaalp, “Türkçe Meallerde Kavram Çevirileri Sorunu: Salat Kavramı Örneği”, s. 154.

⁴⁶⁶ M. Sait Şimşek, Kur’ân’ın Ana Konuları, İstanbul: Beyan Yayınları, 2015, s. 159.

⁴⁶⁷ Kur’ân, En’am Sûresi, Ayet 72.

⁴⁶⁸ Kur’ân, İbrâhim Sûresi, Ayet 31.

Bakara Suresi 153. Ayet

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ

“Ey iman edenler! Sabır ve namazla yardım dileyin. Şüphesiz Allah sabredenlerin yanındadır.”⁴⁷⁰

Yukarıda yer verilen ayetlerde namazın farz kılındığı bildirilerek tam ve eksiksiz bir şekilde yerine getirilmesi emredilmekte, namaz kılanların kurtuluşa erecekleri belirtilmektedir. Namaz kılmanın Allah tarafından esirgenmeye vesile olacak bir ibadet olduğu vurgulanmaktadır.⁴⁷¹ Ayrıca Allah’tan, sabır ve namazla yardım dilemenin önemine dikkat çekilmektedir.

Kur’ân’ı Kerîm’de birçok ayette namaz emredilmiş fakat kaç rekât, ne zaman ve nasıl kılınacağına dair detaylı bilgi verilmemiştir. Hz. Peygamber Kur’ân’da mücmel olarak zikredilen namazı pratiğe aktarmış, “Beni nasıl namaz kılar gördüyseniz öylece namaz kılın.”⁴⁷² diyerek namaz kılma emrine dair ayetlerin nasıl algılanması gerektiğini öğretmiştir. Hz. Peygamber’in namazın kılınışı şekline yönelik uygulamalarından bazıları şöyledir:

Hiz. Aişe, Hz. Peygamber’in namaza “Allahu ekber” lafzıyla başladığını, iftiyah tekbiri aldığı zaman “Allah’ım! Sana hamd etmekle birlikte seni tesbih ederim. Senin adın mübarek oldu. Şanın yüce oldu ve senden başka ilah yoktur”⁴⁷³ dediğini rivayet etmiştir.

Bir başka rivayette Hz. Aişe, Hz. Peygamber’in nasıl rükû ettiğini göstererek “Resûlullah böyle rükû ederdî” demiştir. Hiz. Aişe’nin bu sözünden Hz. Peygamber’in “Rükû edenlerle beraber rükû edin”⁴⁷⁴ ayetini uygulayarak açıkladığı anlaşılmaktadır.

Hiz. Peygamber’in namaz kılma şekline yönelik aktarılan bir diğer rivayete göre “Hz. Peygamber, kıyamda iken ağırlığını iki ayağının üzerine verir, dimdik dururdu. Rükû yaparken başını ne yukarı kaldırır ne de aşağı eğer, ikisi arasında tutardı.

⁴⁶⁹ Kur’ân, Nûr Sûresi, Ayet 56.

⁴⁷⁰ Kur’ân, Bakara Sûresi, Ayet 153.

⁴⁷¹ Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt 4, s. 94.

⁴⁷² Buhârî, Ezan 18.

⁴⁷³ Ebû Dâvud, Salât, 119, 120; Tirmizî, Salât, 65.

⁴⁷⁴ Kur’ân, Bakara Sûresi, Ayet 43.

Rükûdan kalktığında iyice doğrulmadan secdeye gitmez, başını secdeden kaldırdığı zaman da tam olarak doğrulup oturmadan ikinci secdeyi yapmazdı.”⁴⁷⁵

Kulun rabbine en yakın olduğu anın secdeki olduğunu⁴⁷⁶ belirten Hz Peygamber, secdenin ne şekilde yapılacağını da fiilî sünnetiyle göstermiştir. Rivayete göre o, secdeye giderken tekbir getirir,⁴⁷⁷ secdeyken ellerini bazen omuzlarının⁴⁷⁸ bazen de kulaklarının hizasında⁴⁷⁹ tutardı.

Hz. Peygamber’in sağ yanağının beyazlığı görülecek kadar sağ tarafına dönerek “*Esselamü aleyküm ve rahmetullah*” diyerek selam verdiği, ardından sol yanağının beyazlığı görülecek kadar sol tarafa dönerek “*Esselamü aleyküm ve rahmetullah*” deyip selam verdiği rivayet edilmiştir.⁴⁸⁰

Nisa Suresi 103. Ayet

اِنَّ الصَّلٰوةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِيْنَ كِتَابًا مَّوْقُوتًا “Şüphesiz ki namaz, müminler üzerine vakitleri belli olarak yazılmış bir ödevdir.”⁴⁸¹ ayetinde belirtildiği gibi namaz mü’minler için vakitleri belirlenmiş farz bir ibadettir. Kur’ân’ı Kerîm’de bazı ayetler namaz vakitlerine açık şekilde, bazı ayetler ise işaret yoluyla değinmiştir.⁴⁸² Fakat namaz vakitlerinin başlama ve bitiş zamanı gibi detaylı bilgiler verilmemiştir.⁴⁸³ Örneğin;

Bakara Suresi 238. Ayet

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ

“*Namazları ve orta namazı aksatmadan kılın, huşû içinde Allah’ın huzurunda durun.*”⁴⁸⁴

⁴⁷⁵ Buhârî, **Ezan** 122.

⁴⁷⁶ Müslim, **Salât**, 215.

⁴⁷⁷ Buhârî, **Sıfâtü’s-Salât**, 36, 47; Müslim, **Salât**, 28.

⁴⁷⁸ Tirmizî, **Salât**, 200; Ebû Dâvud, **Salât**, 115, 116.

⁴⁷⁹ Ebû Dâvud, **Salât**, 115, 116.

⁴⁸⁰ Müslim, **Salât**, 582. Tirmizî, **Salât**, 220; Muhammed Nasıruddin el-Elbâni, **Hiz. Peygamber’in Namaz Kılma Şekli**, (çev: Osman Arpaçukuru) İstanbul: Beka Yayınları, 2016, s. 263.

⁴⁸¹ **Kur’ân**, Nisa Sûresi, Ayet 103.

⁴⁸² M. Yaşar Kamiloğlu, “Vakit”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 42, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, s. 488.

⁴⁸³ Hayrunnisa Ağırman Mutlu, “*Hadislere Göre Namaz Vakitleri*”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, SBE, 2019, s. 41.

⁴⁸⁴ **Kur’ân**, Bakara Sûresi, Ayet 238.

Hud Suresi 114. Ayet

وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلْفًا مِّنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرَى لِلذَّاكِرِينَ

“Gündüzün iki tarafında, gecenin de gündüze yakın saatlerinde namaz kılın. Şüphesiz ki iyilikler kötülükleri yok eder. İşte bu, öğüt almak isteyenler için bir hatırlatmadır.”⁴⁸⁵

İsra Suresi 78. Ayet

أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنِ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا

“Gündüzün güneşin gün ortasını aşmasından gecenin karanlığına kadar namazı kıl; bir de sabah namazını; çünkü sabah namazı şahitlidir.”⁴⁸⁶

Hz. Peygamber’in namazın vakitleri ile ilgili ayetleri nasıl anlayıp uyguladığını gösteren birçok rivayet bulunmaktadır. Örneğin namaz vakitlerini soran bir sahabiye bunu uygulayarak öğrettiğine dair bir rivayet şöyledir:

“Bir adam Hz. Peygamber’e gelerek ona namaz vakitlerini sordu. Resûlullah o adama ‘namazda bizimle beraber hazır olun’ buyurdu. Derken (Bilal’e) emretti, o da alacakaranlıkta ezanı okudu. Resulullah fecir doğduğu zaman sabah namazını kıldırды sonra güneş göğün ortasından biraz meylettiği vakit (Bilal’e) öğle namazını okumasını emretti. Sonra güneş yüksekte iken (Bilal’e) ikindi ezanını okumasını emretti. Sonra güneş battığı zaman (Bilal’e) akşam ezanını okumasını emretti. Sonra şafak kaybolduğu zaman (Bilal’e) yatsı ezanını okumasını emretti. Ertesi gün (Bilal’e) yine emretti o da sabah namazını ortalık aydınlandıktan sonra okudu. Sonra öğle ezanını okumasını emretti. (Bilal) öğle ezanını serinlik zamanında okudu. Sonra güneş henüz beyaz tertemiz olup rengine hiçbir sarılık karışmamış bir halde iken (Bilal’e) ikindi ezanını okumasını emretti. Sonra şafak kaybolmadan (Bilal’e) akşam ezanını okumasını emretti. Sonra gecenin üçte biri ya da bir kısmı gittiğinde (Bilal’e) yatsı ezanı okumasını emretti. Sabah olunca; ‘Soruyu soran kimse nerede? İşte bu gördüğün zamanların arası, Namaz vakitleridir.’ buyurdu”⁴⁸⁷

⁴⁸⁵ Kur’ân, Hûd Sûresi, Ayet 114.

⁴⁸⁶ Kur’ân, İsrâ Sûresi, Ayet 78.

⁴⁸⁷ Müslim, Mesâcid, 613.

Kur’ân’ın namaz emrini yaşayarak, uygulayarak gösteren Hz. Peygamber bazen de namazı üsulüne göre kılmayanları uyarmış, nasıl kılınacağını tarif ederek hata ve eksikliklerini düzeltmiştir. Örneğin, bir defasında mescitte namazı hızlıca kılan bir kişiyi uyarıp namazının olmadığını söylemiş, nelere dikkat edeceğini tam olarak öğrenip uygulayıncaya kadar da tekrar kılmasını emretmiştir.⁴⁸⁸

Taha Suresi 132. Ayet

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber, “*Aile fertlerine namazı emret, kendin de bunda kararlı ol...*”⁴⁸⁹ ayeti indiğinde sabah namazına kalktığı zaman altı ay boyunca kızı Fatıma’nın kapısına uğrayarak “*Ey ehl-i beytim haydi namaza*” der ardından; “*Ey Peygamber’in ailesi! Allah, sizi sadece günah kirlerinden arındırmak ve sizi tertemiz yapmak istiyor*”⁴⁹⁰ ayetini okurdu.⁴⁹¹

Diğer bir rivayete göre Hz. Peygamber bir gece kızı Hz. Fatıma ve Hz. Ali’yi namaza uyandırmak için onlara seslenmiş, Hz. Ali “*Ya Resûlullah hayatımız Allah’ın iradesindedir. Dilerse bizi uyandırır*” şeklinde karşılık vermiştir. Hz. Peygamber, Hz. Ali’nin kendini savunmaya yönelik bu aceleci tavrı karşısında ona bir şey söylemeden dönüp giderken dizlerine vurarak *وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا* “... *insan tartışmaya çok düşkün olan bir varlıktır*”⁴⁹² ayetini okumuştur.⁴⁹³ Bu örnek Hz. Peygamberin tartışma ile ilgili ayeti de fiilî açıdan nasıl tefsir ettiğini göstermektedir.

Hz. Peygamber, ayetteki emri hayatına tatbik etmesiyle nasıl anlaşılması gerektiğini fiilen ortaya koymuş, bu yönüyle de ashabına örnek olmuştur. Nitekim Hz. Ömer’in de geceleyin kalkıp dilediği kadar namaz kıldığı, sabaha karşı ev halkını namaz kılmaları için uyandırdığı, bu esnada da *وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا* “*Aile fertlerine namazı emret, kendin de bunda kararlı ol...*”⁴⁹⁴ ayetini okuduğu rivayet edilmiştir.⁴⁹⁵

⁴⁸⁸ Buhârî, **Ezan** 95; Müslim, **Salât** 45; Kadir Paksoy, Hadislere Göre Namazda Ta’dil-i Erkân, “**Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**”, Cilt 24, Sayı 24, (2010), s. 62.

⁴⁸⁹ **Kur’ân**, Tâhâ Sûresi, Ayet 132.

⁴⁹⁰ **Kur’ân**, Ahzâb Sûresi, Ayet 33.

⁴⁹¹ Tirmizî, **Tefsîr**, 34.

⁴⁹² **Kur’ân**, Kehf Sûresi, Ayet 54.

⁴⁹³ Buhârî, **i’tisâm**, 56.

⁴⁹⁴ **Kur’ân**, Tâhâ Sûresi, Ayet 132.

⁴⁹⁵ Mâlik, **Salâtül-leyl** 259; İbn Kesîr, **a.g.e.**, Cilt 5., s. 327.

b) Hac

Al-i İman Suresi 96-97. Ayetler

إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مِّمَّا عَنِ الْإِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا
وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حُجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ

...Oraya giren emniyette olur. Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki Allah hiçbir şeye muhtaç değildir.”⁴⁹⁶ ayetiyle müminlere farz kılınan hac ibadeti Kur'ân'ı Kerîm'de namaz, zekat, oruç gibi diğer temel ibadetlere nispeten daha ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Çeşitli ayetlerde haccın ifa edilmesi, yasakları ve hac menâsikinin ifa edildiği “Kâbe”, “Arafat”, “Müzdelife”, “Makam-ı İbrahim”, “Safa-Merve” gibi yerlerin tarihi ile ilgili bilgi ve hükümler yer almaktadır.⁴⁹⁷ Ayrıca Kur'ân'ı Kerîm'de hac ibadetinden bahsettiği için “Hac” ismini alan⁴⁹⁸ bir sure de yer almaktadır. Hac ile ilgili ayetlerin tefsirinde oldukça geniş bilgilere yer veren müfessirler, hac ibadetinin Hz. İbrahim'e dayanması, Mekke'nin fazileti ve harem kılınması ile ilgili konulardan da söz etmiş, bu hususta birçok rivayet zikretmişlerdir.⁴⁹⁹

Hac ibadetinin uygulaması bütün ayrıntılarıyla Kur'ân'da yer almamaktadır. Namaz ibadetinde olduğu gibi hac ibadeti de bütün boyutlarıyla Kur'ân'ın uygulayıcısı konumunda olan Hz. Peygamber'in örnekliği ve uygulaması ile şekillenmiştir. Bu nedenle Hz. Peygamber; “*Huzû 'annî menâsikekum/hac ibadetini benden öğreniniz*”⁵⁰⁰ demiştir.

Hadis kaynaklarında hac ile ilgili hadisler genellikle “*Kitâbu'l-Hac*” ve “*Kitâbu'l-Menasik*” gibi bölümlerde yer almaktadır. Özellikle Müslim'in *Câmiu's-Sahîh*'inde “*Resûlullah'ın Haccı*” başlığı altında yer verilen uzunca bir hadiste Hz. Peygamber'in hac çağrısından Medine'ye dönüşüne kadarki sürede yaptığı her şey detaylı bir şekilde

⁴⁹⁶ Kur'ân, Âl-i İmrân Sûresi, Ayet 96-97.

⁴⁹⁷ Kur'ân, Bakara Sûresi Ayet 125-128, 158, 189, 196-203; Âl-i İmrân Sûresi, 96-97; Mâide Sûresi, Ayet 1-2, 95-97; Hac Sûresi, Ayet 25-37; Abdullah Tırabzon, “*Hac İbadetinde Yasak Davranışlar*”, (Yayımlanmamış Doktora tezi) İstanbul Üniversitesi SBE, 2008, s. 6.

⁴⁹⁸ Emin Işık, “Hac Suresi”, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 14, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, s. 420.

⁴⁹⁹ İbn Kesîr, a.g.e., Cilt 1, s. 540-549; Kurtubi, a.g.e., Cilt 3, s. 263-330; Razi, a.g.e., Cilt 5, s. 149-183; Elmalılı, a.g.e., Cilt 2, s. 46-62.

⁵⁰⁰ Müslim, Hac, 51.

anlatılmaktadır.⁵⁰¹ Hz. Peygamber'in, vefatından kısa süre önce gerçekleştirdiği hac; ashabıyla vedalaştığı için "Veda haccı"; hac ibadetine dair hükümleri bildirip bizzat uyguladığı için, "Belağ haccı"; hac ibadeti farz kılındıktan sonraki ilk haccı olduğu için de "İslam haccı" olarak isimlendirilmiştir.⁵⁰²

Hac ibadetine dair; *telbiye, Arafat vakfesi, Müzdelife vakfesi, şeytan taşlama, haccın yasakları, kurban kesme, traş olma* gibi konularla ilgili pek çok rivayet bulunmaktadır: Örneğin;

Hz. Peygamber'in Zü'l-Huleyfe'de devesinin üzerine binerek telbiye getirdiği rivayet edilmiştir. Hac ibadeti için Allah'ın emrine uymayı sembolleştiren telbiye, hac veya umre için ihrama giren kişinin şu sözleri söylemesini ifade eder:⁵⁰³ "*Lebbeyk, Allahümme Lebbeyk! Lebbeyke la şerike leke lebbeyk! İnne'l-hamde ve'n-ni'mete leke ve'l-mülk la şerike lek.*" (Allah'ım! Senin davetine uydum, emrine boyun eğdim, Senin eşin ve ortağın yoktur. Hamd sanadır, mülk senindir. Senin eşin ve ortağın yoktur.)⁵⁰⁴

Abdurrahman b. Ya'mer ed-Dili'den gelen rivayete göre Hz. Peygamber Arafat'ta vakfe yaptığı sırada Necidli bazı insanlar Hz. Peygamber'e haccı nasıl yapacaklarını sormuş, Hz. Peygamber'de cevaben "*Hac Arafat'tır. Kim Cem (Müzdelife) gecesi sabah namazından önce Arafat'a gelirse haccı tamamlanmış olur.*" buyurmuştur.⁵⁰⁵

Bakara Suresi 125. Ayet

Hz. Peygamber'in Kâbe'ye varınca Hacerü'l-Esved'i selamlayarak Kâbe'yi tavaf ettiği, tavaf bitince de Makâm-ı İbrahim'e gidip *وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى* "...Siz de İbrahim'in makamından kendinize namaz kılacak bir yer edinin..."⁵⁰⁶ ayetini okuyarak burada iki rekat namaz kıldığı rivayet edilmiştir.⁵⁰⁷

⁵⁰¹ Müslim, **Hac**, 147.

⁵⁰² Bünyamin Erul, "Veda Haccı", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 42, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, s. 590; H. Ahmet Özdemir, "Son Peygamber'in (SAV) Son Mesajı Olarak Veda Hutbesi", **Din Bilimleri Akademik Dergisi**, Cilt 5, Sayı 4, (2005), s. 98.

⁵⁰³ Salim Ögüt, "Telbiye", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 40, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011, s. 396. Ali Bakkal, "Hz. İbrahim ve Hac", **H. İbrahim Sempozyumu Bildirileri ed.** Ali Bakkal, Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, (1997), s. 134.

⁵⁰⁴ Buhârî, **Hac**, 26; Müslim, **Hac**, 20, 21.

⁵⁰⁵ Tirmizî, **Tefsîr**, 22; Ebû Dâvud, **Menâsik** 68; İbn Mâce **Menâsik** 57.

⁵⁰⁶ **Kur'ân**, Bakara Sûresi, Ayet 125.

⁵⁰⁷ Müslim, **Hac**, 147.

Bakara Suresi 158. Ayet

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber, sa'y yapmak için Safa tepesine yaklaşıncı إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ يَكْفُرْ بِمَا كَفَرَ اللَّهُ فَإِنْ أَرَادَ جُحُودًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ *Safâ ile Merve Allah'ın nişânelerindendir; dolayısıyla hac veya umre yaparak Beytullah'ı ziyaret eden bir kimsenin bu yerleri tavaf etmesinde kendisi için bir günah yoktur. Kim gönüllü bir iyilik yaparsa bilsin ki Allah iyiliği mükâfatıyla karşılayan ve çok iyi bilendir*"⁵⁰⁸ ayetini okudu ve Allah'ın başladığından başlıyorum diyerek Safâ'dan başladı ve üzerine çıktı, kibleye dönerek tekbir getirdi.⁵⁰⁹

Bakara Suresi 198. Ayet

...Arafat'tan dalga dalga indiğinizde Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikredin..."⁵¹⁰ ayetinde "Meş'ar-i Haram" ifadesiyle Müzdelife'ye işaret edilmektedir.⁵¹¹ Müzdelife hacda Arafat vakfesinden sonra ikinci vakfenin yapıldığı yerdir.⁵¹² Hz. Ali Hz. Peygamber'in, Müzdelife'de sabahlayınca Kuzeh tepesinde vakfeye durduğunu ve "İşte Kuzeh, burası vakfe yeridir. Müzdelife'nin her tarafı da vakfe yeridir" dediğini rivayet etmiştir.⁵¹³

Hz. Peygamber'in hac ibadetine ilişkin şeytan taşlama, kurban kesme, traş olma gibi uygulamalarıyla ilgili rivayetler de bulunmaktadır. Örneğin;

Sahabeden Fadl b. Abbas, taşların nasıl atılacağını anlatırken Hz. Peygamber'in eliyle işaret ettiğini bildirmektedir; "Hz. Peygamber, Muhassir vadisine geldiğinde 'Cemrelerde atacağınız taşları toplayınız' dedi. Bu esnada eliyle taş atar gibi yapıyordu."⁵¹⁴

Başka bir rivayette Hz. Peygamber'in, Mina'ya geldiğinde cemreye giderek orada taş attığı, ardından Mina'da konakladığı yere gelip kurban kestiği, daha sonra berbere, tıraş etmesi için; önce başının sağ, sonra sol tarafına işaret etmiştir.

⁵⁰⁸ Kur'an, Bakara Sûresi, Ayet 158.

⁵⁰⁹ Müslim, Hac, 147.

⁵¹⁰ Kur'an, Bakara Sûresi, Ayet 198.

⁵¹¹ Elmalılı, a.g.e., Cilt 2, s. 60.

⁵¹² Dursun Ali Şeker, "Müzdelife", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 32, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s. 239.

⁵¹³ Ebû Dâvud, Menâsik, 65.

⁵¹⁴ Müslim, Hac, 45; Dârimi, Hac, 60; Nesâî, Menâsik, 218.

c) Zekât

İslam dininin temel ibadetlerinden olan zekât, Kur’ân’da belirlenen sınıflara⁵¹⁵ verilmek üzere farz kılınan, dinen zengin sayılan kişilerin malından alınan belirli payı ifade eder.⁵¹⁶ Kur’ân’da zekât kelimesi otuzu aşkın ayette yer almaktadır.⁵¹⁷ Zekât emri birçok ayette “وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ” “*Namazı kılın, zekâtı verin*”⁵¹⁸ şeklinde namaz ile birlikte tekrarlanmaktadır.⁵¹⁹

İslam âlimleri zekâtın ne zaman farz kılındığı ile ilgili farklı görüşler öne sürmüştür. Kimine göre Mekke döneminde,⁵²⁰ kimine göre hicretin ikinci yılında, kimine göre de hicretin dokuzuncu yılında farz kılınmıştır. Çoğunluğun tercih ettiği görüş, hicretin ikinci yılında oruç ibadetinden önce farz kılındığı yönündedir.⁵²¹

Bakara Suresi 277. Ayet

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

“Şüphe yok ki iman edip dünya ve âhiret için yararlı şeyler yapanlar, namaz kılanlar ve zekât verenlerin rableri katında ecirleri vardır; onlara ne korku vardır ne de üzüleceklerdir.”⁵²²

Lokman Suresi 2-5. Ayetler

تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ هُدًى وَرَحْمَةً لِّلْمُحْسِنِينَ الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ أُولَٰئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

“Bunlar, güzel işlerin peşinde olanlara hidayet ve rahmet kaynağı olan hikmetli kitabın âyetleridir. Namazlarını özenle kılan, zekâtı veren ve âhirete kesin olarak

⁵¹⁵ Kur’ân, Tevbe Sûresi, Ayet 60.

⁵¹⁶ Mehmet Erkal, “Zekât”, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 44, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, s. 207.

⁵¹⁷ Fuâd Abdülbâki, a.g.e., s. 407.

⁵¹⁸ Kur’ân, Bakara Sûresi, Ayet 43, 83, 110; Nisâ Sûresi, Ayet 77; Nûr Sûresi, Ayet 56; Ahzab Sûresi, Ayet 33; Mücadele Sûresi, Ayet 13; Müzemmil Sûresi, Ayet 20.

⁵¹⁹ Nihat Dalgın, “Zekât” Hükümleri, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 16, Sayı 16, (2004), s. 44.

⁵²⁰ İbn Hacer, a.g.e., Cilt 4, s. 209.

⁵²¹ İbn Hacer, a.g.e., Cilt 4, s. 209; Erkal, a.g.e., s. 207; Soner Duman, Hz. Peygamber ve Hulefa-i Raşidin Dönemlerinde Zekât, İnternational Journal of Islamic Economics and Finance Studies, 2018, Cilt 4, Sayı 1, s. 58-60.

⁵²² Kur’ân, Bakara Sûresi, Ayet 277.

inananlar; İşte onlar rableri tarafından gösterilen doğru yol üzerindedirler; kurtuluşa erenler de yalnız onlardır.”⁵²³

Araf Suresi 156. Ayet

وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ فَسَاكُنْ بِهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ

“...rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır; ayrıca rahmetimi Allah korkusu taşıyanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım.”⁵²⁴

Yukarıdaki ayetlerde, zekât ibadeti Allah’a karşı gelmekten sakınan, salih amel işleyen, özünde ve sözünde dosdoğru olan mü’minlerin nitelikleri arasında sayılmakta, Allah’ın, zekât veren mü’minlere merhamet edeceği ve onları ödüllendireceği bildirilmektedir.⁵²⁵

Kur’ân’da hangi malların zekâta konu olduğu ile ilgili ayetler bulunmakla beraber⁵²⁶ hangi mallardan ne kadar zekât verilmesi gerektiğine dair bir açıklama yer almamaktadır.⁵²⁷ Zekâta konu olan malların nisap miktarı, bu mallardan zekât verilecek miktar, toplanma ve dağıtım şekli Hz. Peygamber’in söz ve uygulamalarıyla ortaya konmuştur. “Benim nasıl namaz kıldığımı gördüyseniz öylece namaz kılın.”⁵²⁸, “Hac ibadetini benden öğrenin”⁵²⁹ buyuran Hz. Peygamber, namaz ve haccı emreden ayetlerde olduğu gibi zekât ile ilgili ayetleri de sadece tebliğ etmekle yetinmemiş, bu ayetlerin nasıl anlaşılması gerektiğini bizzat uygulamalarıyla ortaya koymuştur.

Hz. Peygamber tarafından zekâtın nisabına dair yapılan tespitler, kendi döneminde para olarak kullanılmakta olan dinar (altın) ve dirhem (gümüş); kendi yaşadığı coğrafyada yetiştirilen deve, sığır, koyun gibi hayvanlar ile arpa, buğday, hurma ve üzüm gibi toprak mahsulleri çerçevesinde şekillenmiştir.⁵³⁰

⁵²³ Kur’ân, Lokmân Sûresi Ayet 2-5.

⁵²⁴ Kur’ân, A’râf Sûresi, Ayet 156.

⁵²⁵ Kur’ân, Bakara Sûresi, Ayet 177, 277; A’râf Suresi, Ayet 156; Tevbe Sûresi, Ayet 71; Lokman Sûresi, Ayet 2-5.

⁵²⁶ Kur’ân, Bakara Sûresi, Ayet 267; En’âm Sûresi, Ayet 141.

⁵²⁷ Hadislerle İslam, Cilt 2, s. 465.

⁵²⁸ Buhâri, Ezan 18.

⁵²⁹ Müslim, Hac, 51.

⁵³⁰ Hadislerle İslam, Cilt 1, s. 466.

Altının nisap miktarıyla ilgili rivayete göre Hz. Peygamber; “Yirmi dinarın (81 gr. altın) olmadıkça senin üzerine (zekât olarak) bir şey yoktur”⁵³¹ buyurmuştur. Yine Hz. Peygamber’in belirttiğine göre “Beş ukiyyeden (561 gr.) az olan gümüşte, beş deve ve beş veskten (653 kg.) az olan (toprak mahsüllerinde) zekât yoktur.”⁵³² Konu ile ilgili rivayetlerde nisap miktarına ulaşan mallardan verilmesi gereken miktar ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.⁵³³

Hz. Peygamber, zekât gelirlerinden faydalanmak isteyen kişilerin durumlarını inceleyerek ihtiyaç sahibi olup olmadıklarını araştırmış, hak etmeyen kimselere zekâtı pay vermemiştir.⁵³⁴

Veda haccı sırasında zekât dağıtımını yaptığı esnada iki kişi Hz. Peygamber’in yanına gelir ve zekât gelirlerinden kendilerine de verilmesini isterler. Hz. Peygamber onlara bakar, gücü kuvveti yerinde insanlar olduklarını görür ve şöyle der; “İsterseniz size zekât gelirlerinden vereyim, ama zenginin ve çalışıp kazanacak güç ve kuvveti olanın zekâtta payı yoktur.”⁵³⁵

Tevbe Suresi 60. Ayet

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

“Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah’ın kesin buyruğu budur. Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir.”⁵³⁶ ayetinde belirtildiği gibi zekât verilecek kesimlerden biri de zekât toplamakla görevli olan kişilerdir. Hz. Peygamber, İslam coğrafyası genişleyince zekât mallarının düzenli bir şekilde toplanması için çeşitli bölgelerde bulunan mükelleflere zekât memurları göndererek

⁵³¹ Ebû Dâvud, **Zekât**, 5; Hadislerle İslam, Cilt 1, s. 466.

⁵³² Buhârî, **Zekât**, 4; Hadislerle İslam, Cilt 1, s. 465-466.

⁵³³ Buhârî, **Zekât**, 37, 38, 42, 43, 55; Müslim, **Zekât**, 1, 3, 5, 6, 7, 12; Tirmizi, **Zekât**, 4, 5, 12, 14.

⁵³⁴ Ünal Kılıç, “Hz. Peygamber Döneminde Zekât Uygulaması”, Necmeddin Kızılkaya (ed.), **Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları** (45-64), İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 2017, s. 55.

⁵³⁵ Ebu Davud, **Zekât**, 23.

⁵³⁶ **Kur’ân**, Tevbe Sûresi, Ayet 60.

zekât toplama işini bizzat organize etmiştir.⁵³⁷ Zekât mükelleflerini belirlemek, zekât miktarını toplamak, toplanan zekât gelirlerini kayıt altına almak ve dağıtmak üzere görevlendirdiği zekât memurlarına görev öncesinde birtakım talimatlar vermiş, halka iyi davranmaları, haksızlık yapmamaları, malların orta hallisini almaları konusunda uyarıda bulunmuştur.⁵³⁸ Rivayet edildiğine göre;

Hiz. Peygamber, Muâz. b. Cebel'i Yemen'e gönderirken şu tavsiyelerde bulunmuştur; *"Sen Ehl-i Kitap (hristiyan) olan bir kavme gidiyorsun. Yanlarına vardığında onları Allah'tan başka ilah olmadığına ve benim O'nun elçisi olduğuma şehadet etmeye davet et. Bu konuda sana itaat ederlerse, onlara Allah'ın kendilerine beş vakit namazı farz kıldığını bildir. Eğer bu konuda da sana itaat ederlerse Allah'ın zenginlerden alınıp fakirlere verilmek üzere onlara zekâtı farz kıldığını bildir. Eğer bu konuda da itaat ederlerse **sakın mallarının en kıymetlilerini alma!** Mazlumun bedduasından sakın! Çünkü onunla Allah arasında (duasının kabul olmasına engel olacak) perde yoktur."*⁵³⁹

3.1.3. Ahlakla İlgili Ayetlerin Fiilî Tefsiri

a) Doğruluk

Hud Suresi 112. Ayet

فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْا إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

*"Senin yanında hak yola dönenlerle birlikte, emrolunduğun gibi dosdoğru ol! Siz de azıp sapmayın. Allah, yaptıklarınızı çok iyi görmektedir."*⁵⁴⁰

Ayet Hiz. Peygamber ve bütün mü'minlere istikamet üzere olmayı emretmektedir. Hiz. Peygamber, söz konusu emri önce kendi hayatında uygulamış; *niyet, inanç, söz, düşünce ve davranışta doğruluk ve dürüstlüğü*⁵⁴¹ ifade eden istikameti hayatının her safhasında göstermiştir.

⁵³⁷ Emrullah Dumlu, "Ticaret Mallarının Zekâtı", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, SBE, 2008, s. 15; Ayşe Yavuz, "Hz. Peygamber'in Zekât Memuru Olarak Görevlendirdiği Sahabiler", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi SBE, 2011, s. 58.

⁵³⁸ Yahya Demirhan, "Hz. Peygamber Döneminde Zekâtın Toplanmasında İzlenen Yol", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Uludağ Üniversitesi SBE, 2006, s. 42.

⁵³⁹ Buhârî, **Zekât**, 60; Müslim, **İman**, 29.

⁵⁴⁰ **Kur'ân**, Hud Sûresi, Ayet 112.

⁵⁴¹ Kur'ân yolu, Cilt 4, s. 739.

İbn Abbas, Hz. Peygamber’e Kur’ân’ın tamamında bu ayetten daha ağır bir ayet inmediğini, sahabenin “*Ya Resûlullah çabuk yaşlandınız*” demesi üzerine “*Beni Hud ve kardeşleri ihtiyarlattı*”⁵⁴² buyurduğunu bildirmektedir.⁵⁴³ Hz. Peygamber bu sözyle her şartta doğru ve dürüst kalmanın zor bir süreç olduğunu⁵⁴⁴ ifade ederken aynı zamanda onun hayatı boyunca “*...emrolunduğun gibi dosdoğru ol*” ayetinin gereğini yerine getirme endişesi taşıdığını ortaya koymaktadır.

Ahlaki bir nitelik olan doğruyu söylemek öğrenilmesi gereken bir şeydir.⁵⁴⁵ Hz. Peygamber, doğruluğun çocuklukta yerleşmesine önem göstermiş, bunun için ebeveynin çocuklarıyla olan ilişkilerini kontrol ederek bazı prensipler belirlemiştir. Buna göre ebeveynin çocukları ile olan diyaloglarında doğruluktan ayrılmamaları, onlara karşı ilgisiz bir tavır takınmamaları gerekir.⁵⁴⁶ Abdullah b. Amir şöyle anlatır;

“*Bir gün Hz. Peygamber evimize gelmişti. Ben henüz küçük bir çocuktum. Dışarı çıkmak istediğimde annem; ‘Yanıma gel sana bir şey vereceğim’ dedi. Hz. Peygamber, anneme; ‘Çocuğa ne vereceksin?’ diye sordu. Annem ‘Ona hurma vereceğim’ cevabını verince Hz. Peygamber; ‘Eğer çocuğa bir şey vermeseydin bu sözün bir yalan olarak yazılırdı’ buyurdu.*”⁵⁴⁷

Habeşistan’a hicret eden diğer mü’minleri temsilen Habeş kralı Necaşi’ye Hz. Peygamber’i tanıtan Ebu Caf’er b. Ebû Tâlib’in sözlerinde de Hz. Peygamber’in doğruluğuna işaret vardır; “*Allah, içimizden, Aramızda kırk yıldır yaşayan ve doğruluğu, dürüstlüğü, asaleti ve emanete titizliği ile tanıdığımız birini peygamber olarak gönderdi.*”⁵⁴⁸ Bizzat Hz. Peygamber’de “*Aranızda Allah’tan en çok korkan, en doğru olan ve en çok iyilikte bulunan benim*” demiştir.⁵⁴⁹

Hz. Peygamber “*...emrolunduğun gibi dosdoğru ol*” ayetini ve doğrulukla ilgili diğer ayetleri doğruluğu zirvede yaşayarak tebyin etmiştir. Hz. Peygamber doğruluğu

⁵⁴² Tirmizî, **Tefsîr**, 6.

⁵⁴³ Nevevî, **a.g.e.**, Cilt 2, s. 9. <http://www.dinveilim.com/>

⁵⁴⁴ Râzi **a.g.e.** Cilt 18, s. 72.

⁵⁴⁵ Erol Güngör, **Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1985, s. 16; Burhan Sümertaş, “*Kur’ân’ı Kerim’de Sıdk Kavramı*”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, 2009, s. 184.

⁵⁴⁶ Musa Kâzım Gülçür, **Doğruluk ve İstikamet Ahlakı**, <http://www.dinveilim.com/>, (Erişim Tarihi: 26 Kasım 2019)

⁵⁴⁷ Ebû Dâvud, **Edep**, 88.

⁵⁴⁸ İbn Hişâm, **a.g.e.**, Cilt 1, s. 336.

⁵⁴⁹ Buhârî, **Bed’ü’l-Vahy**, 6.

tefsir etmek yerine eyleme aktararak ayetin nasıl anlaşılması gerektiğini göstermiş ve bunu sözlerine yansıtmıştır. Hz. Peygamber'in düşmanlarının bile onun doğruluğuna şahitlik etmesi bu durumu göstermektedir. Ebu Süfyan'ın Bizans kralı Hrakl'in soruları üzerine Hz. Peygamber'in kişiliği hakkında verdiği bilgiler arasında Hz. Peygamber'in doğruluk ve dürüstlüğüne ilişkin ifadeler de yer almaktadır. Ebu Süfyan, iman etmediği halde Hz. Peygamber'in verdiği sözünden dönmeyen biri olduğunu ve onun yalanına hiçbir zaman şahit olmadığını itiraf etmiştir.⁵⁵⁰

b) Ahde Vefa

Maide Suresi 1. Ayet

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ...

*Ey iman edenler! Sözleşmeleri yerine getirin...*⁵⁵¹ ayetinde emredilen ahde vefa verilen sözde durmayı, yapılan anlaşmalara sadık kalmayı ifade etmektedir. Tefsirlerde ayetle ilgili yapılan yorumlar ve aktarılan rivayetlerde ayetteki “sözleşmeler/akitler” in; insanın gerek Allah ile gerekse diğer insanlar ve topluluklarla olan her çeşit söz ve antlaşma gibi karşılıklı taahhüdü gerektiren her türlü davranışı kapsadığı belirtilmektedir.⁵⁵²

Hz. Peygamber'in gerek verdiği sözlere gerekse yaptığı sözleşmelere her ne koşulda olursa olsun, aleyhine de olsa sadık kalarak ahde vefayı emreden ayetleri tatbik ettiği görülmektedir. Örneğin Mekkeli müşriklerle imzalanacak olan Hudeybiye barış antlaşmasının şartlarından biri de Mekke'den İslamı kabul edip Hz. Peygamber'e sığınanların Mekkelilerin istemesi durumunda onlara geri verilecek olmasıydı. Antlaşma metni hazırlanırken Ebu Cendel b. Amr b. Süheyl, ayaklarına vurulmuş zinciriyle müşriklerin ellerinden kaçmış ve Hz. Peygamber'e sığınmıştı. Müslümanlar onu geri vermek istemeseler de Hz. Peygamber anlaşmak üzere oldukları ahdi yerine

⁵⁵⁰ Buhârî, **Bedü'l-Vahy**, 1.

⁵⁵¹ **Kur'ân**, Maide Sûresi, Ayet 1. Ahde vefa ilkesi Kur'ân'da birçok yerde zikredilmektedir. Bkz; **Kur'ân**, Âl-i İmrân Sûresi, Ayet 76; Tevbe Sûresi, Ayet 4; Nahl Sûresi, Ayet 91-92; İsra Sûresi Ayet 34.

⁵⁵² İbn Kesîr, **a.g.e.**, Cilt 3, s. 8; Elmalılı, **a.g.e.**, Cilt 3, s. 143; Kurtubî, **a.g.e.**, Cilt 7, s. 247; Şimşek, **a.g.e.** Cilt 2, s. 10; Zülfikar Durmuş, “Kurân'a göre İnsanın Sorumlu Olduğu Temel Ahlaki İlke: Ahde Vefa”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2, (2002), s. 86.

getirmiş, Ebu Cendel'e hitaben “*Sabret, biz sözümüzden dönemeyiz, Allah sana yakında bir yol gösterecektir.*” demiştir.⁵⁵³

Bu konuda başka bir örnek de şöyledir; “Sahabeden Huzeyfe el-Yeman ve Huseyn (Bedir savaşına katılmak üzere) Mekke'den gelirken yolda müşrikler onları durdurmuş, Hz. Peygamber ile birlikte Kureyş'e karşı savaşa katılmamaları şartıyla serbest bırakmışlardır. Bu sahabiler Hz. Peygamber'in yanına geldiklerinde durumu anlatmış, bunun üzerine Hz. Peygamber; ‘*Siz geri dönün, biz verdiğimiz sözü tutarız, onlara karşı yardımı da Allah'tan dileriz.*’”⁵⁵⁴ demiştir.

c) Adalet

Şura Suresi 15. Ayet

...وَأْمُرْتُ لَا عَدْلَ بَيْنَكُمْ...

“...Bana aranızda âdil davranmam emredildi...”⁵⁵⁵ Hz. Peygamber'e, gönderildiği toplumdaki insanlar arasında herhangi bir ayrım yapmadan adaletle hükmetmesi emredilmiştir.⁵⁵⁶

Kur'an'da adalet, “denklik, denge, eşitlik, fîdye, bedel” gibi anlamlara gelmekle beraber “hakka göre hüküm vermek, davranış ve hükümde doğru olmak, hakkı gözetmek” gibi anlamlarda da kullanılmaktadır. Bu bağlamda birçok ayette; yönetimde, yargıda, iktisadi alanda, sosyal hayatta, kısaca bütün insani ilişkilerde adalet ilkesine göre hareket edilmesi emredilmiştir.

Maide Suresi 8. Ayet

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا ۖ هُوَ أَقْرَبُ
لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

“Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvâya daha uygundur. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah

⁵⁵³ Buhârî, **Şurût**, 1.

⁵⁵⁴ Müslim, **Cihad, Siyer** 98.

⁵⁵⁵ **Kur'an**, Şura Sûresi, Ayet 15.

⁵⁵⁶ Kurtubi, **a.g.e.** Cilt 18, s. 455; Mevdudi, **a.g.e.**, Cilt 5, s. 231.

yaptıklarınızdan haberdardır.”⁵⁵⁷ “Başkalarına duyulan kin ve öfke insanları adâletli davranmaktan alıkoyma yönünde, önemli etkiye sahiptir.”⁵⁵⁸ Ayette öfke ve düşmanlığın adaletli davranmaya engel olmaması, bir karar verildiğinde ön yargısız davranarak iki tarafın da hakkının korunması gerektiği ortaya konmakta, adaletli olmanın takva ile bağlantılı olduğuna dikkat çekilmektedir.

Nisa Suresi 135. Ayet

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ
فَقِيرًا فَلِلَّهِ أُولَىٰ بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ أَنْ تَعْدِلُوا وَإِنْ تَلَّوْا أَوْ تُعْرَضُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا

“Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine bile olsa adaleti ayakta tutun, Allah için şahitlik eden kimseler olun. (İnsanlar) zengin olsunlar, yoksul olsunlar Allah onlara sizden daha yakındır. Öyleyse siz hislerinize uyup adaletten ayrılmayın. Eğer adaletten sapar veya üzerinize düşeni yapmaktan geri durursanız bilin ki Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.”⁵⁵⁹ İnsanın adaletli davranmasının önündeki engellerden biri de yakınlarını kayırma durumudur.⁵⁶⁰ Ayette kişinin; kendisi, ana babası ve yakını aleyhine de olsa doğruluktan ayrılmayıp adaletten hiçbir şekilde taviz vermemesi, zengin fakir ayrımı gözetmeden şahitliği sadece Allah rızası için yapması emredilmiştir.⁵⁶¹

Nisa Suresi 58. Ayet

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ
إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا

“Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir.”⁵⁶² Emanet ve adalet kavramlarının bir arada zikredildiği ayette emanetin ehline verilmesi; insanlar arasında

⁵⁵⁷ Kur’ân, Mâide Sûresi, Ayet 8.

⁵⁵⁸ Yusuf Açıkel, “Hz. Peygamber’in Sünneti/Hadisleri ve Bazı Yöneticilerin Örnek Uygulamaları Özelinde Adaletin Tesisine Yönelik Temel Yaklaşımlar”, “Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi”, Cilt 12, Sayı 66, (2019), s. 1257.

⁵⁵⁹ Kur’ân, Nisâ Sûresi, Ayet 135.

⁵⁶⁰ Açıkel, a.g.m., s. 1256.

⁵⁶¹ Mustafa Kara, “Kur’an’da Adalet Kavramı ve Güncel Değer”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 34, (2013), s. 144.

⁵⁶² Kur’ân, Nisâ Sûresi, Ayet 58.

din, ırk, dost-akraba ayırımına gitmeden adaletle hükmedilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır.⁵⁶³ Müfessirlerin bazıları, emanet ve adalet kelimelerini birlikte değerlendirerek, ayetin insan ile rabbi ve insan ile toplum arasında inşa edilmesi gereken bir güven mekanizmasından bahsettiğini ifade etmişlerdir.⁵⁶⁴

Hız. Peygamber, adaletle ilgili ayetleri hayata aktarırken her alanda adalet ilkesini tesis etmiş; ırk, din, dil, cinsiyet, sınıf ve makam farkı gözetmeksizin bütün insanlara adaletli davranmıştır.⁵⁶⁵ Hadis kaynakları incelendiğinde Hız. Peygamber'in adaletle dair ayetleri pratiğe aktardığını gösteren birçok rivayetle karşılaşmak mümkündür.

Hayatının her alanında gerek fiilleri gerekse sözleri ile adalet örnekleri sergileyen Hız. Peygamber,⁵⁶⁶ kendisine getirilen davalarda hüküm verirken insanlar arasında zengin, varlıklı, fakir ayırımı yapmadan adaleti herkese aynı ölçüde uygulamıştır. Şu rivayet bu konuda güzel bir örnek teşkil etmektedir:

“Bir gün Mahzumoğulları kabilesinden Fatıma adında varlıklı bir kadın hırsızlık suçu işlemişti. Kabilesi bu kadının cezasının affedilmesi için sahabeden Üsame b. Zeyd'i aracı olarak gönderdiler. Bu duruma öfkelenen Hız. Peygamber; *'Allah'ın belirlediği bir cezanın affı için aracı mı oluyorsun*' diyerek bu isteği kesin bir dille reddetmiştir. Bu olay üzerine sahabilerine hitaben yaptığı konuşmada önceki toplumların, kanunları sadece halkın zayıflarına uygulamaları nedeniyle helak edildiğini belirtmiş ve *'Allah'a yemin olsun ki hırsızlığı yapan kızım Fatıma olsaydı muhakkak onun da elini keserdim*' demiştir.”⁵⁶⁷ Hız. Peygamber bu son ifadesiyle de en yakınları dahi olsa kanunları herkese eşit olarak uygulayacağını belirtmiştir.

Konuyla ilgili bir başka örnek de ebeveynin çocukları arasında maddi ayrımcılık yapması ile ilgili hadistir; Numan b. Beşir'in anlattığına göre babası malının bir kısmını kendisine bağışlamış ancak annesi Amra binti Revaha Hız. Peygamber'i buna şahit kılmadıkça yapılan bağışa razı olmayacağını söylemiştir. Bunun üzerine babası Beşir, durumu Hız. Peygamber'e bildirince Hız. Peygamber diğer çocuklarına aynı şekilde

⁵⁶³ Şimşek, **a.g.e.**, Cilt 1, s. 524.

⁵⁶⁴ Mukâtil, **a.g.e.** Cilt 1, s. 381-382.

⁵⁶⁵ Vesile Şemşek, **Siyer-i Nebi İslam Peygamber'inin Hayatı**, Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020, s. 276.

⁵⁶⁶ İsmet Kayaoğlu, “İslâm'da Adalet Mefhumu”, “**Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**”, Cilt 27, (1985), s. 201-206.

⁵⁶⁷ Buhâri, **Hudûd**, 13.

bağışta bulunup bulunmadığını sormuştur. Hayır cevabını alınca da “*Allah’tan korkun ve çocuklarınız arasında adaletli davranın*” buyurarak⁵⁶⁸ aile bireyleri arasında da adil olmak gerektiğine dikkat çekmiştir.

Adaletin bir gereği de işi ehline vermektir. Hz. Peygamber Nisa suresinin 58. ayetindeki emanetlerin ehline verilmesine yönelik emri uygulayarak yaptığı görevlendirmelerde ehliyet ve liyakati öncelemiştir. Rivayete göre Hz. Peygamber, Rumların üzerine gönderdiği ordunun başına Usame b. Zeyd’i komutan tayin edince bazı kişiler Üsame’nin “*azatlı bir kölenin genç ve tecrübesiz oğlu*” olduğu gerekçesiyle buna karşı çıkmışlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber Zeyd b. Harise’yi Mute Savaşında komutan tayin ettiği zamanı hatırlatarak “*Siz bundan önce onun babasının komutanlığına da itiraz etmiştiniz, Zeyd’in komutanlığa layık olduğu gibi oğlu Usame de layıktır*” şeklinde karşılık vermiştir.⁵⁶⁹

Müfessirler, Nisa suresinin 58. ayetini açıklarken ayetin Osman b. Talha’ya Kâbe’nin anahtarlarının geri verilmesi ile ilgili nazil olduğunu ifade ederek bu konudaki rivayete yer vermişlerdir. Bu rivayete göre Hz. Peygamber Mekke’nin fethi esnasında Kâbe’nin bakımı ve anahtarlarının muhafazası ile görevli olan Osman b. Talha’dan anahtarları alarak Kâbe’yi açtırmış, içindeki putları temizleyip namaz kılmıştır. Dışarı çıkınca Hz. Abbas, Kâbe’nin anahtarlarının kendisine verilmesini istemiş ancak Hz. Peygamber, o esnada nazil olan “*Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder*” ayeti gereğince (bu göreve Osman b. Talha’nın daha liyakatli olduğunu bildiği için) anahtarları tekrar ona vermiştir.⁵⁷⁰

Adalet, yapılan işte dürüst ve güvenilir olmayı gerektirir. Hz. Peygamber iktisadi hayatta da adaleti sağlamak amacıyla belirli kural ve düzenlemeler⁵⁷¹ getirmiştir. Ticari işlemlerin bu kurallara uygun yapıp yapılmadığını denetlemek için bazı sahabileri görevlendirdiği⁵⁷² gibi bazen de bizzat kendisi pazara çıkarak kontrol etmiştir.⁵⁷³

⁵⁶⁸ Buhâri, **Hibe**, 12,13; Müslim, **Hibat**, 13.

⁵⁶⁹ Buhâri **Fedâilu’l-Ashâbi’n-Nebi**, 17.

⁵⁷⁰ Buhâri, **Megâzi**, 77; Müslim, **Kitâbu’l-Hac**, 78; Mâverdi, **a.g.e.**, Cilt 1, s. 498; İbn Kesîr, **a.g.e.**, Cilt 2, s. 341; Zemahşerî, **Keşşâf**, Cilt 2, s. 94.

⁵⁷¹ Buhâri, **İman**, 24; **Buyu’**, 64, 67, 72; **Zekât**, 18; Müslim, **İman** 106; **Buyu’**, 7, 51; **Zühd**, 11.

⁵⁷² Cengiz Kallek, **Asr-ı Saadet’te Yönetim Piyasa İlişkisi**, İstanbul: İz Yayıncılık 1997, s. 182-183.

Hız. Peygamber bir gün pazarda dolaşırken bir buğday yığınınā rastlayınca elini içine daldırır ve alttaki buğdayın ıslak olduğunu fark eder. Islaklığın sebebini sorduğunda satıcı yağmurdan kaynaklandığı söyler. Bunun üzerine Hız. Peygamber, satıcıyı uyararak insanların görüp aldanmaması için ıslak olan kısmı üste koymasına gerektiğini belirtir. Ardından şöyle buyurur; “*Bizi Aldatan bizden değildir.*”⁵⁷⁴

Hız. Peygamber, yaşamı boyunca adalet ilkesini titizlikle uygulamasına rağmen bazen üzücü durumlarla da karşılaşmıştır. Rivayete göre Hız. Peygamber, Huneyn ganimetlerini Allah’ın işaret ettiğı şekilde dağıttığı esnada bir adam “*Ey Muhammed! adil ol!*” diye seslendi. Gerçekte dostlarıyla birlikte düşmanlarının da adaletine şhadet ettiğı Hız. Peygamber, bu durum karşısında rahatsız olmuş ve tepkisini şöyle ifade etmiştir; “*Yazık sana! Ben de adil olmazsam kim adil olabilir ki...*”⁵⁷⁵

Bu hadisenin, Tevbe suresinde geçen “*Onlardan sadakaların (zekât gelirleri) taksimi hususunda sana dil uzatanlar da var. şayet bunlardan kendilerine verilmişse hoşnut olurlar, verilmemişse hemen öfkelenirler.*”⁵⁷⁶ ayetinin nüzûl sebebi olduğu belirtilmektedir. Hız. Peygamber’e itiraz edip onu adaletsizlikle suçlayan kişinin münafık olduğu, kendisine hak etmediğı payın verilmemesinden dolayı öfkelenip öyle söylediğı ifade edilmiştir.⁵⁷⁷

Bir başka rivayete göre ganimetleri dağıtırken Müslümanlardan biri bir bedevi ile tartışmış, Hız. Peygamber’de elindeki çubukla bedeviyi itmiştir. Bedevi canının acıdığını söyleyince Hız. Peygamber elindeki çubuğı ona uzatarak aynısını kendisine uygulamasını istemiş, bedevi Hız. Peygamber’e kısas uygulamaktan utandığı için hakkından vazgeçmiştir.⁵⁷⁸ Bu olayda da Hız. Peygamber’in kendini üstün görmeden sıradan biri gibi davranarak bedeviye kısas hakkı tanınması, hak ve adalet konusundaki ayetleri tatbik etmede ne kadar hassas olduğunu ortaya koymaktadır.⁵⁷⁹

⁵⁷³ Hakan Kalkavan, “Medine Pazarı Perspektifinde Muhtesib ve Agoranomos Karşılaştırması”, **Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, (2018), s. 61.

⁵⁷⁴ Müslim, **İman**, 164; Tirmizî, **Buyu’**, 74.

⁵⁷⁵ Buhârî, **Menâkıp**, 25; Müslim, **Zekât** 142, 48.

⁵⁷⁶ **Kur’ân**, Tevbe Sresi 58.

⁵⁷⁷ Kurtubî, **a.g.e.**, Cilt 10, s. 243-244; Kutup, **a.g.e.**, Cilt 5, s. 325.

⁵⁷⁸ Eb Dâvud, **Diyyât**, 13.

⁵⁷⁹ M. Yaşar Kandemir, **rneklerle İslam Ahlakı**, İstanbul: Nesil Yayınları, 1979, s. 150.

Bu örnekler Hz. Peygamberin Kur’ân’ı daha çok fiilleri ile tebyin ettiğini, sözlü tefsirden daha çok ameli tefsire önem verdiğini göstermektedir.

d) Sabır ve Sebat

Kalem Suresi 48. Ayet

فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ إِذْ نَادَىٰ وَهُوَ مَكْظُومٌ

“*Sen rabbinin hükmüne sabret; balığın yuttuğu (Yunus) gibi olma. Hani o, öfkeli bir halde bağıırıp çağırmişti.*”⁵⁸⁰

Ayette geçen “صَاحِبِ الْحُوتِ” /sahibu’l-hut” ifadesiyle Hz. Yunus’a işaret edilmektedir. Hz. Yunus, getirdiği dini kabullenmeyen halkına öfkelenerek aceleci davranmış, ülkesini terk etmiş, bu hareketinden dolayı Allah tarafından cezalandırılmış fakat pişman olup Allah’tan af dilemiştir.⁵⁸¹ Ayette Hz. Peygamber’e Hz. Yunus gibi, kavminin muhalefeti karşısında öfkelenip ümitsizliğe düşmemesi ve sabırlı olması emredilmektedir.⁵⁸² “*Rabbinin hükmü*” ifadesi *Allah’ın müşriklere mühlet vererek onlara karşı Hz. Peygamber’e yardımını ertelemesi* şeklinde yorumlandığı⁵⁸³ gibi aynı zamanda *Hz. Peygamber’in risalet görevi süresince vahyi tebliğ ettiği esnada karşılaşacağı her türlü eziyet ve sıkıntı* olarak da yorumlanmıştır.⁵⁸⁴

Kalem suresi 48. ayetin Hz. Peygamber’in Uhud’da yaşanan yenilginin ardından dağılan askerlerine veya Sakif kabilesine beddua etmek istediğinde indiği de rivayet edilmektedir.⁵⁸⁵ Zira sure tamamıyla Mekki kabul edildiği⁵⁸⁶ gibi 17-33. ve 42-50.

⁵⁸⁰ Kur’ân, Kalem Sûresi, Ayet 48. “Sahibu’l-hut” ifadesi, balık sahibi, balıkla arkadaş olan, şeklinde de tercüme edilmiştir.

⁵⁸⁰ Kur’ân, Kalem Sûresi, Ayet 48-50.

⁵⁸¹ Kur’ân, Kalem Sûresi, Ayet 48-50.

⁵⁸² Mukâtil, a.g.e., Cilt 4, s. 312.

⁵⁸³ Zemahşerî, a.g.e, Cilt 6, s. 192; Râzi, a.g.e. Cilt 30, s. 98.

⁵⁸⁴ Râzi, a.g.e. Cilt 30, s. 98; Yunus Emre Gördük, “Bazı Ayetler Işığında Hz. Peygamber (sas)’ın Sabrı ve Öfkesi”, *Ekev Akademi Dergisi*, Cilt 19, Sayı 62, (2015), s. 189.

⁵⁸⁵ Zemahşerî, a.g.e, Cilt 6, s. 192.

⁵⁸⁶ Kutup, a.g.e., Cilt s. İshak Doğan, “Nüzul Ortamı-Sure-Kıssa İlişkisi, (Kalem Suresi Örneği)”, *Din ve Bilim-Muş Alaprsan Üniversitesi, İslami İlimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, (2019), s. 123; Hasan Hüseyin Karataş, “*Ana Konuları Ekseninde Kalem Sûresi ve Tefsiri*”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi SBE, (2013), s. 15.

ayetlerinin Medine’de inmiş olabileceği de ifade edilmiştir.⁵⁸⁷ Her iki durumda da söz konusu kıssa da sabra vurgu yapıldığı açıkça anlaşılmaktadır.⁵⁸⁸

Kur’an’da “*Rabbinin rızâsına ermek için sabret.*”⁵⁸⁹, “*Şimdi sen güzelce sabret.*”⁵⁹⁰, “*Sabret çünkü iyi son gûnahtan sakınanlarındır.*”⁵⁹¹, “*Şimdi sen sabret. Bil ki Allah’ın vaadi gerçektir.*”⁵⁹², “*Sen onların söylediklerine sabret*”⁵⁹³ gibi ayetlerde Hz. Peygamber’e “*فَاصْبِرْ/sabret*” ifadesiyle sabretmesi emredildiği⁵⁹⁴ gibi sabrın vahyi tebliğ etmede azim ve sebat gösteren peygamberlerin niteliklerinden olduğu bildirilmekte,⁵⁹⁵ sabırlı davrananlar yüceltilerek⁵⁹⁶ yaptıklarının fazlasıyla mükâfatlandırılacakları⁵⁹⁷ belirtilmektedir.

“*Hiç kimseye sabırdan daha geniş, daha hayırlı bir bağışta bulunulmamıştır.*”⁵⁹⁸ sözüyle sabrın gerekliliğini dile getiren Hz. Peygamber, vahyi tebliğ esnasında karşılaştığı hakaret, eziyet ve sıkıntılara karşı sabretmiştir. Gerekli tedbirleri alarak tebliğ faaliyetini kararlılıkla sürdürmüş; bu gibi durumlarda nasıl davranılması gerektiğini bizzat yaşayarak öğretmiştir.⁵⁹⁹ Sabrın, Hz. Peygamber’in sözlerinde olduğu gibi yaşantısında da yer bulması sabrı emreden ayetlerin fiilî tefsirini oluşturmaktadır.

Hz. Peygamber’in, inkârcıların eziyetlerine maruz kalmasına rağmen onların azaba uğramasını istememesi ile ilgili rivayet, sabırlı oluşuna güzel bir örnektir. Hz. Aişe’nin Uhud gününden daha zor bir gün yaşayıp yaşamadığını sorduğunda Hz. Peygamber şöyle demiştir; “*Ne çile çektiysem senin bu kavmin yüzünden çektim! Onlardan gördüğüm en büyük çile ise Akabe gününde oldu. Ben de sığınma talebiyle (Taif liderlerinden) İbn Abdi Yaleyl İbn Abdi Külal’e gittim. Fakat beni geri çevirdi, isteğimi kabul etmedi. Ben de bütün ümitlerim sönmüş bir şekilde geri döndüm. Karnu’s-Seâlib’e varana kadar da kendime geledim. Bu sırada başımı göğe*

⁵⁸⁷ Kutup, **a.g.e.**, Cilt 10, s. 144.

⁵⁸⁸ Gördük, **a.g.m.**, s. 189.

⁵⁸⁹ **Kur’ân**, Müdessir Sûresi, Ayet 7.

⁵⁹⁰ **Kur’ân**, Meâric Sûresi, Ayet 5.

⁵⁹¹ **Kur’ân**, Hûd Sûresi, Ayet 49.

⁵⁹² **Kur’ân**, Rûm Sûresi, Ayet 60.

⁵⁹³ **Kur’ân**, Tâhâ Sûresi, Ayet 130.

⁵⁹⁴ Gördük, **a.g.e.**, s. 186.

⁵⁹⁵ **Kur’ân**, Ahkâf Sûresi, Ayet 35.

⁵⁹⁶ **Kur’ân**, Al-i İmrân Sûresi Ayet 146; Bakara Sûresi, Ayet 157.

⁵⁹⁷ **Kur’ân**, Nahl Sûresi, Ayet 96; Zümer Sûresi, Ayet 10.

⁵⁹⁸ Buhârî, **Zekât**, 50; Müslim **Zekât**, 124

⁵⁹⁹ Hadislerle İslam, Cilt 5, s. 15, 19.

kaldırdığımda beni gölgeleyen bir bulut gördüm. Buluta baktığımda içinde Cebrail'in olduğunu farkettim. Bana seslenerek şöyle dedi: 'Allah senin kavminden olanların sana ne söylediklerini ve nasıl reddettiklerini işitti. İşte Rabbin sana dağlarla sorumlu meleği gönderdi. Kavmine ne yapılmasını istiyorsan bu meleğe emredebilirsin. Bu arada dağlarla sorumlu melek bana selam verdikten sonra şöyle dedi: 'Ey Muhammed, bu senin istemene bağlı. İstersen şu iki dağı birleştirip onları arada sıkıştırarak ezebilirim! Ben ise: **'Hayır, ben Allah'ın onların nesillerinden sadece Allah'a kulluk eden ve O'na hiçbirşeyi ortak koşmayan insanlar çıkarmasını dilerim!'** diye karşılık verdim."⁶⁰⁰

Al-i İmran Suresi 200.Ayet

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

“Ey iman edenler! Sabredin, kararlılıkta yarışın, düşmana karşı hazırlıklı olun (birbirinize dayanıp bağlanın), Allah'a karşı gelmekten sakının ki başarıya ulaşabilesiniz.”⁶⁰¹

Ayette yer alan sabırdan, hastalık, fakirlik, kıtlık ve korku gibi, dünyevî musibet ve afetlere karşı sabrın kastedildiği belirtilmiş, aynı zamanda inananlara, mükellef oldukları şeylere karşı sabırlı olmaları ve düşmanlarına karşı sabırla mücadele etmelerinin emredildiği ifade edilmiştir.⁶⁰²

Hız. Peygamber hayatın her alanında göstermiş olduğu sabır ve kararlılığı⁶⁰³ savaş meydanlarında da göstermiştir. Örneğin, Uhud savaşında Hız. Peygamber'in öldürüldüğü haberi yayılınca Müslümanlar paniğe kapılarak bir kısmı Medine yönüne diğer bir kısmı tepeye doğru çıkarak kurtulmaya çalışmıştır. İslam ordusu bu durumdayken Hız. Peygamber cesaret ve metaneti elden bırakmayarak yanında bulunan küçük bir grup ile düşmana karşılık vermiştir. Sahabe de O'ndan aldığı cesaretle var

⁶⁰⁰ Buhâri, **Bedü'l-Halk**, 7.

⁶⁰¹ **Kur'an**, Âl-i İmrân Sûresi, Ayet 200.

⁶⁰² Mukatil, a.g.e., Cilt 1, s. 324; Râzi, **a.g.e.**, Cilt 9, s. 160-162.

⁶⁰³ Muammer Bayraktutar, “Hız. Peygamber'in Örnekliği Bağlamında Olaylar Karşısındaki Azim ve Kararlılığı”, **Ekev Akademi Dergisi**, Cilt 16, Sayı 50, (2012) s. 71-87.

gücüyle düşmana karşılık verince Peygamber'in sabır, azim ve kararlılığı sayesinde felaketin eşiğinden dönülmüştür.⁶⁰⁴

Meryem 65. Ayet

رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَاعْبُدْهُ وَاصْطَبِرْ لِعِبَادَتِهِ هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا

“O göklerin, yerin ve bu ikisi arasındakilerin rabbidir. Şu halde O'na **sabır ve sebatla kulluk et**. O'nun adını almaya lâayık başka birini biliyor musun?”⁶⁰⁵ Ayette Hz. Peygamber'e her şeyin sahibi olan Allah'a kulluk konusunda sabırlı ve dirençli olması gerektiği emredilmiştir.

Hiz. Peygamber'in her durum ve şartta, sabır ve metanetle kulluğun gereğı olan ibadetlerini yerine getirmesi bu emrin fiilî yansımasıdır. Örneğın, Hiz. Aişe, Hiz. Peygamber'in vefatına yakın hastalandığı zaman, namaz vakti girdiğinde; cemaate katılmak istediğini, ashaptan iki kişinin kolları arasında mescide girerken, takatsizliğı yüzünden ayaklarını sürüyerek yürüdüğüünü anlatmıştır.⁶⁰⁶

e) Ölçülü ve Dengeli Olmak

Maide Suresi 87. Ayet

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْزَمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ

Kur'an'da Allah'ın helal kıldığı temiz ve hoş olan nimetleri haram kılarak aşırılığa kaçanlar şu şekilde uyarılmaktadır; “Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve güzel şeyleri haram saymayın, sınırı da aşmayın. Allah sınırı aşanları sevmez.”⁶⁰⁷

Dünyanın iyi ve güzel nimetlerinden yüz çevirenlerin Hristiyanların içindeki keşiş ve ruhbanlar olduğunu ifade eden âlimler dünya nimetlerine dalmanın ahiret mutluluğunu istemeye mâni olabileceğini, bununla birlikte nimetlere gereğinden fazla

⁶⁰⁴ Buhârî, Megâzi, 20; Bilal Deliser, **Kur'an-ı Kerîm Penceresinden Hiz Peygamber(S.A.V)'in Eşsiz Örnekliliği**, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016, s. 95.

⁶⁰⁵ **Kur'an**, Meryem Sûresi, Ayet 65.

⁶⁰⁶ Buhârî, **Ezan**, 26.

⁶⁰⁷ **Kur'an**, Maide Suresi, Ayet 87.

rağbet edilmediği takdirde helal kılınan nimetleri elde etme konusunda bir mani olmadığını dile getirmişlerdir.⁶⁰⁸

Enes b. Malik'ten gelen rivayette Hz. Peygamber'in hiçbir aşırılığı onaylamadığını ve ölçülü bir tavır olarak kendisini örnek verdiğini görmekteyiz:

“Hz. Peygamber'in nafil ibadetlerini öğrenmek üzere, sahabeden üç kişi onun evine geldiler. Kendilerine Hz. Peygamber'in ibadetleri bildirilince, onlar bunu azımsadılar:

– Allah'ın Resûlü nerede biz neredeyiz? Onun geçmişteki ve gelecekteki günahları bağışlanmıştır, dediler. İçlerinden biri:

– Ben ömrümün sonuna kadar, bütün gece uyumadan namaz kılacağım, dedi. Bir diğeri:

– Ben de hayatım boyunca gündüzleri oruç tutacağım ve oruçsuz gün geçirmeyeceğim, dedi. Üçüncü sahâbî de:

– Ben de sağ olduğum sürece kadınlardan uzak kalacak, asla evlenmeyeceğim, diye söz verdi. Bir müddet sonra Hz. Peygamber onların yanına geldi ve kendilerine şunları söyledi:

– Şöyle şöyle diyen sizler misiniz? Sizi uyarıyorum! Allah'a yemin ederim ki ben sizin Allah'tan en çok korkunuz ve O'na en saygılı olanınızım. Fakat ben bazen oruç tutuyor, bazen tutmuyorum. Gece hem namaz kılıyor, hem de uyuyorum. Kadınlarla da evleniyorum. Benim sünnetimden yüz çeviren kimse benden değildir.”⁶⁰⁹

İsra Suresi 26. Ayet

وَأْتِ دَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلَا تَبْذِرْ تَبْذِيرًا

“Akraba yolcuya ve yoksula hakkını ver. Gereksiz yere saçıp savurma!”⁶¹⁰

Furkan Suresi 67. Ayet

وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَعُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا

⁶⁰⁸ Râzi, a.g.e., Cilt 12, s. 74-75.

⁶⁰⁹ Buhâri, **Nikâh**, 1; Müslim; **Nikâh**, 5.

⁶¹⁰ **Kur'an**, İsrâ Sûresi, Ayet 26.

*“Yine o iyi kullar, harcama yaptıkları zaman ne saçıp savururlar ne de cimrilik ederler; harcamaları bu ikisi arasında mâkul bir dengeye göre olur.”*⁶¹¹

Kur’ân’da harcama konusunda da ölçülü ve dengeli olmak emredilmiş, saçıp savurma ve cimrilik yasaklanarak bu iki aşırılığın arasındaki dengenin korunması emredilmiştir. Hz. Peygamber’in bu yöndeki uygulamalarıyla da ashabına örnek olduğu görülmektedir. Hadis kaynaklarında Hz. Peygamber’in Kur’an’da emredildiği gibi cömertlik ve israf arasında dengeli bir yol tuttuğunu gösteren birçok rivayet yer almaktadır.

İbn Abbas, bir rivayetinde Hz. Peygamber’i insanların en cömerdi olarak tanıtmıştır; *“Hz. Peygamber insanların en cömert olanıydı, en cömert olduğu zaman da Ramazan ayıydı. Bu ayda Cebrail ile buluşur onunla Kur’an okurdu. Bundan dolayı Hz. Peygamber, hayır işlemede karşısında engel tanımayan rüzgârdan daha cömert davranırdı.”*⁶¹²

Hz. Peygamber’in cömertliğine dair bir diğer rivayette şöyledir; Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber, Huneyn savaşından döndüğünde bazı bedeviler gelerek ondan ganimet istemiş, kaba davranışları yüzünden Hz. Peygamber’i semure denilen dikenli bir ağacın altına sığınmak zorunda bırakmışlardı. Dikenler ridasına takılınca Hz. Peygamber, bedevilerden ridasını vermelerini istemiş ve şöyle demiştir; *“Eğer benim şu dikenli ağacın dikenleri sayısınca ganimet devesi ve sığırım olsaydı, onların hepsini aranızda paylaştırdım. O zaman benim korkak ve cimri olmadığımı anlardınız.”*⁶¹³

Hz. Peygamber her şeyde olduğu gibi abdest alma amacıyla suyu kullanırken de israftan kaçınmış ve ashabını da bundan menetmiştir; Rivayete göre Hz. Peygamber, Sa’d (b. Ebi Vakkas)’ın abdest alırken israf ettiğini görmüş; *“Bu ne israf!”* demiştir. Sa’d *“Abdestte israf olur muymuş?”* deyince de *“Evet, akan bir nehrin kenarında olan bile normal bir miktardan fazla su kullanman israf olur.”* buyurmuştur.⁶¹⁴ Buraya kadar yer verdiğimiz rivayetler Hz. Peygamber’in söz konusu ayetleri pratize ederek tebyin ettiğini göstermektedir.

⁶¹¹ Kur’ân, Furkân, Sûresi Ayet 67.

⁶¹² Buhârî, **Bedü'l-Vahy** 1.

⁶¹³ Buhârî, **Cihâd** 24.

⁶¹⁴ İbn Mâce, Tahâret 48.

f) Hoşgörü ve Yumuşak Huyululuk

Al-i İmran Suresi 159. Ayet

فَمَا رَحْمَةً مِنَ اللَّهِ لَئِنْ كُنْتَ فَظًا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ □ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ

“Sen onlara sırf Allah’ın lütfettiği merhamet sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile...”⁶¹⁵ İnsanlar bilmeden veya bazı kusurları yüzünden yaptıkları hatalarına karşı hoşgörüyle yaklaşılmasına, sevgi ve merhamet gösterilmesine ihtiyaç duymaktadır. Ayette Hz. Peygamber’in yumuşak davranmasının tebliği pozitif etkilediğine dikkat çekilirken⁶¹⁶ aynı zamanda insanlara karşı affedici olması emredilmiştir.

Hz. Peygamber’in ayetteki emri fiilen uyguladığını gösteren rivayetlerde insanlara merhametle yaklaştığı, onları korkutacak ya da nefret ettirecek davranışlardan kaçındığı görülmektedir. Örneğin,

Rivayete göre bir bedevi Hz. Peygamber’in yakasını sert bir şekilde çekerek “Ey Muhammed! Yetkin altında bulunan beytülmale ait mallardan bana da verilmesini emret”⁶¹⁷ diye yardım istemiştir. Ravi bedevinin bu sert tavrından dolayı hırka kenarının Hz. Peygamber’in boynunda iz bıraktığını aktarmıştır. Hz. Peygamber bedevinin bu kaba davranışı karşısında öfkesini tutarak gülümsemiş ve istediğinin kendisine verilmesini söylemiştir.⁶¹⁸

Hz. Peygamber, tahammül edilmesi zor durumlar karşısında bile yumuşak ve merhametli davranmıştır. Örneğin, bedevinin biri mescidin bir köşesinde abdestini bozmaya başlayınca onun bu davranışı karşısında telaşlanan sahabiler engellemek amacıyla öfkeyle ona doğru yürümüşler. Bunun üzerine Hz. Peygamber duruma müdahale ederek, bedeviyi bırakmalarını ve abdestini bozduğu yere bir kova su

⁶¹⁵ Kur’ân, Âl-i İmrân Sûresi, Ayet 159.

⁶¹⁶ Kutub, a.g.e., Cilt 2, s. 226; Keziban Emre, “Kur’an’da Yumuşak Huyululuk (Hilm)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi) Bursa Uludağ Üniversitesi SBE, 2019, s. 112.

⁶¹⁷ Buhârî, Libâs, 18.; Müslim, Zekât, 128.

⁶¹⁸ Buhârî, Libâs, 18, Humus, 19, Edeb 68. Müslim, Zekât, 128.

dökmelerini söylemiş ve “Siz kolaylaştırıcı olarak gönderildiniz, zorlaştırıcı olarak değil” buyurmuştur.⁶¹⁹

İbadetle ilgili yapılan hatalar karşısında Peygamber’in nasıl davrandığına ilişkin bir örnek de şöyledir: Muaviye ibn Hakem es-Sülemî, “ *Ben Allah’ın Resulü ile namaz kıldığım esnada cemaatte bulunan biri hapsirdi. Ben ona “yerhamükullah” şeklinde karşılık verdim. Cemaatte bulunanların hoş olmayan bakışlarını üzerimde hissedince öfkelenerek “niçin öyle bakıyorsunuz” dedim. Bunun üzerine ellerine dizlerine vurup beni susturmaya çalıştılar. Allah Resulu namazını bitirdikten sonra yumuşak bir üslupla yaptığım hareketin yanlış olduğunu söyledi. Ben hayatım boyunca O’ndan daha iyi bir muallim görmedim.*”⁶²⁰ demiştir.

Kur’an ahlakını hayatının bütün alanlarına yansıtan Hz. Peygamber, affedici ve hoşgörülü olması yönüyle de ümmetinin en güzel örneğiydi. Kur’ân-Kerîm’ de ve Hadis kitaplarında onun hoşgörü ve merhametini ortaya koyan pek çok ayet ve rivayete yer verilmiştir. Hz. Peygamber’in bu özelliği Sahabenin onun davranışlarıyla ilgili sözlerinde de kendini göstermektedir. Mesela, yaşı itibarıyla hata ve ihmallerinin kaçınılmaz olmasına rağmen Enes. b. Malik’in “*Hz. Peygamber’e on yıl hizmet ettim. Bana hiçbir zaman öf demedi. Bunu niye yaptın, şunu niye yapmadın demedi.*”⁶²¹ şeklindeki sözleri Hz. Peygamber’in merhametini teyit eden örneklerden biridir.

3.1.4. Kıssa İçerikli Ayetlerin Fiilî Tefsiri

Sözlükte, “*anlatma, beyan etme, haber verme, bir şeyin izini sürüp takip etme,*” gibi anlamlara gelen⁶²² kıssa, İslami literatürde “*İnsanların ibret almalarını ve hidayete ulaşmalarını sağlamak amacıyla, çoğunlukla zaman ve mekândan soyutlanmış, önceki peygamberler kavimler ya da geçmiş toplumlarla ilgili Kur’ân’da anlatılan olayları*”⁶²³ ifade etmektedir. Kur’ân’ın azımsanmayacak bir bölümünü oluşturan⁶²⁴ kıssaların hayal

⁶¹⁹ Buhârî, **Edeb**, 35.

⁶²⁰ Müslim, **Mesâcid**, 33.

⁶²¹ Buhârî, **Vesaya**, 25.

⁶²² Firuzabâdî, **a.g.e.**, s. 563; Zebidî, **a.g.e.**, Cilt 4, s. 432; Râğıb el-İsfahânî, **a.g.e.**, s. 404; İbn Manzûr, **a.g.e.**, Cilt 6, s. 75.

⁶²³ Şehmus Demir, Mitoloji, **Kur’ân Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik**, İstanbul: Beyan Yay., 2003, s. 73.

⁶²⁴ Tahsin Görgün, “Kur’an Kıssalarının Neliği (Mahiyeti) Üzerine”, **IV. Kur’an Haftası-Kur’an Sempozyumu**, Ankara: Fecr Yayınevi, 1998, s. 20; Mustafa Kara, “Kur’an Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz”, **İslami İlimler Dergisi**, Cilt 9, s. 1, (2014), s. 70; Yusuf Batar, Kur’an

ürünü bir kurgu değil yaşanmış olaylar olduğu vahyi bir hakikattir.⁶²⁵ Kur’ân’ın diğer ayetleri gibi insanları doğru yola ulaştırma gayesiyle vahyedilen⁶²⁶ kıssalar da; “*Andolsun onların kıssalarında akıl sahipleri için ibretler vardır...*”⁶²⁷ ayetinde de belirtildiği gibi ibret alınması gereken mesajlar yüklüdür.

Ahkaf Suresi 35. Ayet

فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُوا الْعُرْمِ مِنَ الرُّسُلِ وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ كَانَتْهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبُثُوا إِلَّا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ
بَلَاغٌ فَهَلْ يُهْلَكُ إِلَّا الْقَوْمُ الْفَاسِقُونَ

“Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret. Onlar için de acele etme. Başlarına geleceği vaktiyle söylenen şeyleri gördüklerinde sanki gündüzün kısa bir süresini yaşamış gibi olacaklar. Tebliğ konusu işte budur; hiç günaha sapanlardan başkası helâk edilir mi?”⁶²⁸ Bu ayette Hz. Peygamber’e, peygamberlik görevinin getirdiği zorluklara, inkârcıların eziyet ve yalanlamalarına karşı ulü’l-azm olan peygamberler gibi sabretmesi, acele davranıp onların aleyhine dua etmemesi emredilmiştir.⁶²⁹ Ayrıca vakti geldiğinde inkârcıların azabla karşı karşıya kalacakları bildirilmiştir.⁶³⁰

Ayetin tefsirinde; *kararlı, sabır ve sebat sahibi*, anlamına gelen “أُولُوا الْعُرْمِ/ulü’l-azm” ifadesiyle peygamberlerden Hz. Nuh, Hz. İbrahim ve Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Peygamber’e işaret edilmiş olduğu belirtildiği⁶³¹ gibi bu ifadeyle bütün peygamberlerin kastedildiği de öne sürülmüştür.⁶³² Hz. Aişe’den gelen bir rivayette Hz. Peygamber şöyle demiştir: “*Ey Aişe! Dünya ne bana gerekir ne de Muhammed ailesine. Ey Aişe Allah Ulu’l-Azm resullerden ancak sabretmelerine karşılık razı olmuştur. Hem sevdikleri, hoşlandıkları hem de hoşlanmadıkları şeylere sabretmeleri sebebiyle onları mükellef kıldığı şeylerle beni de sorumlu tutmadıkça benden razı olmadı ‘ve o halde*

Kıssalarının Amaçlarıyla İlgili Kavramların Eğitim Açısından Tahlili, **İslami İlimler Dergisi**, Cilt 9, Sayı 1, (2014), s. 156.

⁶²⁵ Kur’ân, Kasas Sûresi, Ayet 3; Kehf Sûresi, Ayet 13.

⁶²⁶ İbrahim Yıldız, “Kur’ân Kıssalarında Bir Anlatım Üslûbu Olarak Hz. Peygamber’i Kıssaya Dâhil Etme”, (ed. İrfan Türkoğlu) **ASEAD Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu**, Ankara: Astana Yay., 2018, s. 401.

⁶²⁷ Kur’ân, Yusuf Sûresi, Ayet 111.

⁶²⁸ Kur’ân, Ahkâf Sûresi, Ayet 35.

⁶²⁹ Taberî, **a.g.e.**, Cilt 21, s. 176-177.

⁶³⁰ Beydâvi, **a.g.e.**, Cilt 5, s. 117-118.

⁶³¹ Kurtubi, **a.g.e.**, Cilt 19, s. 233; İbn Kesîr, **a.g.e.**, Cilt 7, s. 305.

⁶³² Elmalılı, **a.g.e.**, Cilt 7, s. 121; Kurtubi, **a.g.e.**, Cilt 19, s. 233; İbn Kesîr, **a.g.e.**, Cilt 7, s. 305; Râzi, **a.g.e.**, Cilt 28, s. 35.

(Resulüm) peygamberlerden azim sahibi olanların sabrettiği gibi sabret' buyurdu. Muhakkak ki onların sabrettiği gibi ben de sabredeceğim. Bütün gayretim çabam, güç ve kudret sahibi olan Allah içindir.⁶³³

Hiz. Peygamber'in sabır ve kararlılığını gösteren şu rivayet de onun söz konusu ayeti yaşayarak beyan ettiğini göstermektedir: Hiz. Peygamber, Huneyn ganimetlerini dağıttığı esnada, Ensar'dan bir adam "Allah'a yemin olsun ki bu dağıtımda adalet ve Allah rızası yoktur" demiş, onun bu sözü Hiz Peygamber'e haber verilince bu durum karşısında öfkelenmiş ve tepkisini şöyle ifade etmiştir; "Ben de adil olmazsam kim adil olabilir ki Allah Musa'ya rahmet etsin o bundan daha çok eziyet görmüş ve sabretmişti."⁶³⁴ Bu rivayette olduğu gibi Hiz. Peygamber'in yaşadığı bazı olaylarda diğer peygamberleri anarak teselli bulmaya çalışması peygamber kıssalarının zikredildiği ayetleri fiilî tebyininin örneklerindendir.

Taha suresi, 29-36. Ayetler

وَاجْعَلْ لِي وَزِيرًا مِنْ أَهْلِ هَارُونَ أَخِي أَشَدُّ بِهِ أَزْرِي وَأَشْرُكُهُ فِي أَمْرِي كَيْ نُسَبِّحَكَ كَثِيرًا وَنَذْكُرَكَ كَثِيرًا إِنَّكَ كُنْتَ بِنَا بَصِيرًا قَالَ قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ يَا مُوسَى

Hiz. Mûsâ Firavun'a gitmekle görevlendirildiğinde "Yakınlarımdan birini bana yardımcı ver. Kardeşim Hârûn'u. Onunla gücümü pekiştir. Onu da görevime ortak et. Ta ki seni bol bol tesbih edelim. Ve seni çok analım. Kuşkusuz sen bizi görmektesin."⁶³⁵ şeklinde dua ederek Allah'tan kardeşi Hârûn'un kendisine yardımcı olarak verilmesini istemiştir. Hiz. Musa'nın bu duası kabul edilerek Hiz. Harun'a da peygamberlik görevi verilmiştir.⁶³⁶

Sa'd b. Ebi Vakkas'tan rivayet edildiğine göre Hiz. Peygamber Tebük seferine giderken Medine'de yerine vekil bıraktığı Hiz. Ali'nin "beni arkada kalan kadın ve çocuklarla mı bırakıyorsun" demesi üzerine Sen bana; "Harun'un Musa'nın yanında aldığı yer mesabesinde. Şu kadar var ki benden sonra peygamber yoktur" buyurmuştur. Hiz. Peygamber bu sözünü Hiz. Musa'nın, kardeşi Harun'un kendisine yardımcı olarak verilmesini istediği duasına atıfta bulunarak Hiz. Ali'yi bu şekilde hem

⁶³³ İbn Kesîr, a.g.e., Cilt 7, s. 305; Hatice Görmez, **Vahyin Şahidi Kur'an'ın Müfessiri- Hiz. Aîşe**, Ankara: Otto Yay., 2021, s. 298.

⁶³⁴ Buhârî, **Menâkıp**, 25; **Ehâdisu'l-Enbiyâ** 17; Müslim, **Zekât** 142, 48.

⁶³⁵ **Kur'ân**, Tâhâ Sûresi, Ayet 29-3.

⁶³⁶ **Kur'ân**, Tâhâ Sûresi, Ayet 36.

teskin etmiş hem de kendisine verdiği vazifenin büyüklüğü ile onurlandırmıştır. Hz. Peygamber böylece Taha suresi 29-36. ayetlerini tebyin etmiş olmaktadır.

Bir başka rivayet göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur; “Şanı yüce olan Allah bazı kimselerin kalplerini öyle yumuşatır ki onlar süttten daha yumuşak olur; bazılarının kalplerini de öyle şiddetlendirir ki taştan daha sert olur. Ey Ebubekir sen “*Bundan böyle kim bana uyarırsa o bendendir; kim de bana karşı gelirse artık sen çok bağışlayan, pek esirgeyensin.*”⁶³⁷ diyen İbrahim (as) ve; “*Şayet onlara azap edersen, şüphesiz onlar senin kullarıdır. Eğer onları affedersen, hiç kuşku yok sen hem izzet hem hikmet sahibisin*”⁶³⁸ diyen İsa (as) gibisin. Ey Ömer sen de “*Yeryüzünde inkârcılardan hiç kimseyi sağ bırakma!*”⁶³⁹ diyen Nuh (as) ve “*Kalplerine sıkıntı ver; elem veren cezayı görmedikçe iman etmesinler de görsünler!*”⁶⁴⁰ diyen Musa (as) gibisin.”⁶⁴¹ Hz. Peygamber’in bu hadiste benzetme metodunu kullanarak ayetleri tebyin ettiği anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber’in; “*Hiç kimse ben Yûnus b. Mettâ’dan daha hayırlıyım demesin*”,⁶⁴² “*Şüpheye düşmek İbrahim’den çok bizim hakkımızdır*”,⁶⁴³ “*Allah Lut’a rahmet eylesin. O esasen pek güçlü bir yere sığınıyordu*”,⁶⁴⁴ “*Eğer Yusuf’un kaldığı kadar uzun bir süre hapiste kalmış olsaydım, çağıran kişinin o çağrısını kabul ederdim*”⁶⁴⁵ şeklindeki sözleri de önceki peygamberleri hayatında rehber edindiğini göstermekte ve kıssaları ibret amaçlı okuduğunu da ortaya koymaktadır.⁶⁴⁶

⁶³⁷ **Kur’ân**, İbrahim Sûresi, Ayet 36.

⁶³⁸ **Kur’ân**, Mâide Sûresi, Ayet 118.

⁶³⁹ **Kur’ân**, Nuh Sûresi, Ayet 26.

⁶⁴⁰ **Kur’ân**, Yunus Sûresi, Ayet 88.

⁶⁴¹ Ahmed ibn. Hanbel, **a.g.e.**, Cilt 6, s. 138; Gördük, **a.g.e.**, s. 200.

⁶⁴² Buhârî, Tefsîr 18; Müslim, **Fezâil** 170.

⁶⁴³ Müslim, **İman** 68.

⁶⁴⁴ Müslim, **İman** 68.

⁶⁴⁵ Tirmizî, **Tefsîr** 12.

⁶⁴⁶ Karaalp, **a.g.e.**, s. 670-671.

SONUÇ

Hiz. Peygamber'in Kur'an'ı tefsirini konu edinen tefsir tarihi ve tefsir usulü eserleri ile bu konuda yapılan müstakil çalışmalarda Hiz. Peygamber'in; Kur'an'ı sözlü, fiilî ve takriri olmak üzere üç farklı şekilde tefsir ettiğı ifade edilmektedir. Bu çalışmaların bazılarında Hiz. Peygamber'in fiilî tefsirinin ağırlıklı olduğı söylense de daha çok sözlü tefsir rivayetlerine yer verilerek Hiz. Peygamber'in teorik tefsirine yönelik örnekler ele alınmaktadır. Söz konusu çalışmalarda genellikle Hiz. Peygamber'in uygulamaları ile ilgili örneklerin de namaz ve hac ibadetlerinin uygulanışına dair rivayetlerle sınırlı tutulduğı görölmektedir. Hiz. Peygamber'in Kur'an'ı hayatına nasıl aktardığı, ayetlerin ahlakına nasıl yansıdığı yani Kur'an'ı yaşantısıyla nasıl beyan ettiğine ilişkin rivayetler üzerinde gerektiğı kadar durulmamaktadır. Tefsir ve Hadis külliyatlarında da bu konuya dair yaklaşımın farklı olmadığı görölmektedir. Bundan dolayı Hiz. Peygamber'in tefsiri denilince akla ilk olarak Hiz. Peygamber'den nakledilen sözlü tefsir rivayetleri gelmektedir. Kur'an ve sünnet bir bütün olarak okunduğunda ise Hiz. Peygamberin asıl beyanının/tefsirinin fiilî olduğı anlaşılmaktadır. Hadis külliyatları incelendiğinde *tefsir bölümü* dışındaki bölümlerde de Hiz. Peygamber'in ayetleri fiilî olarak beyan ettiğine dair pek çok rivayetin yer aldığı görölmektedir. Hiz. Peygamber ayetleri muhataplarına tebliğ ederken bir müfessir gibi açıklamamıştır. Kur'an ayetlerini birebir yaşayarak, pratize ederek mü'minlere üsve-i hasene/en güzel örnek olmuştur. Kur'an'ın emir ve yasaklarına uyarak, hükümleri tatbik ederek ve ayetlerde geçen ahlaki erdemleri hayatında göstererek Kur'an'ı daha çok fiili olarak tebyin etmiştir.

Nahl Suresi 44. ayette geçen "*li-tubeyyine*" ifadesindeki tebyin, tefsir kelimesiyle eş anlamlı olarak kabul edildiğinden Hiz. Peygamber'e Kur'an'ı tefsir etme görevi yüklendiğı, görevi gereğı mücmeli beyan, mübhemi tafsil, mutlakı takyid, umumu tahsis, müşkili tavzih ile temsil ve tasvirlerle açıklamada bulunmak suretiyle Kur'an'ın tamamını veya bir kısmını tefsir ettiğı öne sürölmektedir. Tefsir ve tebyin kelimeleri her ne kadar eş anlamlı iki kelime olarak ele alınsa da eş anlamlı değil yakın anlamlı kelimeler olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Hiz. Peygamber tefsir ile değil tebyin ile görevlendirilmiştir. Kur'an'ın herhangi bir ayetinde Hiz. Peygamber'den Kur'an'ı tefsir etmesi istenmediğı gibi birçok ayette vahye uyması, yaşaması ve tebyin etmesi dile getirilmiştir. Tefsir kaynaklarında ayetteki "*li-tubeyyine*" ifadesinin

“Kur’ân’daki mücmeli tefsir etme, müşkili şerhetme” şeklinde yorumlanmasına, ilk olarak VI. yüzyıl müfessirlerinden İbn Atiyye’nin tefsirinde rastlanması da söz konusu iki kavram arasında fark olduğunu göstermektedir. Doğrusu ilk muhataplar için dil ve nüzul bağlamı itibariyle anlaşılır olan Kur’ân, tefsire ihtiyaç duymamaktaydı. İnkârcıların Kur’ân’ın anlaşılmaması yönünde herhangi bir itirazlarının olmaması da bu durumu teyit etmektedir.

Bir tefsir faaliyetinde lügat, belağat, iştikak gibi pek çok husus aranır ki Hz. Peygamber’in tefsiri olarak nakledilen rivayetlerde bu tür ayrıntılar söz konusu değildir. Hadis kitaplarında aktarılan “Kur’ân ayetlerini anlamama veya yanlış anlama” örneklerinin çoğunlukla bireysel durumlarla ilgili olduğu görülmektedir. Sahabenin kişisel özellikleri sebebiyle farklı anlayış ve birikimde olması, bazı ayetlerin Hz. Peygamber tarafından izah edilmesini gerekli kılmıştır. Hz. Peygamber, Kur’ân’ı tebliğinin gereği olarak bazı kişilerce anlaşılmayan ayetleri kısa ve net ifadelerle açıklamış, bazen yanlış anlamaların önüne geçerek ayetlerin doğru anlaşılmasını sağlamıştır. Dolayısıyla Hz. Peygamber’in Kur’ân’ı beyan etmesinin bir tefsir faaliyeti olarak değerlendirilemeyeceği kanaatindeyiz. Teknik anlamda “tefsir”, sahabe neslinin son dönemlerinde ortaya çıkmıştır. Ancak Hz. Peygamber’in bazı ayetlere ilişkin sözleri ve Kur’ân’ın uygulamasını içeren pratiği Kur’ân’ın nüzul sürecine şahit olmayan, doğrudan muhatapı olmayan, hitap çevresinde bulunmayan ve vahiy dilini bilmeyen sonraki nesiller için tefsir kaynağıdır.

Kur’ân’ın başından sonuna kadar tefsir edilmesi yönündeki yerleşik kültür Hz. Peygamber’in de Kur’ân’ı baştan sona tefsir ettiği düşüncesini doğurmuştur. Hâlbuki Kur’ân’daki, “kul/de ki” ile başlayan ayetlerin söylemeyi ve uygulamayı, emir ve yasak ifade eden ayetlerin emirlere uyup yasaklardan sakınmayı, verilen örneklerin ibret amaçlı okunmasını gerektirir. Müşriklerin Hz. Peygamber’in sözlü tefsirine değil de Kur’ân’ı pratize etmesine karşı çıkmaları da onun Kur’ân’ı yaşayarak tebyin ettiğine delildir.

Çalışmamız sonucunda Hz. Peygamber’in tefsirinin sadece teorik alanda değerlendirildiğini, pratik tefsire çok az yer verildiğini görmüş olduk. Hz. Peygamber Kur’ân’ı ilk yaşayan ve ilk tebliğ eden olduğu için onun tefsirini tebyininde, tebyinini fiillerinde görmek daha doğru olacaktır.

Hız. Peygamberin fiilî tefsiri birçok çalışmaya konu olacak nitelikte geniş bir araştırma alanına sahiptir. Biz bu çalışmamızda sadece belli başlı örneklere başvurduk. Hadis kitapları fiilî tefsirin sayısız örnekleri ile doludur. Doktora konusu olabilecek kadar önemli olan bu mevzu araştırmacıların ilgisini beklemektedir. Kanaatimizce tefsir ve hadis alanında araştırma yapacak kişilerin bu mevzuyu önemsemeleri ve bu alana yoğunlaşmaları önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- A'zâmi Muhammed Mustafa, “Buhârî, Muhammed b. İsmâil”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992.
- Abdulbâkî, Muhammed Fuâd, **el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm** Kâhire: Dâru'l-hadîs, 2007.
- Abdulğani, Abdulhâlîk, **Hücciyetu's-Sunne**, yy., Dâru'l-Vefa, 2006.
- Accâc el-Hatib, Muhammed, **es-Sünnetu Kable't-Tedvîn**, 2. Baskı, Kahire: Mektebetu'l-Vehbe, 1988.
- Açıkel, Yusuf, “Hz. Peygamber'in Sünneti/Hadisleri ve Bazı Yöneticilerin Örnek Uygulamaları Özelinde Adaletin Tesisine Yönelik Temel Yaklaşımlar”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 12, Sayı 66, 2019.
- Ağırman Mutlu, Hayrunnisa, “Hadislere Göre Namaz Vakitleri”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**) Sivas Cumhuriyet Üniversitesi SBE, 2019.
- Ahatlı, Erdinç “Terceme”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011.
- Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, **el-Müsned**, Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1995.
- Ahmed Emin, **Fecru'l-İslam**, yy, ts.
- Akbaş, Mustafa Yasin, “Hadis Edebiyatında Kitâbu't-Tefsirler ve Taberi Tefsiri ile Karşılaştırılması”, (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**), Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, 2020.
- Akça, Yunus, “Müfessirlerin Müşkil Ayetlere Yaklaşımları (Kurtubi ve İbn Kesir Örneği)”, (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**), Fırat Üniversitesi SBE, 2018.
- Albayrak, Ali, “Fuad Sezgin'in ‘Buhârî'nin Kaynakları’ Kitabı Üzerine Değerlendirmeler”, **Usûl İslam Araştırmaları**, Sayı 26, 2016.
- Altıkulaç, Tayyar, “Hz. Ali ve İlk Mushaf Nüshaları”, **İstanbul Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 21, 2012.
- Alusi, Şihabuddin Mahmud, **Rûhu'l-Meâni**, 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.

- Arpa, Enver, **İbn Teymiyye'nin Kur'ân Anlayışı**, Ankara: Fecr Yay. 1. Baskı, 2002.
- Askalani, Ahmed b. Ali İbn Hacer, **Fethu'l-Bâri bi Şerhi Sahihi'l-Buhârî**, 1. Baskı, Riyad: Mektebetü'l-Melik Fehd el-Vataniyye, 2001.
- Babai, Ali Ekber, **Tefsir Ekolleri**, Kenan Çamurcu (çev.), İstanbul: el-Mustafa Yay., 2014.
- Bağcı, Musa, “El-Kutubu's-Sitte Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Otoritesini Oluşturan Faktörler”, **İslami İlimler Dergisi**, Sayı 2, 2007.
- Bağcı, Musa, “Hz. Peygamber'in Görevleri”, (Kur'an Sünnet İlişkisi) İstanbul: **Kuramer**, 2020.
- Bağcı, Musa, **Beşer Olarak Hz. Peygamber**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Bağdâdi, Abdulkâdir ibn Ömer, **Hizânetü'l-edeb ve Lubbu Lubâb-i Lisânu'ul-Arab**, Kahire: Mektebetu'l-Hanci, 2000.
- Bağdâdi, Hatip, Ebu Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit el-Bağdâdi, **Târihu Bağdâd ev Medineti Selâm**, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslami, 2001.
- Bakkal, Ali, “Hz. İbrahim ve Hac”, **Hz. İbrahim Sempozyumu Bildirileri** ed. Ali Bakkal, Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, 1997.
- Batar, Yusuf, “Kur'an Kıssalarının Amaçlarıyla İlgili Kavramların Eğitim Açısından Tahlili”, **İslami İlimler Dergisi**, Cilt 9, Sayı 1, 2014.
- Bâteli, Halid Abdulaziz, **Tefsîru'n-Nebevi**, Riyad: Dâru'l-Künuzu'l-İşbiliyye, 1431.
- Bayraktutar, Muammer, “Hz. Peygamber'in Örnekliği Bağlamında Olaylar Karşısındaki Azim ve Kararlılığı”, **Ekev Akademi Dergisi**, Cilt 16, Sayı 50, 2012.
- Beğavi, Hüseyin b. Mesud, **Şerhu's-Süne**, Beyrut: Mektebetü'l- İslami, 1983.
- Beyhâki, Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin, **el-Cami li Şuabi'l-İman**, 1. Baskı, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.
- Bilgin, Abdülcelil **Kur'an'ı Tanımak**, Ankara: Araştırma Yayınları, 2018.
- Bilgiz, Musa, “İnsan Onuru ve Evrensel Kardeşlik İlkesi”, **Kutlu Doğum Haftası “Hz. Peygamber ve İnsan Onuru” Sempozyumu**, Konya, 2014.

- Birişik, Abdülhamit, “Tefsir”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011.
- Bişr ibn Ebi Hazim, **Divân-ı Bişr ibn Ebi Hazim el-Esedî**, Beyrut: Daru’l-Kitabu’l-Arabi, 1994.
- Boynukalın, Mehmet, “Tebliğ”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011.
- Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed bin İsmâîl el-Cu’fî. **el-Câmiu’s-Sahîh/Kitâbu’t-tevhîd**. thk. Muhammed Nizâr Temîm-Heysem Nizâr Temîm. Beyrut: Dâru’l-Erkâm, ts.
- Cerrahoğlu, İsmail **Tefsir Tarihi** Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1988.
- Cerrahoğlu, İsmail, **Kur’an Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller**, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968.
- Cerrahoğlu, İsmail, **Tefsir Usûlü**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.
- Cevherî, İsmail bin Hammâd, **Mu’cem es-Sihâh**, 4. Baskı, Beyrut: Daru’l-İlmi li’l-Melâyin, 1990.
- Coşkun, Muhammed **Tefsirin İlk Çağları**, İstanbul: İfav Yayınları, 2019.
- Cündioğlu, Düccane, **Anlamın Tarihi**, İstanbul: Kapı Yayınları, 2011.
- Cündioğlu, Düccane, **Kur’ân’ı Anlamanın Anlamı**, İstanbul: Kapı Yayınları, 2011.
- Cürçani, Seyyid eş-Şerif Ali bin Muhammed, **Mu’cemu et-Ta’rifât**, Kahire: Dâru’l-Fazile, ts.
- Çakan, İsmail Lütfî “el-Câmiu’s-Sahih”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.
- Çakan, İsmail Lütfî, “Hadis Edebiyatında İmanla İlgili Bölümlerin Muhteva Değerlendirmesi”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 5-6, 1993.
- Çalışkan, İsmail **Tefsir Tarihi**, Ankara: Bilay Yay., 2019.
- Çalışkan, Mehmet, “Kur’an’ın Nuzûlü ve Yedi Harf (el-Ahrufu’s-Seb’a) Meselesi” **Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 5, Sayı 1, 2005.

- Çelik, Hüseyin, “Hz. Peygamber (SAS)’ın Kur’an’ı Tefsir Etme Şekilleri”, **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 5, Sayı 3, 2016.
- Dalgın, Nihat, “Zekât Hükümleri”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 16, Sayı 16, 2004.
- Deliser, Bilal, **Kur’ân-ı Kerîm Penceresinden Hz Peygamber(S.A.V)’in Eşsiz Örnekliliği**, İstanbul: Rağbet Yay., 2016.
- Demir, Şehmus Mitoloji, **Kur’ân Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik**, İstanbul: Beyan Yay., 2003.
- Demirci, Muhsin, **Tefsir Tarihi**, 32. Basım, İstanbul: İfav Yay., 2016.
- Demirci, Selim, “Hadis Metnini Anlama/Somutlaştırma Çabasına Bir Örnek: Hz. Peygamber’in Emel-Ecel İlişkisine Dair Çizdiği Şekil”, **FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, Sayı 6, 2015.
- Demirhan, Yahya, “Hz. Peygamber Döneminde Zekâtın Toplanmasında İzlenen Yol”, **(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)** Uludağ Üniversitesi SBE, 2006.
- Derveze, Muhammed İzzet, **Tefsîru’l-Hadîs**, 2. Baskı, Beyrut: Daru’l-Ğarbi’l-İslami, 2000.
- Dihlevi, Şah Veliyullah, **Hucetullâhi’l-Bâlîğa**, 1. Baskı, Beyrut: Daru’l-Cil, 2005.
- Doğan, Halil İbrahim, “Muhtelif Âlimlerin Sünnet Taksimatı- İbn ‘Âşûr Örneği”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt 19, Sayı 2, 2019.
- Doğan, İshak, “Nüzul Ortamı-Sure-Kıssa İlişkisi, (Kalem Suresi Örneği)”, **Din ve Bilim-Muş Alaprsan Üniversitesi, İslami İlimler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, 2019.
- Doğan, Mehmet Zeki-Abdûlbaki Güneş, “Tefsir Tarihine Kısa Bir Bakış”, **İlahiyat**, Sayı 2, 2019.
- Duman, Soner, “Hz. Peygamber ve Hulefa-i Râşidin Dönemlerinde Zekât”, **İntenational Journal of İslamic Economics and Finance Studies**, Cilt 4, Sayı 1, 2018.
- Dumlu, Emrullah, “Ticaret Mallarının Zekâtı”, **(Yayımlanmamış Doktora Tezi)**, Atatürk Üniversitesi, SBE, 2008.

- Durmuş, Zülfikar, “Kur’ân’a göre İnsanın Sorumlu Olduğu Temel Ahlaki İlke: Ahde Vefa”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2, 2002.
- Ebû Dâvûd, Süleymân, B. Eş’as, el-Ezdî es-Sicistânî, **Kitâbu’s-Sünen**, Beyrut: Müessesetü’r-Reyyan, 1998.
- Ebu Zehy, Muhammed **el-Hadîs ve’l-Muhaddisûn**, Riyad: er-Riâsetû’l-Amme li-İdâreti’l-Buhûsu’l-İlmiyye, 1984.
- Ece, Abdurrahman, “Hadisler Bağlamında Hz. Peygamber’in Eğitim ve Öğretim Metodu”, **Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** Cilt 6, Sayı 10, 2019.
- Elbani, Muhammed Nasıruddin, **Hiz. Peygamber’in Namaz Kılma Şekli**, Osman Arpaçukuru (çev.), İstanbul: Beka Yayınları, 2016.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dili Kur’an Dili**, İstanbul: Azim Dağıtım, 2015.
- Emin el-Hûlî, **Menâhicu Tecdidin fi’n-Nahvi ve’l-Belâğati ve’t-Tefsîri ve’l Edeb**, 1. Baskı, yy., Dâru’l-Mâ’rife, 1961.
- Emre, Keziban, “Kur’ân’da Yumuşak Huyluluk (Hilm)”, (**Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi**) Bursa Uludağ Üniversitesi SBE, 2019.
- Erbaş, Muhammed, “İbn Teymiyye’nın Selefi Tefsir Anlayışında Rivayet-Dirayet İlişkisi Üzerine”, **Marife**, Cilt 9, Sayı 3, 2009.
- Eren, Mehmet, “Buhârî’nin Sahîh’inde Re’y Ehline İtiraz Ettiği Bazı Meseleler”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, Cilt 5, Sayı 15, 2003.
- Erkal, Mehmet, “Zekât”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 44, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul, 2013.
- Eroğlu, Ayşegül, “Buhârî’nin el-Câmi’u’s-Sahîh’indeki Bab başlıkları Üzerine Yapılan Çalışmalar ve İbnü’l-Müneyyir’in el-Mütevari’si”, **Hadis Tetkikleri Dergisi**, Cilt 17, Sayı 1, 2019.
- Erul, Bünyamin, “Veda Haccı”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul, 2012.
- Erul, Bünyamin, **Sahabenin Sünnet Anlayışı**, Ankara: TDV Yay., 1998.

- Ezherî, Ebu Mansur Muhammed bin Ahmed, **Tezhîbu'l-Luğa**, Kahire: Dâru'l-Misriyyeti li't-Te'lîfi ve't-Tercüme, ts.
- Fenisan, Suud b. Abdullah, **İhtilâfu'l Müfessirîn Esbâbuhu ve Asâruhu**, Riyad: Dâru İşbiliyye, 1997.
- Ferâhidî, Ebu Abdîrrahman el-Halîl b. Ahmet, **Kitâbu'l-Ayn**, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Firuzâbâdî, Mecduddîn Muhammed bin Ya'kub, **el-Kâmusu'l-Muhît**, 8. Baskı, Beyrut: Müessetu'r-Risale, 2005.
- Gezer, Arif, “Sünnetin Önemi ve Bağlayıcılığı”, **Van Yüzüncü Yıl Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 35, 2017.
- Gezer, Süleyman, “Kur'ân'daki Belirsiz Anlatımlar/Müphemmat Sözlü Dil Bağlamında Bir Yaklaşım”, **Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, 2002.
- Gölcük, Şerafettin ve Süleyman Toprak, **Kelam**, Konya: Tekin Kitabevi, 8. Baskı, 2014.
- Gördük, Yunus Emre, “Bazı Ayetler Işığında Hz. Peygamber (sas)'in Sabrı ve Öfkesi”, **Ekev Akademi Dergisi**, Cilt 19, Sayı 62, 2015.
- Görgün, Tahsin, “Kur'ân Kıssalarının Neliği (Mahiyeti) Üzerine”, **IV. Kur'an Haftası-Kur'ân Sempozyumu**, Ankara: Fecr Yayınevi, 1998.
- Görmez, Hatice, **Vahyin Şahidi Kur'ân'ın Müfessiri- Hz. Aîşe**, Ankara: Otto Yay., 2021.
- Görmez, Mehmet, **Hadis İlminin Temel Meseleleri**, Ankara: Otto Yay., 2014.
- Görmez, Mehmet, **Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu**, Ankara: Otto yay., 2017.
- Gülçür, Musa Kazım, **Doğruluk ve İstikamet Ahlakı**, <http://www.dinveilim.com/>, (Erişim Tarihi: 26 Kasım 2019).
- Güler, Nurdane Sahîh-i Müslim'de Kur'ân Atıflı Rivayetler, **(Yayımlanmamış Doktora Tezi)** Ankara Üniversitesi SBE, 2012.

- Güler, Zekeriya, “Buhâri ve el-Câmiu’s-Sahîh’i Üzerine”, **Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 2, Sayı 7, 2015.
- Güngör, Erol, **Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1985.
- Hadislerle İslam, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014.
- Haskâni, Abdullah b. Abdullah b. Hâkim, **Şevâhidü’t-Tenzîl li Kavâidi’t-Tafdîl**, Beyrut: Müessesetü’l-Â’lâmi li’l-Matbuat, 2010.
- Hatipoğlu, Nihat, **Kur’ân’ı Kerîm’in Doğru Anlaşılmasında Hadislerin Önemi**, Ankara: Ta-ha Yay., 1999.
- Hüseyini, Abdül-Mecid Haşim, **el-İmâmu’l-Buhârî, Muhaddisen ve Fâkihen**, Kahire: yy., ts.
- Işıcık, Yusuf, “Kur’ân’da Temel İki Kavram: Te’vil ve Müteşabih”, **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 13, Sayı 13, 2002.
- Işık, Emin, “Feth Suresi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995.
- Işık, Emin, “Hac Suresi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul, 1996.
- İbn Abdülhâdi, Muhammed b. Ahmed, **el-Ukûdü’d-Dürriye min Menâkibi Şeyhi’l-İslâm İbn Teymiyye**, 1. Baskı, Kahire: el-Fâru’kul-Hadîs li’t-Tab’ati ve’n-Neşr, 2002.
- İbn Âşûr, Muhamed Tâhir **Makâsîdü’s-Şerîati’l-İslamiyye**, 2. Baskı, Ürdün: Dâru’l-Nefais, 2001.
- İbn Atiyye, Ebu Muhammed Abdülhak b. Galib, **el-Muharraru’l-Vecîz fi Tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz**, 2. Baskı Beyrut: Dâru’l-Hayr, 2007.
- İbn Düreyd Ebu Bekr Muhammed b. Hasan el-Ezdi, **Cemheretü’l-Luğa**, Beyrut: Daru’l-İlmi li’l-Melâyin 1987.
- İbn Ebi Hâtim, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Kerîm**, Riyad: Mektebetü’n-Nizar Mustafa el-Bâz, 1997.

- İbn Fâris Ebu Hüseyin Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ el-Luğavi, **Mücmelü'l-Luğa**, 2. Baskı, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1986.
- İbn Fâris Ebu Hüseyin Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ, **Mu'cemu Mekayisi'l-Luğa**, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Haldun, Abdurrahman bin Muhammed, **Mukaddimetu İbn Haldûn**, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2001.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed ibn Ahmed, **el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm**, Beyrut: Daru'l-Âfâki'l-Cedide, ts.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed, **el-İhsân fi Takribi Sahîhi İbn Hibbân**, Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1988.
- İbn Hişâm, Abdülmelik b. Eyyüb el-Himyeri el-Meârifî, **es-Sîretu'n-Nebeviyye**, 3. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabi, 1990.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ, İmâmuddin İsmail b. Ömer, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, thk. Sami b. Muhammed, es-Selame, 2. Baskı, Riyad: Daru Tayyibe li'n-Neşri ve't-Tevzi', 1999.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî, **Te'vilu Müşkili'l-Kur'ân**, Kahire: Mektebetu'l-İlmiyye, 1973.
- İbn Kuteybe. **Te'vilu Muhtelifi'l-hadîs (Hadis Müdâfaası)**, 2. Baskı, M. Hayri Kırbasoğlu (çev.), İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1989.
- İbn Mace, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, **Sünen**, Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1998.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâluddin Muhammed b. Mükerrrem el-İfrîkî el-Mısri, **Lisânu'l-Arab** Kahire: Dâru'l-Maarif, ts.
- İbn Teymiyye, Takiyuddin Ebu'l Abbas Ahmed b. Şihâbuddin Abdulhalim, **Şerhu Mukaddimeti't-Tefsîr**, Riyad: Mektebetü Dari'l-Menhec, 2011.
- İhsan Abbâsi, **Şerhu Divânî'l el-Lebid ibn Rebia el-Âmiri**, Kuveyt: Turâsu'l-Arabi, 1962.
- İsfehani, Naim Ahmed b. Abdullah, **Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ**, Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1996.

- İşbilî, İbn Hayr, Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer, **Fehresetu İbn Hayr el İşbilî mâ Revâhu an Şuyûhihî mine'd-Devânîni'l-Musannefe fî Durûbi'l-İlm ve Envâ'i'l-Maârîf**, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.
- Kâfi, Ebu Bekir, **Menhecu İmâmi'l-Buhâri fî Tashihi'l-Ehâdisi ve Ta'liliha**, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2000.
- Kafiyeci, Ebu Abdillâh Muhammed b. Süleyman, **el-Muhtasar fî İlmi'l-Eser**, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1987.
- Kafiyeci, Muhyiddin, **et-Teysir fî Kavâidi İlmi't-Tefsîr**, 1. Baskı, Kahire: Mektebetü'l-Kudsi, 1998.
- Kahraman, Ferruh, “Hz. Peygamber (s.a.s.)’in Tefsirinin Kur’ân İlimlerindeki Yeri”, **Diyanet İlmî Dergi**, Cilt 49, Sayı 1, 2013.
- Kalkavan, Hakan, “Medine Pazarı Perspektifinde Muhtesib ve Agoranomos Karşılaştırması”, **Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 2018.
- Kallek, Cengiz, **Asr-ı Saadet’te Yönetim Piyasa İlişkisi**, İstanbul: İz Yayıncılık 1997.
- Kamiloğlu, M. Yaşar, “Vakit”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul, 2012.
- Kandemir, M. Yaşar, “Câmiu’s-Sahîh”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.
- Kandemir, M. Yaşar, “Kütüb-i Sittet”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 27Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003.
- Kandemir, M. Yaşar, “Müslim b. Haccâc”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006.
- Kandemir, M. Yaşar, “Sahîhayn”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008.
- Kandemir, M. Yaşar, “Tirmizî”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012.
- Kandemir, M. Yaşar, **Örneklerle İslam Ahlakı**, İstanbul: Nesil Yayınları, 1979.

- Kara, Mustafa, “Kur’ân Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz”, **İslami İlimler Dergisi**, Cilt 9, Sayı 1, 2014.
- Kara, Mustafa, “Kur’an’da Adalet Kavramı ve Güncel Değer”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 34, 2013.
- Karaalp, Cahit, “Hz. Peygamber’in Tefsirine Farklı Bir Bakış”, **İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlakı II**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021.
- Karaalp, Cahit, “Türkçe Meallerde Kavram Çevirileri Sorunu: Salat Kavramı Örneği”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, 2017.
- Karagöz, Mustafa, **Tefsir Tarihi Yazımı ve Problemleri**, Ankara: Araştırma Yay., 2021.
- Karakuş, Abdülkadir, “Hz. Peygamber’in Tebliğ Dili ve Bunun Kur’âni Temelleri”, Cilt 3, Sayı 2, **Tefsir Araştırmaları Dergisi**, 2019.
- Karaman, Hayreddin, Mustafa Çağrııcı, vd., **Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Karaman, Hayrettin, **İslam’ın Işığında Günümüz Meseleleri**, İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Karataş, Hasan Hüseyin, “Ana Konuları Ekseninde Kalem Suresi ve Tefsiri”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi SBE, 2013.
- Kardavî, Yusuf, **Sünnetu’n-Nebeviyye**, Kahire: Dâru’ş-Şurûk, 2004.
- Karmış, Orhan, “Tefsir İlminde Te’vilin Yeri ve Önemi”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 1975.
- Kayacan, Murat, **Kur’ân’ı Kerîm’in Hz. Peygamber’i Eğitmesi**, 3. Baskı İstanbul: Ekin Yay., 2016.
- Kayaoğlu, İsmet, “İslâm’da Adalet Mefhumu”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 27, 1985.

- Kılıç, Ünal, “Hz. Peygamber Döneminde Zekât Uygulaması”, Necmeddin Kızılkaya (ed.), **Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları** (45-64), İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 2017.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri, **İslam Düşüncesinde Sünnet**, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2017.
- Koca, Ferhat, “Mutlak”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006.
- Koca, Ferhat, “Sünnet” **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010.
- Koç, M. Akif, “İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri- İbn Ebi Hâtim (ö.327/939) Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi, (**Doktora Tezi**), Ankara Üniversitesi SBE, 2021.
- Koçyiğit, Talat, **Hadis İstılahları**, Ankara: Ankara Üniversitesi Yay., 1980.
- Kurt, Yaşar, “Kur’ân’ın Nüzul Süreci ve Nüzul Sırasını Esas Alan Tefsir Üzerine”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 33, 2012.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, **el-Câmi’ liAhkâmi’l-Kur’ân**, Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 2006.
- Küçük, Ahmet, **Nuzûl Döneminden Modern Döneme Te’vil Kavramı**, İstanbul: Ensar Yay., 2021.
- Mâcid, Nasır Muhammed, **Tefriğ Muhâzarat Maddeti Târihi’t-Tefsîr**, Bernemec es-Sa’di, 2017.
- Makdisî, Ebu’l-Fadl Muhammed b. Tahir, **Şurûtu’l-Eimmeti’s-Sitte**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1984.
- Mâlik b. Enes, **Muvatta**, Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslamî, 1997.
- Maşalı, Mehmet Emin, “İbn Teymiyye’ye Göre Hatalı Tefsir Kuramları”, **Bilimname**, Cilt 15, Sayı: 2, 2008.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed bin Muhammed bin Mahmûd. **Te’vilâtu’l-Kur’ân**, thk. Dr. Mecdi Basillum, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2005.

- Maverdî, Ebû'l-Hasen Alî bin Muhammed, **en-Nuket ve'l-Uyûn**, thk. Seyyid Abdulmaksûd bin Abdurrahîm, Beyrut: Dâru'l-Kütûbi'l-İlmiyye, ts.
- Menna' el-Kattân, **Mebâhis fi Ulûmu'l-Kur'ân**, Kahire: Mektebetü'l-Vehbe, ts.
- Mert, Hamdi, "Musa Carullah Bilgiyef-Hayatı, Mücadelesi, Fikirleri", "**Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**", Sayı 8, 1999.
- Mevdûdi, Ebu'l-Âla, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, İstanbul: İnsan Yayınları, ts.
- Mizzî, Ebu'l-Haccac Cemaleddin Yusuf b. Abdîrrahman, **Tezhîbu'l-Kemâl fi Esmâi'r-Rical**, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, ts.
- Mollaibrahimoğlu, Cemil Cahit, "Ölünün Ardından Ağlamaya Dair Rivayetlerin Değerlendirilmesi", **Tasavvur Tekirdağ İlahiyat Dergisi**, Cilt 4, Sayı 2, 2018.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşir el-Ezdî el-Belhî, **Tefsîru Mukâtil b. Süleymân**, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte, 1. Baskı, Beyrut: Müessesetu't-Târihi'l-Arabiyye, 2002.
- Müslim bin Haccâc, Ebû Huseyn el-Kuşeyrî. **Sahîhu Müslim**, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2004.
- Müslim, Ebu Muhammed Abdullah, **Te'vilü Muhtelifi'l-Hadîs**, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1990.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb, **es-Sünenü'l-Kübra**, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2001.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb, **es-Sünenü'n-Nesâî**, Riyad: Mektebetü'l-Maârif li'n-Neşri ve't-Tevzî', h. 1417.
- Nevevî, Ebu Zekeriyâ Yahya b. Şeref, **Sahîh-i Müslim bi Şerhi Nevevi**, yy., Müessesetü'l-Kurtuba, ts.
- Nevevi, Ebu Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, **Ma Temessu İleyhi Hacetü'l-Kâri li**, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Nureddin İtr, **el-İmâmü't-Tirmizî ve'l-Muvâzene beyne Câmi'ihî ve beyne's-Sahîhayn**, Kahire: Matbaatü Lecneti't-Te'lifi ve Tercümeti ve'n-Neşr, 1970.

- Okuyan, Mehmet, **Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an Sözlüğü**, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015.
- Oral, Murat, "İbn Teymiyye ve "Mukaddimetun fi Usuli't-Tefsir" Adlı Eseri", **Artuklu Akademi**, Cilt 5, Sayı 1, 2018.
- Öğüt, Salim, "Telbiye", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul, Cilt 40, 2011.
- Özdemir, "H. Ahmet, Son Peygamber'in (SAV) Son Mesajı Olarak Veda Hutbesi", **Din Bilimleri Akademik Dergisi**, Cilt 5, Sayı 4, 2005.
- Öztop, Ömer Sünnetullah, **Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaşması**, Ankara: Fecr Yay., 1994.
- Öztürk, Mustafa, "Sahabe ve Kur'ân", **Trabzon İlahiyat Dergisi**, KTÜİFD, Cilt 2, Sayı 2, 2015.
- Öztürk, Mustafa, "Tefsir Nedir, Ne Değildir?" Fikret Kahraman (ed.), **İslam ve Yorum II**, Malatya: Malatya İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017.
- Pak, Süleyman, "Sünnetin Kur'ân'ı Beyan Yönleri", **C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 16, Sayı 1, 2012.
- Pak, Zekeriya, "Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri (Taberi Öncesi)", **Tefsir El Kitabı**, Mehmet Akif Koç (ed.) 3. Basım Ankara: Grafiker Yay, 2014.
- Pakiş, Ömer, "Zerkeşi'ye Göre Mana Tefsir ve Te'vil", **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 8, Sayı 2, 2006.
- Paksoy, Kadir, "Hadislere Göre Namazda Ta'dil-i Erkân", **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 24, Sayı 24, 2010.
- Polat, Fethi Ahmet, **Tefsîr Araştırmalarında Yöntem Sorunları I-II**, Konya: Aybil Yayınları, 2. Basım, 2014.
- Râğıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Huseyn bin Muhammed, **el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân**, 4. Baskı, Beyrut: Daru's-Şamiye, 2009.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, Fahreddin, **Mefâtihu'l-Gayb**, Beyrut: Dar'ı Fikr, 1981.

- Razi, Ebu Hâtem, **Kitâbu'z-Zîneti**, Beyrut: Menşûratu'l-Cemel, ts.
- Sabırlı, Esat, “Tefsir Tarihinde Yerleşik Bir Kabulün Tahlil ve Tenkidi: İbn Teymiyye'ye Göre Hz. Peygamber (s.a) Kur'ân'ın Tamamını Tefsir Etmiş Midir?”, **Marife Dini Araştırmalar Dergisi**, Cilt 17, Sayı 2, 2017.
- Sâbuni, Muhammed Ali, **en-Nübüvvetü ve'l-Enbiyâ**, Dimeşk: Mektebetü'l-Gazali, 1985.
- Sakallı, Talat, “Sünnetin Bağlayıcılık açısından Taksimi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 2, 1995.
- Sancaklı, Saffet, “Ayet Hadis Bütünlüğü Açısından Buhârî'nin el-Câmi'u's-Sahîh'inin Bab Başlıklarının Analizi”, **Gazi Osmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 7, Sayı 2, 2019.
- Serahsi Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed, **el-Usûl**, 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993.
- Serinsu, Ahmet Nedim (ed.), **Dini Terimler Sözlüğü** Ankara: MEB Yayınları, 2009.
- Sezgin, M. Fuâd, **Buhârî'nin Kaynakları**, Ankara: Otto Yayınları, 2001.
- Soysaldı, Mehmet, “Kur'ân Sünnet İlişkisi”, Elazığ: **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 7, 2003.
- Suyuti, Celâlüddîn Ebu'l-Fadl, **ed-Durrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri bil'l-Me'sûr**, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, 1. Baskı, Kahire: Merkezu'l-Buhûs ve'd-Dirâseti'l-Arabiyye, 2003.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân bin Ebû Bekr bin Muhammed, **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Beyrut: Müessesetü'r-Risale Naşirun, 2008.
- Sümertaş, Burhan, “Kur'ân'ı Kerim'de Sıdk Kavramı”, (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**) Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, 2009.
- Sümertaş, Burhan, **Tefsir Kaynağı Olarak Buhârî'nin Câmi'u's-Sahîh'i**, İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2015.
- Sürmeli, Mehmet **H. Peygamberin Kur'ân Anlayışı** Ankara: Asitan Kitap, 2014.

- Şafii, Muhammed b. İdris, **Er- Risâle**, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, ts.
- Şâtibi, Ebu İshak İbrahim b. Musa, **el-İ'tisâm**, Riyad: Daru'l-Marife, ts.
- Şatibi, Ebu İshak İbrahim, **el-Muvafakât fi Usûli's-Şeria**, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004.
- Şeker, Dursun Ali, "Müzdelife", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul, 2006.
- Şemşek, Vesile, **Siyer-i Nebi İslam Peygamber'inin Hayatı**, Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020.
- Şimşek, M. Sait, **Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri**, İstanbul: Beyan Yayınları, 2012.
- Şimşek, M. Sait, **Kur'an'ın Ana Konuları**, İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Şimşek, Murat, **İslam Hukukunda Bağlayıcılık Bakımından Hz. Peygamberin Tasarrufları**, Ankara: TDV Yay., 2008.
- Taberî, Ebu Câfer Muhammed b. Cerir b. Yezid el-Amülî el-Bağdâdî, **Câmiu'l-Beyân an Te'vili Ayi'l-Kur'ân**, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki 1. Baskı, Kahire: Dâru'l-Hicr, 2001.
- Tekin, Dilek, "Müslim ve el-Câmiu's-Sahîh'i Üzerine", **Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, 2015.
- Tırabzon, Abdullah, "Hac İbadetinde Yasak Davranışlar", (**Yayımlanmamış Doktora tezi**), İstanbul Üniversitesi SBE, 2008.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, **Sünenü't-Tirmizî**, Riyad: Mektebetü'l-Maârif li'n-Neşri ve't-Tevzî', ts.
- Tiyek, Fatih, "İlk Dönem Tefsir Faaliyetlerinin Bağlamsal Açıdan Değerlendirilmesi", **KSIÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 23, 2014.
- Tûfî, Süleyman bin. Abdulkavî bin Abdülkerim el-Bağdâdî **el-İksîr fi İlmi't-Tefsîr**, Beyrut: Dâru'l-Evzai, 1989.
- Turgay, Nurettin, "Et'bau't-Tabîn Döneminde Tefsir Çalışmaları/ Tefsir İlminin Tedvini", **Diyanet İlmi Dergi**, Cilt 49, Sayı 4, 2013.

- Tüccar, Zülfikar, “Ferrâ, Yahya b. Ziyad”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.
- Tülücü, Süleyman, “Ma’mer b. Müsennâ”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003.
- Türcan, Zişan, “Hadis Rivayet Geleneği ve Tefsir-Sahîhu’l-Buhârî’nin Kitâbu’t-Tefsir’i Örneği”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, , Sayı 29, 2010.
- Uzun, Nihat. “Hz. Peygamber’in Tefsirinde “Bağlam” Meselesi”. **Bilimname**, Cilt 22, Sayı 1, 2012.
- Yar, Erkan, "Hz. İbrahim ve Akılcı Metodu". **KADER Kelam Araştırmaları Dergisi** Cilt 4, Sayı 2, 2009.
- Yavuz, Ayşe, “Hz. Peygamber’in Zekât Memuru Olarak Görevlendirdiği Sahabiler”, **(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Selçuk Üniversitesi SBE, 2011.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Te’vil”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012.
- Yerinde, Adem “Müşkilü’l-Kur’an”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2021.
- Yıldırım, Suat, **Peygamberimizin Kur’an’ı Tefsiri**, İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2007.
- Yıldız, İbrahim, “Kur’an Kıssalarında Bir Anlatım Üslûbu Olarak Hz. Peygamber’i Kıssaya Dâhil Etme”, İrfan Türkoğlu (ed.), **ASEAD Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu**, Ankara: Astana Yay., 2018.
- Yolcu, Mehmet, (vdğr.), **Tefsir Tarihi**, Ali Rıza Gül ve Muhammed Ersöz (ed.), 1. Baskı, İstanbul: Lisans Yay., 2019.
- Yüksel, Muhammed Bahaeddin, **Kur’an’ı Farklı Anlama ve Nedenleri**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Zebîdî, Muhammed bin. Abdurrezzâk Ebü’l-Feyz Murtaza, **Tâcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs**, Kuveyt: Matbaatu Hukûmeti’l-Kuveyt, 1974.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin, **et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn**, Kahire: Mektebetu’l-Vehbe.

- Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, **Siyerü A'lâmi'l-Nübelâ**, 1. Baskı, Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 1983.
- Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, **Târihu'l-İslâm ve Vefeyatü'l-Meşâhir ve'l-A'lam**, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabi, 1992.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Harizmî, **el-Keşşâf an Hakâiki Gevâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekavil fi Vucûhi't-Te'vil**, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz, 1 Baskı, Riyad: Mektebetu'l-Abikan, 1998.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Harizmî, **Esâsu'l-Belâğa**, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Zerkeşî, Bedruddin Muhammed bin Abdullah, **el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân**, Kahire: Mektebetu Dâri't-Turâs, 3. Baskı, 1984.
- Zerkeşî, **el-Bahru'l-Muhit**, thk. Ömer Süleyman el-Aşkar, Kuveyt: Vizaratu'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslamiyye, 1992.
- Zürkanî, Muhammed Abdulazim, **Menahilu'l-İrfan fi Ulûmi'l-Kur'an**, 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1995.